

SPORT I TURYSTYKA
ŚRODKOWOEUROPEJSKIE CZASOPISMO NAUKOWE
T. 4

NR 3

RADA NAUKOWA

Ryszard ASIENKIEWICZ (Uniwersytet Zielonogórski)
Diethelm BLECKING (Uniwersytet Albrechta i Ludwika we Fryburgu)
Miroslav BOBRİK (Słowacki Uniwersytet Techniczny w Bratysławie)
Valentin CONSTANTINOV (Uniwersytet Państwowy Tiraspol z siedzibą w Kiszyniowie)
Tomáš DOHNAL (Uniwersytet Techniczny w Libercu)
Elena GODINA (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego, Sportu i Turystyki)
Karol GÖRNER (Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy)
Wiktor Władimirowicz GRIGORIEWICZ (Grodzieński Państwowy Uniwersytet Medyczny)
Michal JIŘÍ (Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy)
Tomasz JUREK (Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu)
Ferman KONUKMAN (Uniwersytet Katarski, Katar)
Jerzy KOSIEWICZ (Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie)
Jurij LIANNOJ (Sumski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Antona Makarenki)
Wojciech LIPONSKI (Uniwersytet Szczeciński)
Veaceslav MANOLACHI (Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego i Sportu
w Kiszyniowie)
Josef OBORNÝ (Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie)
Andrzej PAWŁUCKI (Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu)
Jurij PELEKH (Równieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny)
Gertrud PFISTER (Uniwersytet Kopenhaski)
Anatolij TSOS (Wołyński Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku)
Marek WAIC (Uniwersytet Karola w Pradze)
Kludia ZUSKOVÁ (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)

LISTA RECENZENTÓW

dr hab. inż. arch. prof. PW Magdalena BELOF; prof. dr hab. Wojciech CYNARSKI; dr hab.
prof. AWF Elżbieta HUK-WIELICZUK; prof. dr. Ferman KONUKMAN; prof. dr hab. Jerzy
KOSIEWICZ; dr hab. prof. UJD Jerzy KRZYSZKOWSKI; prof. dr hab. Adam MASZCZYK;
dr hab. prof. AWF Tomasz MICHALUK; dr hab. prof. UwB Artur PASKO; prof. dr hab. Mariusz
RZĘTAŁA; dr hab. inż. arch. prof. PW Marta TOBOLCZYK; dr hab. prof. US Danuta
UMIASTOWSKA; dr hab. prof. AWF Robert WALASZEK; dr hab. prof. AWF Marek
ZAWARTKA

Nadesłane do redakcji artykuły są oceniane anonimowo przez dwóch Recenzentów

UNIwersytet HUMANISTYCZNO-PRZYRODNICZY IM. JANA DŁUGOSZA
W CZĘSTOCHOWIE

SPORT I TURYSTYKA

**ŚRODKOWOEUROPEJSKIE
CZASOPISMO NAUKOWE**

TOM 4

NR 3

DAWNIEJ:
PRACE NAUKOWE AKADEMII IM. JANA DŁUGOSZA
W CZĘSTOCHOWIE. KULTURA FIZYCZNA

Częstochowa 2021

Redaktor Naczelny
Eligiusz MAŁOLEPSZY

Korekta
Andrzej MISZCZAK (język polski)
Ewa HABERKO (język angielski)

Redaktorzy naukowci
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA
Błażej CIEŚLIK

Redaktor statystyczny
Paulina UCIEKŁAK-JEŻ

Redakcja techniczna
Piotr GOSPODAREK

Redaktor językowy
Dariusz JAWORSKI (język polski)
Ewa HABERKO (język angielski)

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

Koordynator zasobów internetowych
Błażej CIEŚLIK

PISMO RECENZOWANE

Pierwotną wersją periodyku jest publikacja papierowa

Strona internetowa czasopisma
<http://www.sit.ujd.edu.pl>

Czasopismo indeksowane w bazach:
Agro, BazHum (Baza Czasopism Humanistycznych i Społecznych),
CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities),
DOAJ (Directory of Open Access Journals)
ERIH PLUS (The European Index for the Humanities and the Social Sciences),
Index Copernicus (IC Journals Master List), PBN (Polska Bibliografia Naukowa)

© Copyright by
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2021

p-ISSN 2545-3211
e-ISSN 2657-4322

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-28, faks (34) 378-43-19
www.ujd.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@ujd.edu.pl

SPIS TREŚCI

CONTENTS

Wstęp	7
CZĘŚĆ I	
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ W POLSCE I NA ŚWIECIE	
Anna OSTROWSKA-TRYZNO, Anna PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA . Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)	11
Historyczna architektura sportowa w dobie pandemii COVID-19 (zabytki listy światowego dziedzictwa kultury UNESCO) (Streszczenie)	11
Krzysztof KOŚCIAŃSKI	
Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym	29
Sports infrastructure for football in Częstochowa in the interwar period (Abstract)	29
CZĘŚĆ II	
TEORIA I METODYKA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU	
Uğur SÖNMEZOĞLU, Alime TOSUN, Kadir YILDIZ	
A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers	49
Badanie jakościowe sportu i edukacji dla osób niepełnosprawnych z punktu widzenia managerów sportu i trenerów (Streszczenie)	49
Artur MIAZEK, Artur PODLEŚNY	
Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach ...	75
Methods of creating sports rankings based on selected examples (Abstract)	75
CZĘŚĆ III	
UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY PROZDROWOTNE, JAKOŚĆ ŻYCIA	
Józef TATARCZUK, Ryszard ASIENKIEWICZ, Artur WANDYCZ, Adam HIRKO	
Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia	107
Age of menarche in girls from the Lubusz Province with regard to the living environment, parents' education, the number of children in the family and the standard of living (Abstract)	108

Ryszard MAJER, Jarosław RODZIK

Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej	123
Programming the physical activity of seniors in local social policy (Abstract)	123

CZĘŚĆ IV

TURYSTYKA I REKREACJA

Witold WARCHOLIK, Dorota CHMIELOWSKA

Profile of a Participant in Mantrailing in Poland	143
Sylwetka uczestnika rekreacji mantrailingowej w Polsce (Streszczenie)	143

Wstęp

W 2021 r. czasopismo „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” ukazuje się czwarty rok. Jest kontynuacją czasopisma „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna”. W trzecim numerze zostały zaprezentowane prace Autorów z różnych ośrodków naukowych w Polsce.

Część I – *Dzieje kultury fizycznej w Polsce i na świecie* – odnosi się do następującej tematyki:

- historyczna architektura sportowa w dobie pandemii COVID-19 (Zabytki Listy Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO);
- infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym.

W części II, zatytułowanej *Teoria i metodyka wychowania fizycznego i sportu*, przedstawiono dwa artykuły dotyczące:

- badań jakościowych sportu i edukacji osób niepełnosprawnych z perspektywy menedżerów i trenerów sportowych;
- metod tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach.

Część III, odnosząca się do uwarunkowań zdrowia, postaw prozdrowotnych, jakości życia, ujmuje następujące zagadnienia:

- wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia;
- programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej.

Część IV czasopisma dotyczy problematyki turystyki i rekreacji. W tej części ukazano pracę analizującą sylwetkę uczestnika rekreacji mantrailingowej w Polsce.

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania Recenzentom za cenne i życzliwe uwagi, podnoszące wartość niniejszego periodyku. Dziękuję za współpracę Autorom publikacji zamieszczonych w czasopiśmie naukowym. Jednocześnie wyrażam nadzieję, że liczba Osób zainteresowanych publikowaniem własnych osiągnięć naukowych w kolejnych wydaniach czasopisma „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” się poszerzy.

Eligiusz Małolepszy

CZEŚĆ I
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ
W POLSCE I NA ŚWIECIE

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.16>

Anna OSTROWSKA-TRYZNO*

<https://orcid.org/0000-0002-2539-7900>

Anna PAWLIKOWSKA-PIECHOTKA**

<https://orcid.org/0000-0003-0429-0327>

Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)

Jak cytować [how to cite]: Ostrowska-Tryzno A., Pawlikowska-Piechotka A., *Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)*, "Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe", vo. 4, no. 3, pp. 11–28.

Historyczna architektura sportowa w dobie pandemii COVID-19 (zabytki listy światowego dziedzictwa kultury UNESCO)

Streszczenie

W Europie od ponad trzech tysięcy lat rozwojowi poszczególnych dyscyplin towarzyszy ewolucja obiektów sportowych. Dziedzictwo architektury sportowej jako magnes dla turystyki kulturowej jest oczywiste. Miliony turystów odwiedzających słynne miejsca są dowodem na to, jak ważne są one dla naszej tożsamości i tradycji. Najważniejsze zabytkowe obiekty sportowe o rozpoznawalnych walorach traktowane są jako unikalne dziedzictwo kulturowe i zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO: starożytne rzymskie amfiteatry, termy, antyczne areny, starożytne greckie obiekty sportowe. W roku 2020 wybuch pandemii COVID-19 mocno uderzył w sektor turystyczny i nadal obowiązują ograniczenia w podróżowaniu. Dlatego konieczne jest przygotowanie nowych rekomendacji dla zwiedzających zabytkowe obiekty sportowe. Ważne jest również rozważenie kierunków przebudowy turystyki kulturowej w odniesieniu do zabytków sportu, w tym wpi-

* PhD, Department of Tourism and Recreation, Faculty of Physical Education, Józef Piłsudski University of Physical Education in Warsaw; e-mail: anna.tryzno@gmail.com, anna.tryzno@awf.edu.pl

** Professor PhD, Faculty of Physical Education, Józef Piłsudski Academy of Physical Education in Warsaw; e-mail: anna.piechotka@gmail.com, anna.piechotka@awf.edu.pl

sanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Ostatnio wzrosło zainteresowanie dziedzictwem sportowym i wielu turystów chce poznać słynne obiekty historyczne. Pomimo ograniczeń wprowadzanych w czasie pandemii, jest to również obecnie możliwe, jednak potrzebne są nowe działania i polityka, aby spełnić rygory i zalecenia sanitarne oraz odbudować zaufanie konsumentów.

Słowa kluczowe: historia sportu, turystyka kulturowa, obiekty dziedzictwa UNESCO, COVID-19.

Abstract

In Europe, for more than three millennia, the development of individual disciplines has been accompanied by the evolution of sports facilities. It covers the period from the Ancient Olympic Games to modern sports architecture. The sports architecture heritage, as a magnet for cultural tourism, is evident. Millions of tourists visiting the famous sites are the proof how important these places are for our identity and tradition of European civilization. The most important historic sports facilities are inscribed on the UNESCO World Heritage List: ancient Greek and Roman amphitheatres, thermal baths, antique arenas. The outbreak of the COVID-19 pandemic has hit the tourism sector hard. It is essential to reformulate present rules of the historic sports facilities visits and to consider the future directions of cultural tourism re-development at the UNESCO Heritage Sites. Recently there has been a revival of interests in sports heritage and many tourists want to explore famous landmarks of the past. Despite the pandemic time restrictions, it is also possible at present. However, new actions and policies are required to meet sanitary requirements and recommendations, and rebuild consumer confidence.

Keywords: history of sport, cultural tourism, UNESCO Heritage Sites, COVID-19.

Introduction

What is sports architecture and what is not? The term is as problematic to define as the word ‘sport’ is. In the popular, everyday meaning it is clear enough and mostly intuitively used. Most people would agree that stadiums are ‘sports architecture’ (in the ancient Olympia as well as in London today), but what about Coliseum in ancient Rome and sports – cultural halls today? They were erected for sports and fun equally. For the purpose of the research on the history of sports architecture the main assumption was that “sports architecture is erected for shows requiring physical power, rules and competition” consequently as the term ‘sport’ is defined by the sports historians and sports theorists.¹As sport itself is not socially, politically, economically, culturally or historically neutral, which many scholars underline, thus, the history of sport and the history of sports archi-

¹ J. Kosiewicz, *Championing Physical Culture Sciences*, “Physical Culture and Sport. Studies and Research (PCSSR)” 2019/06/01, Vol. 82, pp. 67–93, DOI: 10.2478/pcssr-2019-0014; W. Lipoński, *Historia sportu [History of Sports]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, p. 18; D.G. McComb, *Sports in World History*, London, UK – NY, US: Routledge, NY 2004, pp. 1–2; J. Nauright, Ch. Parrish (eds.), *Sports around the World: History, Culture and Practice*. UK: ABC – CLIO, Oxford 2012; S.W. Pope, J. Nauright, *Rutledge Companion to Sports History*, London – New York, US: Routledge, NY 2010, pp. 11–12.

ture is the history of our civilization – and this approach was the main assumption for this research study.²

In Europe, for more than three millennia, the evolution of individual disciplines has been accompanied by the evolution of sports facilities. It covers the period from the Ancient Olympic Games to modern sports architecture. It comprises a wide range of constructions: buildings erected for the needs of the greatest sports events, such as the Olympic Games, as well as sports facilities for child physical education at schools or daily recreation of urban residents.³ To meet these needs, expectations and requirements – the architecture of sports facilities should be extremely diverse. This variety is manifested in a variety of styles, constructions, building materials, forms, and functions – depending on a given era, on the function, on the environmental and landscape features, on the social expectations, as well as on the possibilities of implementation and political situation. Moreover the shape, size and programme of a given sports facility have always depended on the sports discipline and rules. However, their main role is universal: great usefulness for society, involvement in the creation of tradition and identity of the site. They always respond well to extremely strong sports emotions, equating beauty and nobility with the ethos of sports competition – these values remain unchanged. Especially in 2020, the year of the COVID-19 pandemic outbreak, it was clear how important flexibility and readiness of sports facilities is, when they were to be adjusted quickly and efficiently to their new functions, to meet the challenges of new situations (for example, to be converted into temporary hospitals, or to meet all new sanitary safety restrictions for organized events).⁴

The presented material was prepared on the basis of the statutory research projects (ds-144 and ds-316) carried out at the Joseph Pilsudski Academy of Physical

² Z. Dziubiński, K. Jankowski, *Kultura fizyczna a polityka*, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie & Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015, pp. 12–23; M. Polley, *Sports History*, US: The Palgrave Macmillian, NY 2007, pp. 34–39; O. Seippel, *Do sports matter to people? A cross – national multilevel study*, “Sports in Society” 2019, 22, 3, pp. 327–341, DOI: doi.org/10.1080/17430437.2018.1490263, pp. 327–341.

³ B. Fletcher, *History of architecture*, UK: London University College Editorial Office, London 2002, pp. 245–249; W. Lipoński, *Historia sportu [History of Sports]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, p. 17–21; R. Sherad, *Sports Architecture*, US: Taylor & Francis, New York 2000, pp. 14–21; D. Watkin, *A History of Western Architecture*, UK: Laurence King Publishing, London 2006, pp. 55–65; W. Zabłocki, *Architektura olimpijska [Olympic Architecture]*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie, Warszawa 2016, pp. 12–19.

⁴ A. Assaf, R. Scuderi, *COVID-19 and the recovery of the tourism industry*, “Tourism Economics” 2020, 26 (5), pp. 731–733; DOI: doi.org/10.1177/1354816620933712, pp. 731–736; F. Burni, *Tourism facing a pandemic: from crisis to recovery*, University of Bergamo, Bergamo 2020; DOI: 10.6092/978-88-97253-04-4; D. Parnell, P. Widdop, A. Bond, R. Wilson, *COVID-19 – Networks and Sport*, “Managing Sport and Leisure” 2020, 31, 3, Taylor – Francis Online, pp. 1–7, DOI: doi.org/10.1080/23750472.2020.1750100.

Education in Warsaw. These research projects, focused on the history of sports architecture in Europe, understood as an outline from the ancient times until present times, were undertaken with the help of the Ministry of Science and Higher Education grants. The research focused on the systematic collection and analysis of data related to the history of European sports facilities, in the past and today. To achieve these goals, the research process involved a variety of methods, research techniques and tools to be used: historical research (extensive literature survey connected with the subject), contemporary sports buildings' and facilities' requirements (extensive literature, sports federations regulations and documents survey). The analysis and interpretation of collected data (primary and secondary, qualitative and quantitative) allowed to formulate several final conclusions. Research methods, techniques and tools, data collection, analysis and interpretation as well as formulating conclusions were undertaken and performed according to the theory of methodology of the history of sport as well as cultural and heritage tourism studies, suggested by recognized scientific authorities in these fields.⁵

This article presents selected research results, a synthesis of general character of research studies, supplemented with the analysis of the recent impact of COVID-19 pandemic on the historic sports facilities. The research study was based on the critical review and analysis of the quantitative and qualitative secondary data (different resources), concerning, in particular, the following aspects:

- The history of sports architecture in Europe and other continents;
- The meaning of historic sports architecture, enlisted as UNESCO Heritage Sites for cultural tourism development, on the example of selected UNESCO World Heritage Sites: ancient Roman amphitheatres of the Coliseum (Italy) and El Djem (Tunisia), the antique arena in Arles (France), together with ancient Greek sports and sacral facilities in Olympia, Delphi, Ephesus, Aphrodisias, Thermessos and Hierapolis (Greece, Turkey);
- The impact of COVID-19 on cultural tourism and visiting UNESCO Heritage Sites in 2020;
- The possibility of virtual (online) visits and traditional ones with regard to sanitary restrictions, law regulations and a quest for new solutions – data

⁵ J.T. Dallen, T.S. Boyd, *Heritage Tourism*, NY, US: Prentice Hall, 2003; M. Finn, M. Elliott-White, M. Walton, *Tourism and Leisure Research Methods. Data collection, analysis, evaluation and interpretation*, UK: Pearson-Longman, Harlow 2000; C.M. Hall, *Tourism Planning, Policies, Process and Relationships*, US: Prentice Hall, NY 2018; D.G. McComb, *Sports in World History*, London, UK – NY, US: Routledge, NY 2004; J. Nauright, Ch. Parrish (eds.), *Sports around the World: History, Culture and Practice*. UK: ABC – CLIO, Oxford 2012, pp. 11–12; D. Parnell, P. Widdop, A. Bond, R. Wilson, *COVID-19 – Networks and Sport*, “Managing Sport and Leisure” 2020, 31, 3, Taylor – Francis Online, pp. 1–7, DOI: doi.org/10.1080/23750472.2020.1750100; M. Polley, *Sports History*, US: The Palgrave Macmillian, NY 2007, pp. 34–39; M. Sigala, D. Leslie, *The International Cultural Tourism: Management, implication and cases*, UK: Elsevier, London 2006; M.K. Smith, *Issues on Cultural Tourism Studies*, UK: Rutledge, London 2008, pp. 14–29.

available in different resources: UN WTO sanitary safety recommendations and reports, law regulations, as well as data collected from the UNESCO Heritage Sites, travel agencies, i.e. their offers for tourists during pandemic time restrictions;

- Analysis, evaluation and interpretation of collected and recorded data, assessing the merit of case study, drawing conclusions of general character, writing a report with final findings.

Historic sports architecture enlisted as the UNESCO World Heritage Sites

Many historical and modern sports facilities seen as outstanding buildings prove to be amazing achievements of civilization in the field of engineering constructions. These impressive edifices are visited by millions of tourists per year, fascinated by their amazing beauty and size. They are explored with respect, curiosity and attention. In ancient times, the Coliseum in Rome with its timeless functional solutions, and in modern times, an innovative sports hall in Raleigh, designed by a Polish architect, Maciej Nowicki, or the Olympic Palazetto Dello Sport in Rome, designed by an architect, Pier Luigi Nervi. Examples of extraordinary aesthetic qualities of various sports facilities built in the antiquity period, which perfectly harmonized with the surroundings, could be admired in Delphi. As far as modern times are concerned, such an outstanding combination of architectural thought and landscape can be seen in the construction of a suspended roof of the Olympic Stadium in Munich.⁶

The most important historic sports facilities with recognizable values are treated as unique cultural heritage. The most outstanding ones, as an important human legacy of the past, are inscribed on the UNESCO World Heritage List. The list includes: the ancient Roman amphitheatre Coliseum and Circus Maximus in Rome (Italy) and El Djem (Tunisia), thermal Baths in Bath (UK), antique arenas in Arles and Orange (France), as well as ancient Greek sports and sacral facilities in Olympia, Delphi, Ephesus, Aphrodisias, Thermessos and Hierapolis (Greece, Turkey).⁷ It means they are all considered as a landmark, having cultural, historical and scientific significance and requiring legal protection. To be selected as a World Heritage Site, a given historic sports building must be of an outstanding and unique character in terms of heritage values, to serve as evidence of history of civilization on the planet.

⁶ B. Fletcher, *History of architecture*, UK: London University College Editorial Office, London 2002, pp. 1295–1297; R. Sherad, *Sports Architecture*, US: Taylor & Francis, New York 2000, pp. 12–24; P. Stutzerbacher, S. Ulrich, *Architecture for Sport*, US: Wiley Academy, NY 2002, pp. 3–6.

⁷ www.unesco.org, 2020; www.whc.unesco.org, 2020.

All these heritage sites are seen as a strong magnet for cultural tourism and were visited in the pre-pandemic times by millions per year. This fascination with ancient sports architecture could be explained both by the sport history and fascination with building technology of ancient masters. For example, the requirement of spectators safety, when leaving a large stadium, turned out to be perfectly thought out already 2000 years ago. For example, the Romans, to solve this problem for the Coliseum, designed practical vertical and horizontal communication. As a result, both in the 1st century AD and today, the evacuation of audience of more than 50,000 spectators, used to take and still takes only about 8 - 10 minutes. All this is possible thanks to the fact that Roman architects applied the innovative concept of dividing the audience into separate sectors and provided a transparent communication system of staircases and corridors.⁸ The archaeological site of Olympia (Greece) was selected as the ancient Olympic Games were held there throughout the Classical period, every four years from the 8th century BC until the 4th century AD. The site hosted numerous ancient sports buildings: a stadium and a hippodrome (the Classical period, 5th and 4th centuries BC), a gymnasium and a palaestra, bath houses and a vaulted crypt – an archway linking the entrance to the stadium to the sanctuary (the Hellenistic period, 3rd and 2nd centuries BC), temples of Hera (7th century BC) and Zeus (5th century BC). The Delphi (Greece) was selected as a World Heritage Site because of the outstanding beauty of its location at Pleistos River Valley, as well as significant sports heritage: a gymnasium complex with a palaestra, pools and baths, a stadium and a hippodrome (5th century BC).⁹

The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization's (UNESCO) important mission is to seek and encourage the identification, protection and preservation of cultural and natural heritage around the world – considered as an outstanding value to humanity (UNESCO, 2020). The UNESCO Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage was adapted and signed by almost 200 states on 16th November 1972. It should be underlined that what makes the concept of World Heritage List exceptional and important is its universal application: the World Heritage Sites are seen as heritage of all humans, irrespective of the territory they are located on. In June 2020, as many as 1121 World Heritage Sites existed in 167 countries, demarcated by UNESCO as protected zones. UNESCO's main mission is focused on protection and on education, but also promotion of historical legacy to the wide public,

⁸ B. Fletcher, *History of architecture*, UK: London University College Editorial Office, London 2002, pp. 306–309; D. Watkin, *A History of Western Architecture*, UK: Laurence King Publishing, London 2006, pp. 130–132.

⁹ B. Fletcher, *History of architecture*, UK: London University College Editorial Office, London 2002, pp. 245–246; W. Lipoński, *Historia sportu [History of Sports]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, pp. 63–98; D. Watkin, *A History of Western Architecture*, UK: Laurence King Publishing, London 2006, pp. 55–56.

providing assistance and professional training. The World Heritage Sites are opened to tourist visits as gaining recognition and education is one of the main targets of this project. There are many initiatives aimed to promote UNESCO World Heritage Sites: museums, exhibitions and visitors centres opened at archaeological sites, numerous events and activities (Go UNESCO runs, Go Heritage Runs, Make Heritage Fun campaigns).¹⁰

However, in 2020, in the wake of COVID-19, many governments took measures to mitigate the pandemic consequences by closing cultural institutions for the public. As a result, it led either to the lockdown and closure of cultural World Heritage Sites or several restrictions, issued to limit the visitors' access to many heritage sites. Throughout 2020, the lockdown regulations were changing, depending on the current pandemic situation, individual policies and rules in a given country, in some countries there were even different approaches in certain regions applied (like in Greece in 2020) (www.whc.unesco.org, 2020). It is to be underlined that for some types of the World Heritage Sites (e.g. city centres, historic boroughs, open-air archaeological sites) access for visitors was continuously possible, while some could be temporarily closed (in-door museums, visitors centres) (Table 1, 2).

UNESCO Heritage sites in the pandemic COVID-19 time

In both decades of the 21st century we witnessed, globally, a steady increase in popularity of cultural tourism and its various forms (urban tourism, ethnic tourism, historic sports tourism). There is also a noticeable growing interest in visiting the UNESCO Heritage Sites. The development of international tourism was closely related to the processes of globalization. Gradual liberalization of international trade, facilitation of foreign travel, a growing number of middle class people and their income had a positive impact on the development of mass tourism – both international and domestic. Last year, the United Nation World Tourist Organization (UNWTO) estimated international tourism arrivals at 1.5 billion people, forecasting an increase of 4% in 2020 as an obvious continuation of the trend that has been going on for the last decade. Only a few months ago, in 2019, the world experts were deeply concerned about the excessive growth of tourism in the future and a number of threats resulting from it, especially for the natural environment and cultural values. In the document 'Decade of Action 2020 - 2030' issued by the UNWTO, 17 principles of sustainable tourism development for the next decade were formulated in order to counteract these negative phenomena.¹¹

However, in 2020, the outbreak of the COVID-19 pandemic hit the tourism sector extremely hard, in comparison to other business sectors, and strict travel

¹⁰ www.whc.unesco.org, 2020.

¹¹ www.unwto.org, 2020.

restrictions still apply to tourists worldwide. Therefore, it is necessary to verify the previous forecasts and prepare new recommendations for the directions of redevelopment of cultural tourism. In June 2020, the UNWTO published the ‘Tourism Recovery Post COVID-19’ document, whose main motto is ‘Stay home today - travel tomorrow.’¹² It distinguished three pillars which determine the revival of tourism (at the global, national, regional and local levels): health, security and rebuilding consumer confidence. Another recent project of the UNWTO, launched under the title of ‘COVID-19 Tourism Recovery Technical Assistance Package,’ is focused on other main pillars: economic recovery, marketing and promotion, institutional strengthening and building resilience.¹³ At this critical stage of the pandemic situation, the tourism recovery recommendations include long-term and short-term activities and strategies as well as solutions which might be implemented immediately (for example, technical assistance programmes, trainings) – depending on the specific situation and needs, tailor-made strategies can be offered.

In the “Share Culture Today to Travel Tomorrow” document recently prepared by the European Cultural Tourism Network (ECTN), it was emphasized that cultural tourism, which includes visiting World Heritage Sites, will be the main driver of the revival of the tourism sector in Europe.¹⁴ It emphasized the following urgent actions that should be undertaken by institutions which are responsible for the development and promotion of cultural tourism (by central and regional governments, local authorities and private sector):

- Constantly improved information and promotion, reaching the widest possible audience, searching for new recipients;
- Continuous implementation of innovative technologies, including an emphasis on virtual messages, expressed by a slogan “Today online visitors to the museum may appear in reality tomorrow”;
- Taking into account the necessity of many changes, including adjustments to existing commercial strategies, the scope and nature of tourist services; changes forced mainly by sanitary safety measures, perhaps a smaller range of activities for older people in the tourist flow, a greater share of families with children, school trips and youth, individual tourists;
- Taking corrective actions together with governments and local administration, non-governmental organizations, foundations, local cultural activists and tour-operators.

In 2020, more than 80% museums around the world were closed down, travelling was difficult if not impossible, but millions of tourists during the lockdown virtually visited museums and the UNESCO World Heritage Sites.¹⁵ In 2020,

¹² Ibidem, 2021.

¹³ Ibidem, 2020.

¹⁴ www.cultural-network.eu, 2020.

¹⁵ www.cultural-network.eu, 2020; whc.unesco.org 2020.

when the museums were closed by law and government regulations, a high demand for virtual access to museums and heritage sites was clearly seen. Despite the serious challenges, the cultural sector tried to create a new offer, attract new audiences and develop new attractions. As for the UNESCO World Heritage Sites, there were several offers of virtual visits, e.g. ‘Mobil-tour in Arles’, video-tours in Ephesus, Olympia and Delphi, accompanied by a special selection of exhibition tours, podcasts and audio-visual recordings, which enabled to visit museums remotely, on line. In all sports historic sites enlisted as the UNESCO World Heritage Sites, there were offers of virtual tours and free of charge virtual museum classes with the use of different IT platforms (MS Teams, ZOOM). These projects were of extreme value and importance as most governments around the world temporarily closed numerous educational institutions in an attempt to stop the spread of the COVID-19 pandemic.¹⁶ These closures were impacting hundreds of millions of students. Free of charge ‘museum lessons’ could effectively mitigate this educational deprivation and help to facilitate the continuity of education through remote (on-line) learning (Table 2).

However, not all UNESCO World Heritage Sites were closed in 2020 (for example, Olympia in Greece remained opened), some were only temporarily suspended (like Delphi in Greece), due to the various measures against the COVID-19 in the different regions of Greece. According to the available data, in April 2020, 75% of the World Heritage Sites were closed, 15% were partially open and 10% full time open. In November 2020, the situation changed, i.e. 26% of places were closed, 30% partially open and 44% open on a daily basis (Table 1). However, all these historical sports buildings enlisted as the UNESCO World Heritage Sites, which reminded open or were re-opened, in 2020 could be visited only with the following sanitary norms and restrictions (Table 1, 2):

- The use of facemasks was obligatory,
- Before entering the site, the body temperature of each visitor was measured with a laser (only visitors with the body temperature lower than 37.5⁰ Celsius were allowed to continue their visit),
- Keeping distance between visitors was obligatory – at least 1.5 metres,
- The duration of each visit was limited.

In the opened heritage sites, to answer the pandemic challenges, touring agencies offer private, customised and small-group tours with the use of special means of transport: bikes, e-bikes or social distance buses, ensuring sanitary safety (for example, as it is offered in Olympia and Delphi in Greece). Tourists should be prepared for: contactless payment, obligatory face masks for customers and staff in public areas, sanitized transport vehicles with hand sanitation stands, social distancing enforced throughout a whole sightseeing experience, regular checking of the body temperature.

¹⁶ www.whc.unesco.org, 2020; www.unwho.org, 2020.

Moreover, in most of the UNESCO World Heritage Sites, several other facilities and actions were provided to make a given visit COVID-19 safe, for example, hand sanitizers, disposable masks, distancing measures and others (for example, regular, obligatory health check-ups for the museum staff in *Coliseum*, Italy) (Table 2).

There are some more regulations, which are now, however so far – only theoretically, considered to be implemented in the future, for example, obligatory passports proving taking anti-COVID vaccinations - as a condition to be allowed to enter the sites.

These solutions have already been implemented in some short-time strategies which the tourism industry sectors can adapt for their recovery projects in order to better adjust to the pandemic time restrictions, as their immediate response to the situation. However, also other short, medium and long-term actions developed by UNWTO in 2020 should be considered. They include very detailed recommendations (as a proposal of counter shields at hotel receptions), as well as recommendations of a general nature: cooperating with the UN World Health Organization (UNWHO), information and data exchange between tourism sectors, innovative alliances, more sustainable future for cultural tourism, better coordination and information sharing (between government structures, locally and internationally), attracting wider audiences (all social groups: children, the youth, seniors).

Among the immediately available strategies to be implemented for the recovery of cultural tourism and adaptation to the pandemic situation, simple and practical solutions might be helpful, for instance, sanitary restrictions and cleaning protocols at museums and heritage sites, health safety norms at restaurants and hotels (distance and reduction of place capacity, counter shields, hand washing, disinfection), shift from personal interactions to the new technologies to limit personal contact and risk of infection. In the medium and long-term perspective, possibly further strategies might be implemented to improve sanitary safety and restore confidence in travelling, like, for example, advanced technologies, robots, bots, artificial intelligence. All these means require public – private cooperation to make reopening of museums possible. However, these new procedures and challenges can increase prices and harm the business sustainability. Some of the experts believe in full return to the pre-crisis mode and habits of travelling, whereas some others predict that tourists might prefer higher health safety norms also in the future, after the formal pandemic restrictions are abolished.¹⁷

¹⁷ A. Assaf, R. Scuderi, *COVID-19 and the recovery of the tourism industry*, “Tourism Economics” 2020, 26 (5), pp. 731–733; DOI: doi.org/10.1177/1354816620933712; F. Burni, *Tourism facing a pandemic: from crisis to recovery*, University of Bergamo; Bergamo 2020; DOI: 10.6092/978-88-97253-04-4; K. Herman, Ł. Drozda, *Green Infrastructure in the Time of Social Distancing: Urban Policy and the Tactical Pandemic Urbanism*, “Sustainability” 2021, 13(4), p. 1631, DOI: 10.3390/su13041632 (*Sustainable Special Issue: Landscapes in the Time of Social Distancing: Pandemic and Design of the Urban Environment*, February 2021); S. Iguman, *If visitors will not*

It is believed and supported by the UNESCO World Heritage Sites management boards that the present virtual offers of museums can spark interest in visiting the facilities in real life. This expectation is expressed and summarized by the slogan of the spot prepared jointly by the UNWTO and CNN (Cable News Network), currently in 2020, broadcast on many channels and in many countries: “Plan your dream trips today, the departure will be tomorrow.”¹⁸ Another UNESCO campaign called “Next Normal...” is believed to be the response to COVID-19, focused on the challenges and the question what “back to normal” should mean in the future, in the post-COVID-19 era.¹⁹

Final conclusions and discussion

The year 2020 will remain in our memories as a symbol of an unprecedented health crisis that affected communities, tourist industry, along with culture and its essential part – UNESCO World Heritage Sites. The consequences are painful in terms of economy, culture and education. The shortages of income mean also limits of sources to cover conservation of valuable ancient sports relics.

Nevertheless, there are also some positive aspects: for a number of locations, the pause in visitors and a limited tourists flow mean a blessing recovery time for nature and chance to perform restoration works on these cultural sites.

Some new activities from the part of the UNESCO World Heritage Sites managements are being developed, e.g. virtual visits, audio post-casts, online exhibitions, re-opening the sites with the strict sanitary restrictions and safety regulations (Table 2). All these are meant to cope better with the exceptional pandemic situation, like, for example, a new campaign “Accessing World Heritage Sites Safely from Home” launched recently, in November 2020, by the UNESCO World Heritage Centre.²⁰ The role of digital technologies as an innovative approach to virtually open the museums for visitors is unquestionable. These efforts, supported and guided by the UNESCO mission, could mitigate some constraints imposed by the lockdown in many aspects, especially in culture and educational integration of excluded groups.

The UNESCO World Heritage Centre is monitoring on the global maps of the World Heritage Sites closures caused by COVID-19. The number of close-up

go to Heritage, Heritage must go to visitors. Digitalisation Heritage in time of Corona, [in:] F. Burni (ed.), *Tourism facing a pandemic: from crisis to recovery*, University of Bergamo, Bergamo 2020, pp. 165–175; DOI: 10.6092/978-88-97253-04-4; D. Parnell, P. Widdop, A. Bond, R. Wilson, *COVID-19, networks and sport*, “Managing Sport and Leisure” 2020, 31, 3, Taylor – Francis Online, pp. 1–7, DOI: doi.org/10.1080/23750472.2020.1750100, pp. 1–7.

¹⁸ www.edition.cnn.com, 2020.

¹⁹ www.whc.unesco.org, 2020.

²⁰ Ibidem.

sites constantly varies and it depends on the particular situation of each country (or even more specifically, with a given region, as it is in Greece). Promoting and enabling access to culture and education, for example, to the historic sports architecture, during the time of self-isolation has great importance for millions of students around the world, especially as far as their wellbeing at the difficult confinement time is concerned.

Above all, an important question arises, namely how today we could plan cultural tourism development and redevelopment, after the pandemic crisis. In the past, planning in detail was a common practice, now we are aware of the fact that many factors are unpredictable and planning is difficult, if not impossible. It seems that the only answer, however of only a general nature, is flexibility, readiness for changes and quick adaptation to new circumstances, even necessity of improvisation in certain areas. Creativity, imagination, innovations and new technologies might be a substantial help in shaping a new offer for cultural tourism, ensuring sanitary restrictions and providing attractions. Therefore, it is necessary to verify the old forecasts and prepare new recommendations for the directions of cultural tourism redevelopment. It is to be underlined that planning heritage tourism redevelopment requires solving several problems, such as demands for sanitary safe hotels, restaurants, retail, public transport, museums and heritage sites. Bearing these in mind, it will be difficult to formulate general solutions and possibly the situation of each town and each heritage site must be evaluated individually.

Clearly, there has been a revival of interest in sports history and, consequently, in historic sports architecture. The curiosity of visitors is focused on sports events and glory (Olympia in Greece), unique beauty of location (Delphi in Greece) or outstanding technical solutions in the sports buildings (Coliseum and Circus Maximus in Rome, Italy). In the 21st century many tourists (both domestic and foreign) want to explore the remaining landmarks of the sport's past – with curiosity, respect and attention. Now, as it seems, it is also possible despite pandemic time travelling restrictions. However, new actions and policies are required to meet sanitary recommendations. To rebuild consumer confidence and to enable the recovery of cultural tourism, there are important new ideas in travelling organization, legal regulations, health safety restrictions (like small groups or individual sightseeing offered now by some of the touring agencies in Ephesus, Turkey), advanced technologies (virtual tours in museums and sport heritage sites) and activities limited only to those that could take place in open-air settings (for example, archaeological sites in Delphos, Ephesus, Olympia, Rome) (Table 2).

However, to make the re-opening of sports heritage sites safe and possible, the actions supervised by the government to support these strategies might be crucial: the tourism industry (hotels, restaurants, transport, travel agencies) and cultural institutions (museums, heritage sites) need credible measures including interest-free loans, guaranteed loans, non-refundable subsidies, funds to develop marketing and strengthen the cultural identity, free webinars and trainings, help

to adapt and implement new technologies (audio-video tours), support and help to create intensive promotion and branding of these destinations which might be, despite pandemic restrictions, strong attractions for cultural tourists. It is to be underlined that the recovery of cultural tourism requires strong support at the national and international level, technical assistance programmes coordinated by the relevant international institutions, such as the United Nation World Tourist Organization (UNWTO), the United Nation World Health Organization (UNWHO), the European Cultural Tourism Network (ECTN) and the United Nation Education Social and Cultural Organization (UNESCO).

Table 1. Monitoring trends of World Heritage Sites closures in 2020

Trends	1 st of April 2020	23 rd of November 2020	Difference
Sites opened	10%	44%	+34%
Sites closed	75%	26%	-49%
Sites partially opened	15%	30%	-15%

Source: prepared on the base of UNESCO statistic data (www.en.unesco.org, access: on the 27th November 2020). Note: the information was based on the major trends observed at the national levels in 167 countries having World Heritage Sites (tourists visits suspended on the World Heritage Sites due to the pandemic COVID-19 safety restrictions).

Table 2. Ancient Greek and Roman sports architecture in the selected World Heritage Sites and their offer for visitors in the pandemic time of COVID-19 (visits possible in – situ and virtually)

Country [1]	World Heritage Site (year listed) [2]	Historic sports architecture [3]	World Heritage Site offers for tourists in the pandemic time of COVID-19 (available in – situ and virtually), November 2020 [4]
France	Arles (1981)	Roman Amphitheatre (1 st century AD), Bath of Constantine (4 th AD)	In November 2020, visiting archaeological sites, museums, visitors' centres was possible, however only in small groups limited to 20 people. Several custom - tailored private, and semi – private tours were offered: 'Arles Small Groups Segway and Walking Tours', 'Arles Private Tour with a Specialist'. Virtual, on – line visitors were offered the following: a photo gallery, video tours (in Hebrew, Spanish, French, English, German and Russian). Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, several rules were applied and required to follow when visiting the site: wearing face masks as obligatory, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor's limits on the site [whc.unesco.org , 2020].

Table 2. Ancient Greek and Roman sports architecture... (cont.)

[1]	[2]	[3]	[4]
Greece	Delphi (1987)	Stadium (5 th century BC and 2 nd century AD), hippodrome (5 th century BC), baths and pools (4 th century BC), gymnasium (4 th century BC), palaestra (4 th century BC)	<p>In November 2020, due to the second nationwide lockdown in Greece (until December 7) the museums and visitor centres were closed to the public.</p> <p>Instead, tourists were offered remote, on – line virtual visits such as a photo gallery, video tours (in English, German, Russian, Japanese).</p> <p>Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, several rules of behaviour were required of visitors: wearing face masks as obligatory, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.uneco.org, 2020].</p>
	Olympia (1989)	Stadium (8 th century BC and 4 th century AD), hippodrome (5 th century BC), baths (3 rd BC), palaestra (3 rd century BC), gymnasiums(2 nd century BC)	<p>In November 2020, visiting archaeological sites, old and new museums and a visitors centre was possible. Also several private, and customer - shaped tours were offered: ‘The Lighting of the Olympic Flame,’ ‘The Olympic Private Tour with a Specialist’.</p> <p>Offered for remote, on – line visits were: a photo gallery, Digital Exhibition, video tours (in Hebrew, Spanish, French, English, German and Russian).</p> <p>Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, several rules of behaviour were applied and required to follow when visiting the site: wearing face masks as obligatory, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.uneco.org, 2020].</p>
Italy	Rome, Coliseum (1980), Circus Maximus (1980)	The Roman Coliseum Amphitheatre, known also as the Flavian Theatre (1 st century AD); Circus Maximus (6 th century BC)	<p>In November 2020, due to the second nationwide lockdown in Italy (until December 3) the archaeological site, museum and visitors centre were closed to the public.</p> <p>However, private tours up to 20 people were possible on the site on the condition that the arrangements were made in advance: ‘Coliseum, Forums, Palatine’, ‘Coliseum, Palatine, Roman Forum, Domes Auraca Private Tour with a Specialist’, ‘Circus Maximus Experience’, ‘Ancient Rome Segway Tour’. However, all the events like theatre performances, sound and light shows were suspended due to the COVID – 19 government policy.</p> <p>Offered as remote, on – line visits were: a photo gallery, a video tour (in Hebrew, Spanish, French, English, German and Russian).</p> <p>Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, visitors were required to follow several rules on the site: obligatory face masks, hand washing and disinfection, keeping social distance (minimum 1.5m), visitors limit on the site, at the entrance body temperature was checked (visitors whose body temperature was below 37.5⁰C were let in) [whc.uneco.org, 2020]</p>

Table 2. Ancient Greek and Roman sports architecture... (cont.)

[1]	[2]	[3]	[4]
Turkey	Aphrodisias (2017)	Stadium (1 st century AD), baths of Hadrian (2 nd century BC)	<p>In November 2020, the archaeological site, museum and visitors centre were opened to the public.</p> <p>Moreover, some private tours up to 20 people were possible on the site on the condition that the arrangements were made in advance: ‘Private Day Tour to Ephesus’, ‘Aphrodisia and Ephesus Private Tour’, ‘Hierapolis – Aphrodisia – Ephesus Private Tour’, ‘Ephesus – Aphrodisia – Semi Private Tour’, and several offers of multi-day & extended tours, for example, ‘Ancient Two Cities Tour: Aphrodisia and Ephesus’.</p> <p>Offered as remote, on – line visits were a photo gallery, numerous video tours (in Arabic, French, English, German and Dutch).</p> <p>Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, visitors were required to follow several rules on the site: obligatory face masks, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.unesco.org, 2020].</p>
	Ephesus (2015)	East Gymnasium, Vedium Gymnasium and Harbour Gymnasium (2 nd century AD), Baths of Varius, Scholastica Baths, Harbour Baths (2 nd century AD), palaestra (2 nd century AD), Ephesus Stadium (1 st century AD)	<p>In November 2020, the archaeological site, museum and visitors centre were opened to the public.</p> <p>Moreover, some private tours up to 20 people were possible on the site, on the condition that the arrangements were made in advance: ‘Day Tour of Aphrodisia and Ephesus’, ‘Ancient Ephesus and House of Virgin Mary Private Tour’, ‘Ephesus - Hierapolis – Aphrodisia Private Tour’ and several offers of multi-day & extended tours, for example, ‘Pamukkale, Aphrodisia and Ephesus Tour’.</p> <p>Offered as remote, on – line visits were a photo gallery, numerous video tours (in Arabic, French, English, German and Dutch).</p> <p>Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, visitors were required to follow several rules on the site: obligatory face masks, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.unesco.org, 2020].</p>
	Hierapolis (1980)	Baths, pool, library, gymnasium (2 nd century BC)	<p>In November 2020, the archaeological site, museum and visitors centre were opened to the public. The combined ticket to visit Pamukkale hot pools and the archaeological site of Hierapolis was available.</p> <p>Moreover, some private tours up to 20 people were possible on the site, on the condition that the arrangements were made in advance: ‘Day Tour of Pamukkale and Hierapolis’, ‘Ephesus – Hierapolis – Aphrodisia Private Tour’ and several offers of multi-day & extended tours, for example, ‘Pamukkale, Hierapolis, Aphrodisia and Ephesus Tour’).</p>

Table 2. Ancient Greek and Roman sports architecture... (cont.)

[1]	[2]	[3]	[4]
Turkey	Hieropolis (1980)	Baths, pool, library, gymnasium (2 nd century BC)	Offered as remote, on – line visits were a photo gallery, numerous video tours (in Arabic, French, English, German, Russian, Spanish, Japanese and Dutch). Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, visitors were required to follow several rules on the site: obligatory face masks, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.unesco.org, 2020].
	Termessos (Tentative Lists)	Gymnasium (3 rd century BC)	In November 2020, the archaeological site, museum and visitors centre were opened to the public. Moreover, some private and semi-private tours up to 20 people were offered to visit the site, on the condition that the arrangements were made in advance. Excursions called ‘Termessos Tours’ were organized from major cities and popular holiday villages: Antalya, Alanya, Kemer – Beldibi, Side, Belek, Olympos and many others. Moreover, the site offered guided tours, including some hiking experience in the Thermessos National Park (Taurus Mountains). Offered as remote, on – line visits were a photo gallery, numerous video tours (in Arabic, French, English, German, Russian, Spanish, Japanese and Dutch). Note: due to COVID-19 very strict sanitary discipline, visitors were required to follow several rules on the site: obligatory face masks, hand washing and disinfection, keeping social distance, visitor’s limits on the site [whc.unesco.org, 2020].

Source: prepared on the base of UNESCO statistic data (www.en.unesco.org, access: the 27th November 2020). Note: the detailed information about current museum offer was based on the information provided by a given World Heritage Site Centre (www.whc.unesco.org, access: the 27th November 2020).

References

- Assaf A., Scuderi R., *COVID – 19 and the recovery of the tourism industry*, “Tourism Economics” 2020, 26 (5), pp. 731–733; <http://dx.doi.org/10.1177/1354816620933712>.
- Burni F., *Tourism facing a pandemic: from crisis to recovery*, University of Bergamo; Bergamo 2020; <http://dx.doi.org/10.6092/978-88-97253-04-4>.
- Dallen J.T., Boyd T.S., *Heritage Tourism*, NY, US: Prentice Hall, 2003.
- Dziubiński Z., Jankowski K., *Kultura fizyczna a polityka*, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie & Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015.

- Finn M., Elliott-White M., Walton M., *Tourism and Leisure Research Methods. Data collection, analysis, evaluation and interpretation*, UK: Pearson-Longman, Harlow 2000.
- Fletcher B., *History of architecture*, UK: London University College Editorial Office, London 2002.
- Hall C. M., *Tourism Planning, Policies, Process and Relationships*, US: Prentice Hall, NY 2018.
- Herman K., Drozda Ł., *Green Infrastructure in the Time of Social Distancing: Urban Policy and the Tactical Pandemic Urbanism*, “Sustainability” 2021, 13(4), 1631, <http://dx.doi.org/10.3390/su13041632> (*Sustainable Special Issue: Landscapes in the Time of Social Distancing: Pandemic and Design of the Urban Environment*, February 2021).
- Iguman S., *If visitors will not go to Heritage, Heritage must go to visitors. Digitalisation Heritage in time of Corona*, [in:] F. Burni (ed.), *Tourism facing a pandemic: from crisis to recovery*, University of Bergamo, Bergamo 2020, pp. 165–175; <http://dx.doi.org/10.6092/978-88-97253-04-4>.
- Kosiewicz J., *Championing Physical Culture Sciences*, “Physical Culture and Sport. Studies and Research” 2019/06/01, Vol. 82, pp. 67–93; <http://dx.doi.org/10.2478/pcssr-2019-0014>.
- Lipowski W., *Historia sportu [History of Sports]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- McComb D.G., *Sports in World History*, London, UK – NY, US: Routledge, NY 2004.
- Nauright J., Parrish Ch. (eds.), *Sports around the World: History, Culture and Practice*. UK: ABC – CLIO, Oxford 2012.
- Parnell D., Widdop P., Bond A., Wilson R., *COVID-19 – Networks and Sport*, “Managing Sport and Leisure” 2020, 31, 3, Taylor – Francis Online, pp. 1–7, <http://dx.doi.org/10.1080/23750472.2020.1750100>.
- Pawlikowska-Piechotka A., Piechotka M., *Dzieje budowli sportowych w Europie [History of Sports Architecture in Europe]*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2017.
- Polley M., *Sports History*, US: The Palgrave Macmillian, NY 2007.
- Pope S.W., Nauright J., *Rutledge Companion to Sports History*, London – New York, US: Routledge, NY 2010.
- Seippel O., *Do sports matter to people? A cross – national multilevel study*, “Sports in Society” 2019, 22, 3, pp. 327–341, <http://dx.doi.org/10.1080/17430437.2018.1490263>.
- Sherad R., *Sports Architecture*, US: Taylor & Francis, New York 2000.
- Sigala M., Leslie D., *The International Cultural Tourism: Management, implication and cases*, UK: Elsevier, London 2006.
- Smith M.K., *Issues on Cultural Tourism Studies*, UK: Routledge, London 2008.

Stutzerbacher P., Ulrich S., *Architecture for Sport*, US: Wiley Academy, NY 2002.

Watkin D., *A History of Western Architecture*, UK: Laurence King Publishing, London 2006.

Zabłocki W., *Architektura olimpijska (Olympic Architecture)*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Ekologii i Zarządzania w Warszawie, Warszawa 2016.

Netography

www.culturaltourism-network.eu [access in 2020, 2021].

www.edition.cnn.com [access in 2020, 2021].

www.unesco.org [access in 2020, 2021].

www.unwto.org [access in 2020, 2021].

www.unwho.org [access in 2020, 2021].

www.whc.unesco.org [access in 2020, 2021].

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Historic Sports Architecture in the COVID-19 Pandemic Time (UNESCO World Heritage Sites)*.

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.17>

Krzysztof KOŚCIAŃSKI*

<https://orcid.org/0000-0002-5848-5325>

Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym

Jak cytować [how to cite]: Kościański K., *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2021, t. 4, nr 3, s. 29–46.

Sports infrastructure for football in Częstochowa in the interwar period

Abstract

The article presents the sports infrastructure for football in Częstochowa in the interwar years. The article was written mainly on the basis of archival and press sources. The conducted research shows that in Częstochowa in the interwar period, several sports facilities adapted to playing football were built. Both the quantity and quality, compared to the national scale, was insufficient. Investors in sports infrastructure were municipal governments, the army and state authorities. Sports clubs and associations also tried to create sports facilities. In Częstochowa, the first municipal soccer field was opened in 1923 in the ‘Zawodzie’ district. A representative sports facility of regional importance was put into operation in the early 1930s. The “Ogniska Obrony Niepodległości” Stadium named after Marshal Józef Piłsudski was considered to be one of the leading ones in the ‘Kielce’ Province. However, it could not compete with the best facilities in Poland in terms of infrastructure. A national and international stadium could be a facility that was to be built at Olsztyńska street. Despite the commenced works, the investment was not completed due to lack of money and the outbreak of World War II. In the years 1918-1939, several pitches for the football discipline were built. Local sports clubs were mostly responsible for them.

Keywords: sports infrastructure, football, Częstochowa, the Second Republic of Poland.

* mgr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Nauk Społecznych, Katedra Pedagogiki: e-mail: k.koscianski@ujd.edu.pl

Streszczenie

W pracy przedstawiono infrastrukturę sportową dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w latach międzywojennych. Artykuł powstał głównie na podstawie źródeł archiwalnych i prasowych. Przeprowadzone badania wykazały, że w Częstochowie w okresie międzywojennym powstało kilka obiektów sportowych przystosowanych do gry w piłkę nożną. Zarówno ich ilość, jak i jakość w porównaniu do skali ogólnopolskiej były niewystarczające. Głównymi inwestorami w infrastrukturę sportową były samorzady miejskie, władze państwowe oraz wojsko. Prace społeczne również były ważnym wkładem w budowę obiektów sportowych. Bazę sportową starały się tworzyć również kluby i stowarzyszenia sportowe. W Częstochowie pierwsze miejskie boisko do piłki nożnej zostało udostępnione w 1923 r. w dzielnicy Zawodzie. Reprezentacyjny obiekt sportowy o znaczeniu regionalnym został oddany do użytku na początku lat trzydziestych XX w. Stadion „Ogniska Obrony Niepodległości” im. Marszałka Józefa Piłsudskiego uchodził za jeden z czołowych w województwie kieleckim. Nie mógł on jednak równać się pod względem infrastruktury z najlepszymi obiektami w Polsce. Stadionem o charakterze ogólnopolskim, a także międzynarodowym, mógł być obiekt, który miał powstać przy ul. Olsztyńskiej. Mimo rozpoczętych robót inwestycja nie została dokończona z powodu braku pieniędzy, a także wybuchu II wojny światowej. W latach 1918–1939 w Częstochowie powstało kilka boisk do piłki nożnej. W większości ich gospodarzami były miejscowe kluby sportowe.

Słowa kluczowe: infrastruktura sportowa, piłka nożna, Częstochowa, II Rzeczpospolita.

Wprowadzenie

Odrodzenie życia sportowego w niepodległej Polsce wiązało się m.in. z odbudowaniem oraz powiększeniem infrastruktury sportowej. W 1918 r. na terenie ziem polskich funkcjonowało 87 boisk do gier dużych. Najczęściej nie posiadały trybun, szatni czy też ogrodzenia. Nie istniał stadion odpowiadający standardom europejskim, a jedyny, który mógł aspirować do tej roli (Towarzystwa Zabaw Ruchowych we Lwowie) został zniszczony przez działania wojenne. W pierwszych latach działacze nie zwracali na tę kwestię uwagi, toteż nowych boisk w 1920 r. powstało zaledwie kilkanaście w skali całej Polski¹. Trudnością było zdobywanie gruntów pod boiska oraz finansów na jego wyposażenie, a później utrzymanie.

Problem budowy – od strony technicznej – boisk do piłki nożnej dostrzegli redaktorzy „Przeglądu Sportowego” i w 1922 r. opublikowali artykuł pt. „Zakładanie boisk i innych urządzeń sportowych”, którego autorem był Ludwik Christelbauer. Opisał on w najdrobniejszych szczegółach, w jaki sposób przygotować teren oraz nawierzchnię boiska. Zwrócił uwagę choćby na element usytuowania jego osi w linii północ–południe, aby słońce nie świeciło bramkarzowi w oczy. Wraz z zamieszczonym projektem podano również jego wymiary według przepisów angielskich (108 m długości, 70 m szerokości). Osobnym punktem w ar-

¹ J. Hałys, *Piłka nożna w Polsce*, t. 2, opr. P. Dobosz, L. Śledziona, Alnus Sp. z o.o., Mielec–Kraków 2017, s. 13.

tykule była kwestia urządzenia miejsca dla widowni, będącej przecież ważnym elementem widowisk sportowych. Kibice poprzez zakup biletów na mecze, zwiększali budżet klubów i organizacji sportowych². Można domniemywać, iż „Przegląd Sportowy” jako gazeta ogólnopolska mógł się przyczynić do poprawy infrastruktury sportowej szczególnie w miejscowościach, gdzie boiska jeszcze nie istniały czy też były prowizoryczne. W 1928 r. wydano pracę zbiorową pod red. W. Osmolskiego i H. Jeziorowskiego *Budowa terenów i urządzeń sportowych*. Omówiono w niej – wraz z projektami architektonicznymi – budowę m.in. boisk do piłki nożnej, wraz z widownią, ogrodzeniem oraz odwodnieniem terenu. Było to doskonałe źródło wiedzy dla klubów sportowych oraz lokalnych samorządów, w jaki sposób zagospodarować teren pod infrastrukturę sportową³.

Metody i problemy badawcze

W przygotowaniu publikacji zastosowano metody badawcze: syntezy, analizy źródeł historycznych, indukcji, dedukcji oraz metodę porównawczą. Wyszukiwano następujące problemy badawcze:

1. Jakie uwarunkowania miały wpływ na powstanie infrastruktury dla sportu piłka nożna w Częstochowie w okresie międzywojennym?
2. Jak wyglądała infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w skali ogólnopolskiej?
3. Czy powstanie boisk do piłki nożnej miał wpływ na rozwój tej dyscypliny sportowej w Częstochowie w okresie międzywojennym?

Wyniki i dyskusja

W 1919 r. dokonano podziału administracyjnego byłego Królestwa Polskiego. Utworzono pięć województw: warszawskie, łódzkie, kieleckie, lubelskie i białostockie. Częstochowa, będąc siedzibą powiatu częstochowskiego, znalazła się w granicach województwa kieleckiego. Na początku lat trzydziestych XX w. liczyła 118 tysięcy mieszkańców i była ósmym co do wielkości miastem II Rzeczypospolitej⁴. Po I wojnie światowej działacze stowarzyszeń istniejących w okresie do 1914 r. starali się rozwijać wychowanie fizyczne i sport w Częstochowie. Ważną rolę w organizacji życia sportowego odegrali również wojskowi stacjonujący w mieście. Dużym problemem był brak obiektów sportowych, któ-

² „Przegląd Sportowy” 1922, nr 12, s. 4–8; 1922, nr 14, s. 4–6.

³ W. Osmolski, H. Jeziorowski, *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1928, s. 73–168.

⁴ E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, WSP Częstochowa, Częstochowa 1996, s. 9.

rych deficyt występował również przed wojną. Miasto dysponowało jednym boiskiem do piłki nożnej, które znajdowało się u zbiegu ul. Centralnej i ul. Jasnej⁵. Pierwsze wzbogacenie infrastruktury sportowej wiązało się z powołaniem w Częstochowie filii Młodzieżowego Koła Czerwonego Krzyża⁶. Powstał on na wzór organizacji już funkcjonującej w Stanach Zjednoczonych. Uczniowie swoimi lokalnymi działaniami, wspierali polskich żołnierzy walczących w wojnie polsko-bolszewickiej (1919–1921). Dziewczęta m.in. szyły rzeczy z płótna bądź flaneli oraz wełniane pończochy. Chłopcy zbierali zioła i rośliny lecznicze. W nagrodę za swą pracę dla młodzieży miały zostać urządzone boiska i dostarczone przedmioty do zabaw: krokiet, piłki nożne i sprzęt do palanta. Prezydent Częstochowy Aleksander Bandtkie-Stężyński (1920) ofiarował z tej okazji plac za fabryką „Częstochowianki”⁷, kierownik Spółdzielni „Jedność”, Bugajski, podarował również grunt⁸, a magistrat przeznaczył na boiska sportowe dla młodzieży część parku 3 Maja. Usunięto drzewa oraz przygotowano teren do uprawiania gier sportowych, w tym piłki nożnej⁹. By korzystać z obiektu, młodzież musiała zapisać się do powyższej organizacji, otrzymując okazjonalny znaczek, który obligował do wejścia. W niedzielę 27 czerwca 1920 r. odbyła się uroczystość poświęcenia, a zarazem otwarcia boiska Młodzieżowego Koła Czerwonego Krzyża. W parku 3 Maja tuż obok Jasnej Góry – gdzie mieściło się boisko – zgromadziło się kilka tysięcy uczniów, przedstawiciele władz miejskich, powiatowych i wojskowych. Przybyli przedstawiciele duchowieństwa i organizacji społecznych, nauczycielstwa oraz prasy. Gościła również delegacja ze Stanów Zjednoczonych, której jedną z przedstawicielek była Emma Bell Beal. Było to pierwsze w Polsce boisko sportowe zorganizowane z tej okazji, co niewątpliwie miało wpływ na jego uroczyste i propagandowe otwarcie¹⁰. W gazecie „Goniec Częstochowski” dziennikarz tak oto opisał wydarzenie:

Zaznaczając, że ta nowa organizacja ma za główne swoje zadanie wciągnąć młodzież i działwę do czynnej pomocy bohaterkiemu żołnierzowi polskiemu, a więc obudzić i rozwinąć w dzieciach naszych pierwszorzędnny obowiązek obywatelski, że ma w tej pracy zbratać nas przez dzieci nasze ze szlachetnym narodem amerykańskim [...] czynnego zmanifestowania wdzięczności dla Ameryki, że to dobrodziejstwo, jakie naszym dzieciom świadczyła, świadczy i zapewne nadal świadczyć będzie¹¹.

⁵ Obecnie ul. J. Waszyngtona i ul. Aleja Wolności.

⁶ W ówczesnej prasie określane jako Młodociany Czerwony Krzyż. Organizacja powstała przy Polskim Towarzystwie Czerwonego Krzyża. W pierwszym okresie działalności Towarzystwo wspierało głównie rannych i chorych w czasie powstania wielkopolskiego, powstań śląskich oraz wojny polsko-bolszewickiej.

⁷ Obecnie okolice ul. T. Rejtana.

⁸ Bliżej nieokreślone miejsce.

⁹ „Goniec Częstochowski” 1920, nr 137, s. 3.

¹⁰ W Warszawie Młodzieżowe Koło Czerwonego Krzyża nie doszło do porozumienia z magistratem, który na ten cel nie przeznaczył odpowiednich placów.

¹¹ „Goniec Częstochowski” 1920, nr 144, s. 2.

Uroczystość rozpoczęła się nabożeństwem na Jasnej Górze, później nastąpiło poświęcenie boiska, przemówienia do młodzieży, a także pierwsze gry i zabawy na boisku. Z parku delegacja amerykańska oraz część młodzieży podążyła na plac przy zbiegu ul. Jasnej i ul. Humbertowskiej¹², gdzie ksiądz Michał Ciesielski dokonał poświęcenia przyszłego boiska do piłki nożnej. Oba boiska urządzono i wyekwipowano z funduszy amerykańskich¹³. W kolejnych latach w parku 3 Maja urządzono korty do tenisa ziemnego oraz boiska do gier sportowych. Plac do piłki nożnej przy ul. Jasnej i ul. Humbertowskiej nie został rozbudowany i na początku 1922 r. został przeznaczony pod budowę obiektów mieszkalnych.

Wraz z trendem organizacji życia sportowego w całej Polsce, również w Częstochowie przybywało coraz więcej klubów. Wymogło to niejako na władzach miasta przygotowania odpowiedniej infrastruktury. Na początku lat dwudziestych XX w. z bardzo ważną inicjatywą budowy w Częstochowie miejskiego boiska sportowego wystąpiły ówczesne władze miasta, na czele z prezydentem Józefem Marczewskim (1920–1927). Obiekt usytuowano w dzielnicy Zawodzie, a całkowity jego obszar obejmował 17250 m². Od północy graniczył z ul. Strażacką, od zachodu z ul. Olsztyńską, zaś od południa i wschodu z prywatnymi nieruchomościami. Fundusze na budowę pochodziły z subwencji Rady Miejskiej. Stadion ogrodzony parkanami mógł pomieścić około 6 tysięcy widzów. Otwarcie obiektu, noszącego nazwę „I Miejskie Boisko” na Zawodziu odbyło się 5 sierpnia 1923 r.¹⁴

Fot. 1. Projekt kasy biletowej na „I Miejskim Boisku” na Zawodziu

Źródło: APCz, AMCz” sygn. 6337, Plantacje, miejskie boisko 1924–1925, s. 76.

¹² Obecnie ul. J. Waszyngtona i ul. K. Pułaskiego. Boisko zostało zlikwidowane na początku 1922 r.

¹³ „Goniec Częstochowski” 1920, nr 145, s. 3.

¹⁴ E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe...*, s. 15–16.

Fot. 2. Trening drużyny CKS na „I Miejskim Boisku” na Zawodziu (1925).

Źródło: APCz, Teki Ignacego Sowały, sygn. 9, Zdjęcie drużyny CKS, b. pag.

Budowa tego obiektu wyprzedziła późniejsze zarządzenie Związku Miast Polskich z siedzibą w Warszawie *O obowiązku zarządów gmin miejskich dostarczenia boisk do ćwiczeń sportowych*. Projekt ustawy został wysłany do poszczególnych miast na terytorium Polski w dniu 4 marca 1924 r. Pomysłodawcy w uzasadnieniu napisali: „Pod względem urządzeń sportowych, boisk i parków miejskich jako państwo nie dorównujemy całemu szeregowi państw innych. Jakkolwiek niektóre miasta Rzeczypospolitej poczyniły pod tym względem, niemniej przeto istnieje cały szereg takich, które – posiadając znaczne ilości mieszkańców – nie mają ani jednego terenu, na którym się mogła zbierać młodzież w celu organizowania zdrowych i dostępnych rozgrywek”. Wykonanie ustawy powierzono Ministrowi Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W odpowiedzi władze Częstochowy wysłali pismo o już podjętych działaniach w tym kierunku i udostępniły boisko dla młodzieży¹⁵. Jakość obiektu odbiegała od ogólnopolskich standardów. Brakowało bowiem trybun i budynku wraz z zapleczem sanitarnym. Dało ono jednak możliwość do rozwoju piłki nożnej na terenie Częstochowy i okolic.

Wraz z powstaniem miejskiego boiska, stało się ono centrum piłkarskim Częstochowy. W pierwszym półroczu istnienia korzystało z niego trzynaście klubów sportowych i drużyn. W kolejnym roku prośbę o jego udostępnienie zgłosiło ponad dwadzieścia klubów, towarzystw, szkół i drużyn. Obrazowało to, jak wielkie było zapotrzebowanie na tego typu obiekt i realnie przyczyniło się do rozwinięcia sportu piłki nożnej w Częstochowie. Zwłaszcza drużyny nieposiadające miejsc do treningów i rozgrywania meczów mogły podnosić swoje umiejętności. Po-

¹⁵ APCz, AMCz, sygn. 7747, O obowiązku gmin dostarczania boisk dla ćwiczeń sportowych, Pismo Zarządu Związku Miast Polskich do Zarządu Miast z dn. 04.03.1924 r., s. 1, 3, 6.

czątkowo obiektem dysponował magistrat, udostępniając je klubom, stowarzyszeniom sportowym i szkołom. Swoją akces do treningów czy też rozgrywania meczów sparingowych oraz ligowych zgłaszało coraz więcej drużyn. Liczba pism z prośbą o udostępnienie boiska przerastała przewidywania magistratu. Budując obiekt, władze prawdopodobnie nie zdawały sobie sprawy, iż popularność piłki nożnej rosła. Powstanie „I Miejskiego Boiska” było zapewne bodźcem dla organizacji kolejnych zespołów i klubów sportowych. Obłożenie boiska było na tyle duże, iż powołano specjalną komisję, która nim zarządzała. W skład Komisji Opieki nad Boiskiem Zawodzie weszli miejscowi działacze sportowi: Alfred Szmekel, Ludwik Iwaszko oraz Daniel Markowicz. Po zatwierdzeniu składu przez prezydenta, ciało to zaczęło zarządzać i dysponować obiektem. Do zadań komisji należała również konserwacja obiektu, a także popularyzacja sportu, głównie piłki nożnej. Na kolejnym spotkaniu klubów, które odbyło się 6 kwietnia 1924 r., ustalono harmonogram treningów i meczów¹⁶. Wszystkie kluby korzystające z boiska ponosiły koszty wynajmu, odprowadzały podatek z organizacji zawodów sportowych oraz partycypowały w kosztach konserwacji obiektu. Pisma kierowane do magistratu o wynajem boiska były przekazywane do komisji lub proszono ją o opinię¹⁷. Był to nieoficjalny organ, który zarządzał obiektem.

Po utworzeniu Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego (MKWFiPW) w Częstochowie (1927 r.), władze przekazały tej jednostce pieczę nad „I Miejskim Boiskiem” (kwiecień 1928 r.). Przez prawie dziesięć lat nie istniała jednak żadna umowa pomiędzy zainteresowanymi. Stąd zapewne pojawił się w 1933 r. wniosek działaczy Klubu Ogólno Sportowego (KOS) Victoria 1922 Częstochowa o wydzierżawienie boiska od władz miejskich. Po opinii MKWFiPW wniosek ten odrzucono. W uzasadnieniu podano, iż byłoby to krzywdzące dla innych organizacji, które nie posiadały własnych boisk. Dalej jednak formalnie nie istniał dokument ustanawiający zarządcę obiektu¹⁸. Dopiero w dniu 15 stycznia 1937 r. na posiedzeniu magistratu wniesiono wniosek o zawarcie umowy o bezpłatną dzierżawę boiska na okres pięciu lat. Podpisano oficjalną umowę pomiędzy Urzędem Miasta Częstochowa a MKWFiPW o bezpłatne użytkowanie boiska¹⁹. Najemcy zobowiązani byli do udostępniania go klubom i towarzystwom sportowym oraz – w godzinach rannych – szkołom i przedszkolom. Do zadań komitetu należała również konserwacja boiska oraz pozostałej infrastruktury wokół niego²⁰.

¹⁶ APCz, AMCz, sygn. 6337, Plantacje, miejskie boisko, Protokół z konferencji klubów w sprawie boiska miejskiego na Zawodziu z dn. 6.04.1924, s. 169, s. 178, s. 188.

¹⁷ Pisma należało kierować do Daniela Markowicza, na adres Częstochowa, ul. Strażacka 1.

¹⁸ „Goniec Częstochowski” 1933, nr 69, s. 4.

¹⁹ Umowę podpisali wiceprezydent miasta Józef Dziuba oraz wiceprzewodniczący MKWFiPW podpułkownik Bronisław Panek.

²⁰ APCz, AMCz, sygn. 328, Boisko sportowe Zawodzie 1937 r., Umowa najmu boiska pomiędzy Wiceprezydentem Częstochowy, a MK WFiPW z 1937, b.pag.

W marcu 1925 r. Komisja Opieki nad Boiskiem na Zawodziu zwróciła się z prośbą do magistratu o zaoranie boiska, przewalcowanie, należyte ogrodzenie, wraz z barierkami, i ogólną konserwację boiska. Jednym z punktów była również prośba o obniżenie podatków z zawodów sportowych²¹. W magistracie nie było odpowiedniej komórki, która mogłaby bezpośrednio zająć się tą sprawą. Pisma kierowano więc do kierownika Miejskiego Zarządu Dróg, Wydziału Gospodarczego, a nawet do miejskiego ogrodnika. Magistrat skierował do tej sprawy Komisję Delegacji Gospodarczej złożoną z Józefa Dziuby, A. Kołakowskiego oraz miejskiego inżyniera Sępkowskiego. Po wizytacji boiska stwierdzili oni, że najodpowiedniejszym sposobem załatwienia sprawy remontu, będzie oddanie materiałów, sprzętu i wyliczenie robocizny pod kierownictwo Komisji Opieki nad Boiskiem²². Kosztorys robót na „I Miejskim Boisku” na Zawodziu wyliczono na 463 zł i 80 gr. Wszelki nadwyżki związane z remontem kluby musiały pokryć z własnych środków²³. Jeszcze w 1926 r. Komisja Opieki nad Boiskiem zwróciła się z prośbą o zreperowanie podniszczonego płotu, jak również o zrobienie stałych siatek drucianych przy bramkach. Urząd miasta wysłał Komisję Sanitarno-Techniczną, która, po dokonaniu oględzin, zaaprobowwała konserwację obiektu oraz wyceniła koszt naprawy na 2525 zł. Mimo to magistrat odmówił finalizacji, tłumacząc się brakiem funduszy²⁴. Z biegiem lat prac konserwatorskich wykonywano coraz mniej. W 1933 r. w gazecie „Goniec Częstochowski” ukazał się artykuł zapowiadający mecz o mistrzostwo kl. „A” pomiędzy Częstochówką a Turystami Częstochowa w którym widniała informacja *Ze względu na brak ogrodzenia boiska kasa honorowa*²⁵. Oznaczało to, że kibice mogli jedynie w geście dobrej woli uiścić opłatę za widowisko sportowe. Dla klubów było to wielką niedogodnością i powodowało „deficyt kasowy” z organizacji meczów.

Brak stałego gospodarza spowodował, że „I Miejskie Boisko” na Zawodziu straciło na prestiżu i przestano na nim rozgrywać najważniejsze mecze. Wiązało się to przede wszystkim z brakiem ogrodzenia boiska, co znacznie ograniczało egzekwowanie opłat za bilety wstępu. Miało to też swoje inne konsekwencje w postaci ciągłych bójek pomiędzy kibicami. Dziennikarze zwracali uwagę na łamach lokalnej prasy, iż „publika która nie płaci za bilety nie szanuje widowiska”.

W latach dwudziestych XX w. „I Miejskie Boisko” na Zawodziu było miejscem ważniejszych imprez piłkarskich w Częstochowie. Spotykali się tam przed-

²¹ APCz, AMCz, sygn. 6337, Plantacje, miejskie boisko 1924–1925, Protokół z zebrania przedstawicieli klubów związkowych w Częstochowie z dn. 18.03.1925, b.pag.

²² APCz, AMCz, sygn. 6337, Plantacje, miejskie boisko 1924–1925, Protokół Komisji Delegacji Gospodarczej z dn. 20.03.1925, b.pag.

²³ APCz, AMCz, sygn. 6337, Plantacje, miejskie boisko 1924–1925, Pismo Kierownika Miejskiego Zarządu Drogowego z dn. 18.05.1926, b.pag. Średnie wynagrodzenie dla wykwalifikowanego robotnika wynosiło od 150 zł do 200 zł miesięcznie.

²⁴ APCz, AMCz, sygn. 6391, Plantacje, miejskie boisko 1926, Pismo do Komitetu Opieki nad Boiskiem Miejskim na Zawodziu 17.06.1926, b.pag.

²⁵ „Goniec Częstochowski” 1933, nr 187, s. 6.

stawiciele klubów oraz miłośnicy piłki nożnej. Swoje mecze rozgrywała tam reprezentacja Częstochowy m.in. z Wisłą Kraków²⁶.

Fot. 3. Projekt Stadionu Sportowego w Częstochowie przy ul. Olsztyńskiej.

Źródło: APCz, AMCz, sygn. 9270, Budowa Stadionu Miejskiego, b.pag.

Okazja do rozbudowy infrastruktury w Częstochowie pojawiła się po Zjeździe Delegatów Związku Miast Polskich, który odbył się w dniach 21–23 października 1927 r. w Poznaniu. Przedstawiciele miast zobowiązali się dostarczyć społeczeństwu tereny pod obiekty sportowe. Finanse miały pochodzić z Banku Gospodarstwa Krajowego, którego Prezes Rady Nadzorczej dał zgodę na udzielenie pożyczki w wysokości 900 000 zł na całe województwo. Poszczególne miasta składały podania skierowane do Banku Gospodarstwa Krajowego z załączonym planem i kosztorysem projektowanych urządzeń sportowych. Całość miał opiniować Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW), stąd w Częstochowie inicjatorem został MKWFiPW²⁷. Komitet przewidywał budowę stadionu, ujmując ten cel w programie w latach 1928–1929. Przychylność projektowi okazała również Rada Miejska w Częstochowie, która uchwaliła jednomyślnie zaciągnięcie w Banku Gospodarstwa Kra-

²⁶ Obecnie w miejscu „I Miejskiego Stadionu” na Zawodziu znajdują się zabudowania, częściowo istniejące drzewostan oraz przebiega droga krajowa.

²⁷ APCz, AMCz, sygn. 9270, Budowa Stadionu Miejskiego, Pismo PUWFiPW do Wojewody Łódzkiego z dn. 3.05.1928, s. 42.

jowego długoterminowej pożyczki w wysokości 124 000 zł na budowę stadionu sportowego²⁸. Z nieznanых przyczyn, w podaniu z dnia 4 lipca 1928 r. do Banku Gospodarstwa Krajowego, magistrat miasta Częstochowy zwrócił się o kredyt w kwocie 250 000 zł na budowę stadionu. Prawdopodobnie zaczęło brakować pieniędzy na dalsze inwestycje. Mimo zatwierdzenia prośby przez Urząd Wojewódzki w Kielcach oraz uzasadnionego poparcia przez Dyrektora PUWFiPW otrzymano odpowiedź odmowną. Dyrekcja Banku argumentowała swoją decyzją zadłużeniem miasta pożyczką „ulenowską”²⁹ i znacznym opóźnieniem w jej spłacie³⁰.

W trakcie formalizowania finansów przystąpiono do wstępnych prac. Musiały one ruszyć jeszcze w 1928 r., gdyż w przeciwnym razie przeznaczone grunty miały wrócić z powrotem pod jurysdykcję Rady Miasta. Wyznaczono teren o powierzchni 18 ha, przygotowano szkic i kosztorys. Plac rozciągał się pomiędzy ul. Olsztyńską a rzeką Kuceliną. Kierownikiem technicznym z ramienia magistratu został architekt Stanisław Domaszewski, i to on przygotował projekty. Stadion miał posiadać m.in. boisko do piłki nożnej, wokół którego miała być bieżnia, boiska do siatkówki, koszykówki, hokeja na trawie, cykłodrom, pływalnia, budynek sportowy, kącki do zabaw dla dzieci. Pośpiech w działaniu był spowodowany również tym, iż magistrat otrzymał od PUWFiPW subwencję 10 000 zł na budowę stadionu w czerwcu 1928 r. i musiał ją sukcesywnie rozliczać³¹. Do połowy lipca 1930 r. trwały prace, z których corocznie kierownik budowy stadionu zdawał sprawozdanie. Przygotowano m.in. plac pod boisko do piłki nożnej, wysypując go leszem oraz pokryto go ziemią, szykując do zasiania trawy³². Brak finansów oraz niemożność ich pozyskania zatrzymały dalsze prace. Innym powodem była błędna decyzja prezydenta Romualda Jarmułowicza, który przekazał kilkuhektarowy plac przy ul. 7 Kamienic pod budowę nowego obiektu sportowego. Wobec takiego obrotu sprawy, władze wojewódzkie, które początkowo patrzyły przychylnym okiem na projekt budowy, stały się niechętne, co sprawiło,

²⁸ W dniu 5 maja 1928 r., Rada Miejska upoważniła magistrat w osobach Prezydenta Romualda Jarmułowicza i ławnika Seweryna Nowakowskiego do załatwienia wszelkich formalności związanych z budową stadionu sportowego w Częstochowie.

²⁹ Bank Gospodarstwa Krajowego we współpracy z Związkiem Miast Polskich podpisał w 1925 r. umowę kredytową z amerykańskim koncernem budowlanym Ulen & Co. Z tego kredytu, nazywanego później pożyczkami „ulenowskimi”, sfinansowano inwestycje infrastrukturalne w dziesięciu miastach, m.in. Białymstoku, Częstochowie, Lublinie, Radomiu i Piotrkowie Trybunalskim. Miasta te nie posiadały dotąd właściwej kanalizacji albo infrastruktury komunikacji miejskiej i krajowej, były jednak ludne i wysoko uprzemysłowione, stąd najpilniej potrzebowały tego typu inwestycji.

³⁰ APCz, AMCz, sygn. 9270, Budowa Stadionu Miejskiego, Pismo Banku Gospodarstwa Krajowego do magistratu miasta Częstochowa z dn. 18.07.1928, s. 51. W piśmie odmownym do Magistratu miasta Częstochowa widniała kwota 124 000 zł.

³¹ APCz, AMCz, sygn. 9270, Budowa Stadionu Miejskiego, Pismo Wydziału Technicznego do Prezydenta Częstochowy w sprawie zakupu cementu z dn. 13.03.1928, s. 38.

³² APCz, AMCz, sygn. 9270, Budowa Stadionu Miejskiego, Sprawozdanie z robót wykonanych przy budowie Stadionu przy szosie Olsztyńskiej z dn. 13.06.1930, s. 3.

że prac zaniechano, a niedokończona inwestycja pochłonęła 425 000 zł³³. Na mapach z lat 1928–1940 oznaczano teren jako „Stadion”. Jego budowa w okresie międzywojennym nie została jednak dokończona, ani oficjalnie dopuszczona do użytku.

Wielką inwestycją dwudziestolecia międzywojennego w powiecie częstochowskim stała się budowa obiektu sportowego „Ogniska Obrony Niepodległości”. Z projektem budowy wystąpiło „Stowarzyszenie Pracy Społeczno-Wychowawczej (SPSW) im. Józefa Piłsudskiego”. Rada Miejska, w dniu 28 lipca 1929 r., oddała pod inwestycję nieruchomość o powierzchni 3096,25 m². Działka została wydzierżawiona na wiele lat kołom peowiacko-strzeleckim, do których należał prezydent R. Jarmułowicz³⁴. Plac ten był usytuowany na działce, która od północy graniczyła z ul. 7 Kamienic, od wschodu z ul. K. Pułaskiego, od południa z ul. Św. Kazimierza, od zachodu z ul. Św. Barbary³⁵. W późniejszych pismach widniał adres ul. K. Pułaskiego 2. Oficjalne otwarcie boiska sportowego nastąpiło 29 maja 1930 r. Wzięli w nim udział przedstawiciele miejscowego korpusu oficerskiego, władz państwowych i komunalnych, zarząd stowarzyszenia, delegaci klubów sportowych oraz liczna publiczność. Organizatorem imprezy był Adolf Franke, pełniący funkcję prezesa Częstochowskiego Klubu Sportowego (CKS) i SPSW. Po przemowach zebranych gości inauguracyjny mecz rozegrały dwie czołowe częstochowskie drużyny, a mianowicie KOS „Victoria 1922 i CKS³⁶. Wobec nieukończenia budowy stadionu sportowego przy ul. Olsztyńskiej, obiekt ten stał się główną areną rozgrywek piłkarskich w regionie częstochowskim w okresie międzywojennym. Rozgrywała tu swoje mecze reprezentacja Częstochowy, gościły w meczach towarzyskich czołowe kluby sportowe z Polski czy też zagraniczny „Libertas Wiedeń (Austra). Polski Związek Piłki Nożnej w 1932 r. wyznaczył ten obiekt do rozegrania trzeciego meczu barażowego o wejście do Ligi pomiędzy „Legią Poznań a „Podgórzem Kraków³⁷.

Obok boiska wybudowano gmach „Ogniska Obrony Niepodległości”, który ukończono w połowie lat trzydziestych XX w. Posiadał dwie kondygnacje, na których usytuowano m.in. szatnie, sale wykładowe i dużą salę gimnastyczną. Stał on się siedzibą Koła Sportowego „Brygada” Częstochowa. Przy budynku powstała również trybuna mogąca pomieścić 1000 osób. Sekcja piłki nożnej korzystała z tego obiektu zimą, podczas przygotowań do sezonu.

³³ S. Nowak, *Z moich wspomnień. Część III*, Częstochowa: WSP Częstochowa 1994, s. 257.

³⁴ Tamże, s. 258.

³⁵ W zamieszonej relacji z tego wydarzenia w „Gońcu Częstochowskim” z 1930 r. podano informację, iż boisko znajdowało się u zbiegu ul. ks. A. Kordeckiego i ul. Humbertowskiej (obecnie ul. K. Pułaskiego, i taka nazwa funkcjonowała, gdy oddawano boisko). Według map z tamtego okresu było to niemożliwe, gdyż obie ulice nie zbiegały się oraz nie graniczyły ze sobą. Były to tereny tzw. „powystawowe”. Przygotowano je pod kątem wystawy, która się odbyła w 1909 r.

³⁶ „Goniec Częstochowski” 1930, nr 124, s. 3; E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i...*, s. 18. Mecz zakończył się przedwcześnie z powodu burzy przy wyniku 1:1.

³⁷ „Goniec Częstochowski” 1932, nr 269, s. 4. Pogórze Kraków – Legia Poznań 4:2, mecz obserwowano około 2000 widzów.

Powiększenie bazy sportowej w Częstochowie związane było również z zaangażowaniem działaczy lokalnych stowarzyszeń. Pierwszą drużyną w Częstochowie, która uzyskała własne boisko, była Częstochovia, działająca w latach 1920–1922 przy Związku Strzeleckim. Boisko u zbiegu ul. Centralnej i ul. Jasnej³⁸ zostało ściśle przystosowane do gry w piłkę nożną. Zadbano również o publiczność, zapewniając miejsca siedzące. Należy nadmienić, że całe przedsięwzięcie było zainicjowane przez Związek Strzelecki działający w Częstochowie. Inwestycja ta miała także na celu popularyzację sportu piłki nożnej. W lokalnej gazecie „Goniec Częstochowski” pojawiła się informacja promująca owe działania: „Sądzimy, że społeczeństwo znając dodatnie strony sportu footballowego ze swej strony poprze i żywo zainteresuje się wspomnianym sportem”³⁹. Mecz inauguracyjny odbył się 7 sierpnia 1921 r., pomiędzy drużynami Częstochovii i 29. pułkiem Strzelców Kaniowskich. Rozgrywki toczono na nim do końca 1921 r. Boisko przestało istnieć na początku 1922 r.⁴⁰

Innowacyjnym pomysłem w rozbudowie skromnej infrastruktury wykazali się działacze KOS Victoria 1922 Częstochowa. Dzięki przychylniej opinii Mońkowskiego, architekta powiatowego, uzyskali plac od rządu. Na początku 1924 r. zawarli umowę z Ministerstwem Robót Publicznych w Warszawie i otrzymali w dzierżawę na okres pięciu lat obszerny plac przy ul. Krakowskiej 21⁴¹. Dzięki tym działaniom powstało klubowe boisko do piłki nożnej, wraz z trybuną krytą, szatniami, a całość wyposażono w sieć elektryczną. Obiekt ogrodzony był z trzech stron murem, a od ulicy wysokim płotem. Było to duże przedsięwzięcie, gdyż infrastruktura sportowa objęła również korty do tenisa, kręgielnię letnią, tor rowerowy, strzelnicę czy też (zimą) lodowisko. Uroczyste otwarcie nastąpiło 6 lipca 1924 r. Fundusze na dokończenie obiektu sportowego działacze KOS Victorii 1922 zbierali m.in. podczas kwest ulicznych, pożyczek zwrotnych, koncertów, loterii fantowych, balów i imprez sportowych. Na łamach lokalnej prasy wydano również odezwę do społeczeństwa o pomoc finansową oraz przy pracach. Na boisku rozgrywała głównie mecze Victoria 1922, sporadycznie inne zespoły. W 1934 r. plac sportowy przejęło miasto, budując w tym miejscu szkołę⁴².

Na początku lat dwudziestych XX w. CKS Warta wydzierżawił plac od magistratu miasta Częstochowy. Boisko zbudowano przy ul. Koszarowej 22, nad

³⁸ Obecnie ul. Aleja Wolności i ul. J. Waszyngtona.

³⁹ „Goniec Częstochowski” 1921, nr 170, s. 3.

⁴⁰ Autor nie dotarł do źródeł, jaki był powód jego likwidacji.

⁴¹ „Goniec Częstochowski” 1924, nr 78, s. 3.

⁴² J. Nowak, *Ruch sportowy w Częstochowie w latach 1887–1939 (praca doktorska)*, AWF Wrocław 1973, s. 151. W tym miejscu powstała Szkoła Powszechna im. Gabriela Narutowicza, oddana do użytku w 1935 r. Obecnie znajduje się tu V Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza w Częstochowie. Klub nie pozostał bez obiektów sportowych. W latach 1927–1939 dzierżawił od Rady Miasta park 3 Maja, przystosowując go do uprawiania wielu dyscyplin sportowych. Użytkował go bezpłatnie, dopiero od 1937 r. uiszczal symboliczną opłatę.

brzegiem rzeki Warty⁴³. Specjalnie stworzoną kolejką zwożono ziemię, by przygotować teren. Obiekt ogrodzono oraz przystosowano do potrzeb sportowych. Pieniądze pochodziły ze zbiórek pieniężnych wśród mieszkańców oraz z prac społecznych. W dniu 28 czerwca 1925 r. oficjalnie oddano je do użytku. Podczas ceremonii otwarcia rozegrano na nowym obiekcie dwa mecze o Puchar Wędrowny im. Prezydenta miasta Częstochowy J. Marczewskiego⁴⁴. Kilka lat później Zarząd Miejski zabrał klubowi Warta część urządzonego boiska na rzecz amerykańskiego koncernu budowlanego „Ulen&Co”⁴⁵. W zamian zezwolił na rozszerzenie obiektu w kierunku rzeki i przekształcenie jej części na łąd. Mimo dość skomplikowanej operacji, zasypano części rzeki i urządzono nasyp⁴⁶. Boisko od strony zachodniej ogrodzono płotem o długości 132 m i żywopłotem (50 m), od strony południowej parkanem drewnianym wykończonym drutem kolczastym długości 250 m. Od strony północnej i wschodniej graniczyło z rzeką Warta. Według kontroli boiska z 1936 r. były na nim prowizoryczne szatnie, dwie bramki do piłki nożnej, dwa słupy do siatkówki i dwa kosze do koszykówki. Cały obiekt był zachwaszczony oraz zanieczyszczony. Klub dzierżawił teren przez szereg lat, będąc jego gospodarzem.

W 1935 r. działacze Żydowskiego Stowarzyszenia Gimnastyczno-Sportowego (ŻSGS) „Makkabi”⁴⁷ zwrócili się do Zarządu Miejskiego o wznowienie umowy dzierżawy. W dniu 16 listopada 1936 r. zatwierdzono pismo dotyczące najmu na okres trzech lat. Czynsz roczny wynosił 12 zł, co było symboliczną sumą. Jednym z punktów umowy było zobowiązanie klubu Makkabi do wybudowania szatni oraz szaletu, a także utrzymania boiska w należytym stanie⁴⁸. Dwa lata później komisja w osobach wiceprezydenta J. Dziuby oraz naczelnika Wydziału Gospodarczego R. Wróbla dokonała wizytacji boiska. W protokole stwierdzono, że szatnia i szalet nie nadają się do użytku, a ponadto stan obiektu nie odpowiadał wymogom sanitarnym. Na skutek powyższego siedem dni później wymówiono umowę klubowi. Kolejnym zarzutem było to, iż z obiektu korzysta jedynie klub ŻSGS Makkabi⁴⁹. Mimo podań i argumentacji działaczy na drodze

⁴³ Obecnie ul. Jaskrowska.

⁴⁴ „Goniec Częstochowski” 1925, nr 147, s. 5. Rozegrano mecze pomiędzy CKS Częstochowa – CKS Warta Częstochowa, KOS Victoria 1922 Częstochowa – KS Racovia Raków. Autor nie dotarł do wyników z tego wydarzenia.

⁴⁵ Firma rozpoczęła w tym miejscu budowę wodociągów i kanalizacji dla Częstochowy.

⁴⁶ APCz, AMCz, sygn. 5894, Wydzierżawienie Stowarzyszeniu Sportowemu „Makkabi” boiska miejskiego przy ul. Koszarowej, Pismo do Zarządu Miejskiego o dzierżawę boiska z dn. 23.01.1939, s. 27.

⁴⁷ W 1933 r. Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe, Żydowski Klub Sportowy Warta i Klub Sportowy Ascola utworzyły nowe stowarzyszenie sportowe pod nazwą Żydowskie Stowarzyszenie Gimnastyczno-Sportowe „Makkabi” Częstochowa.

⁴⁸ APCz, AMCz, sygn. 5894, Wydzierżawienie Stowarzyszeniu Sportowemu „Makkabi” boiska miejskiego przy ul. Koszarowej, Umowa dzierżawy boiska z dn. 16.11.1936, s. 3.

⁴⁹ Był to jedynie pretekst, gdyż w umowie dzierżawy z 1936 r. istniał zapis, iż klub Makkabi nie może poddzierżawiać boiska innym stowarzyszeniom lub osobą bez pisemnej zgody na to miasta. Działania te miały na celu, by to Miejski Komitet Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego dysponował wszystkimi obiektami sportowymi w Częstochowie.

sądowej obiekt miał zostać przekazany z dniem 1 września 1939 r. do administracji Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego⁵⁰. Wybuch II wojny światowej spowodował niedokończenie procedury.

W dniu 11 maja 1930 r. na boisku przy ul. Koszarowej 22 rozegrano mecz pomiędzy reprezentacją Częstochowy, a Garbarnią Kraków. Było to spore wydarzenie, gdyż drużyna z Krakowa wtedy dzierżyła miano wicemistrzów Polski⁵¹.

Własne boisko posiadało III Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej z sekcją piłki nożnej KS Częstochówka. W 1930 r. klub otrzymał pozwolenie od kurii biskupiej na wybudowanie boiska piłkarskiego na placu do niej należącej. Mieściło się ono na rogu ul. Parkowej⁵² i ul. Najświętszej Marii Panny 64. Boisko zostało wykonane przez zawodników i członków Częstochówki, częściowo w ramach pracy społecznej⁵³. Rozgrywano tam głównie mecze ligowe oraz towarzyskie. W 1932 r. odbył się na nim turniej o Puchar Dyrektora Henryka Stalensa⁵⁴, w którym wzięły udział czołowe drużyny z regionu częstochowskiego⁵⁵.

W późniejszych latach swoje boiska posiadały również takie kluby, jak Błękitni Wyczerpy (w dzielnicy Aniołów⁵⁶) oraz Klub Kulturalno-Sportowy (KKS) Stradom Częstochowa na rogu ul. Piastowskiej i ul. Sabinowskiej. W 1937 r. oddano do użytku obiekt sportowy na potrzeby Koła Sportowego „Warta” przy ul. G. Narutowicza 45⁵⁷.

Place do gry w piłkę nożną posiadały koszary wojskowe w Częstochowie. Mieściły się one przy ul. H. Dąbrowskiego (Koszary Zawada)⁵⁸ i ul. Sabinowskiej (Koszary Zacisze)⁵⁹. W pierwszych latach po wojnie, zwłaszcza na tym pierwszym boisku odbywały się liczne mecze piłki nożnej. Na początku 1925 r. dowództwo Koszar Zawada wydało zakaz organizacji meczów oraz widowisk sportowych z udziałem publiczności na tymże boisku. Wiązało się to z niemożnością wchodzeniem cywilów na tereny wojskowe. W późniejszych latach zniesiono to obostrzenie.

W 1919 r. w osadzie Raków przystosowano do gry w piłkę nożną dawny cyklodrom⁶⁰. Grupa członków Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu

⁵⁰ APCz, AM Cz, sygn. 5894, Wydzierżawienie Stowarzyszeniu Sportowemu „Makkabi” boiska miejskiego przy ul. Koszarowej, Pismo Prezydenta miasta do MKWFiPW z dn. 12.08.1939, s. 18.

⁵¹ Mecz zakończył się zwycięstwem Garbarni Kraków 1:0.

⁵² Dzisiejsza ul. J. Popiełuszki.

⁵³ Kronika KS Częstochówka, s. 242.

⁵⁴ Dyrektor częstochowskiej fabryki włókienniczej Motte, Meillassoux i Canliez.

⁵⁵ „Goniec Częstochowski” 1932, nr 218, s. 4. Drużyny biorące udział w turnieju: Ascola Częstochowa, Brygada Częstochowa, Częstochówka Częstochowa, KS Myszków, Orle Częstochowa, Skra Częstochowa, Turyści Częstochowa, Victoria 1922 Częstochowa.

⁵⁶ Dzielnica Aniołów została przyłączona do Częstochowy w 1928 r.

⁵⁷ Istniało również boisko przy ul. J. Sobieskiego, informacja o nim pochodzi ze zdjęć z tamtego okresu.

⁵⁸ Stacjonował w nim 27. pułk piechoty.

⁵⁹ Stacjonował w nim 7. pułk artylerii polowej, przemianowany w 1931 r. na 7. pułk artylerii lekkiej.

⁶⁰ W 1928 r. osada Raków została przyłączona do Częstochowy.

Robotniczego (OM TUR): Józef Biały, Jan Gozdalik, Edward Płatkowski, Karol Podlewski, Józef Zyngier, zwróciła się do Związku Zawodowego Metalowców i Komitetu Dzielnicowego Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) z prośbą o uzyskanie zezwolenia odbywania meczy piłki nożnej na placu pomiędzy ul. F. Perla i ul. A. Asnyka⁶¹. Mecze na nim rozgrywały drużyny Racovii Raków oraz Sparty Raków. W latach trzydziestych pieczę nad nim przejęło Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, z oddziałem na Rakowie. Od tego momentu odbywały się tam głównie pokazy sokole oraz mecze siatkówki i koszykówki.

Place, na których rozgrywano mecze piłki nożnej znajdowały się również w okolicznych miejscowościach m.in. Kamienicy Polskiej, Kłobucku, Krzepicach, Poraju, Romanowie.

Okręgowe Związki Sportowe starały się poprzez odpowiednie zarządzenia podnosić standardy obiektów piłkarskich. W lutym 1922 r. Krakowski Związek Okręgowy Piłki Nożnej wydał rozporządzenie, iż każdy klub posiadający boisko na własność powinien posiadać apteczkę z opatrunkami oraz nosze. Przed meczem sędzia sprawdzał, czy ten ekwipunek jest dostępny na obiekcie⁶². Kolejne rozporządzenia dotyczyły szatni dla sędziów oraz pomieszczeń socjalnych, które powinny znajdować się przy boisku. Niestety nie było to normą, aby uniknąć kar budowano prowizoryczne budynki. Odgórnie starano się poprawić warunki, w jakich rozgrywano mecze. W 1937 r. okólnikiem Ministerstwa Opieki Społecznej zlecono lekarzom powiatowym nadzór sanitarno-higieniczny nad obiektami sportowymi. W związku z tym wszystkie instytucje sportowe musiały zaprowadzić specjalne książeczki kontroli sanitarno-higienicznej, do których lekarze w czasie kontroli wpisywali swoje uwagi, pouczenia i zarządzenia⁶³.

Zakończenie

Liczba obiektów przystosowanych do gry w piłkę nożną w Częstochowie na tle pozostałych miast przedstawiał się na średnim poziomie. W połowie lat trzydziestych XX w. funkcjonowało 7 boisk do piłki nożnej (w tym jedno w koszarach wojskowych). Najlepiej zorganizowanym ośrodkiem pod tym względem była Warszawa. Stolica dysponowała 38 boiskami do gier wielkich, Poznań – 24 oraz Lwów – 23. W mniejszych miastach sytuacja prezentowała się znacznie gorzej m.in. Katowice – 7, Bydgoszcz – 6 oraz Sosnowiec – 5. W 1933 r. ustalono

⁶¹ W dotychczasowych opracowaniach podawana była lokalizacja pomiędzy ul. L. Obraniaka, ul. A. Fredry i ul. W. Syrokomli. Autor, na podstawie zdjęć, dostępnych map oraz wizji lokalnej, ustalił jednak inne miejsce, w którym boisko się znajdowało.

⁶² „Przegląd Sportowy” 1922, nr 8, s. 2. Apteczka miała zawierać: dwie pary szyn drucianych „kramerowskich” w tym jedna para długich, 100 g jodyny, 500 g benzyny lekkiej, 500 g waty „Brunsa”, 1000 g waty drzewnej, 5 m gazy kseroformowej, 20 paczek opasek mulowych, octan glinowy w pastylkach, 1 m ceratki, 1 parę nożyczek niklowych, agrałki.

⁶³ „Goniec Częstochowski” 1937, nr 276, s. 5.

w całej Polsce normy minimalne liczby obiektów sportowych przypadających na 1 mieszkańca (1 m² – ogrody jordanowskie, 3 m² – boiska sportowe, 0,07 m² – pływalnie letnie, 0,001 m² – baseny zimowe, 0,275 m² – lodowiska)⁶⁴. Biorąc pod uwagę same boiska sportowe, Częstochowa spełniała około 20% zalecanych wytycznych. W całej Polsce w miastach liczących ponad 100 000 mieszkańców normy wypełnione były średnio w 37,7%.

Jakość częstochowskich obiektów sportowych nie była na najwyższym poziomie. Zwracali uwagę na to zawodnicy czołowych klubów sportowych goszczących w mieście. Brakowało szatni, sanitariatów oraz budynków klubowych. Same boiska również nie były należycie przygotowane. Najczęściej brakowało trawy, występowały liczne nierówności oraz często brakowało wytyczonych linii. Czynnikiem, który mógł powodować taki stan rzeczy, był brak pieniędzy. Przykładem było niedokończenie budowy olbrzymiego kompleksu sportowego w Częstochowie przy ul. Olsztyńskiej. Pozostałe boiska powstały głównie dzięki inwestycjom samorządu miejskiego, stowarzyszeniom sportowym oraz wojsku.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w okresie międzywojennym w Częstochowie znacznie rozbudowano infrastrukturę do piłki nożnej. Wiązało się to przede wszystkim z zapotrzebowaniem wynikającym z popularyzacji piłki nożnej. Inny czynnikiem mogły być rozporządzenia wydawane przez rząd polski. Powstanie „I Miejskiego Boiska” na Zawodziu, które było ogólnodostępne, znacznie przyczyniło się do rozwoju piłki nożnej zarówno wśród młodzieży szkolnej, jak i klubów sportowych. Boisko to dało również początek pierwszym organizacjom zarządzającym częstochowską piłką nożną. Obiektem, który znacznie przyczynił się do podniesienia poziomu sportowego był kompleks sportowy „Ogniska Obrony Niepodległości” im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Częstochowie. Ten reprezentacyjny stadion mógł uchodzić za jeden z najlepszych w województwie kieleckim. Brakowało jednak obiektu, który mógł претендовать do miana ogólnopolskiego i międzynarodowego.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Częstochowie

— Akta Miasta Częstochowy

— Teki Ignacego Sowały

⁶⁴ E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe...*, s. 25; K. Potrzuski, *Infrastruktura sportowa dużych miast II Rzeczypospolitej – zarys analizy porównawczej*, [w:] *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce i Europie (w okresie XIX–XX wieku)*, red. E. Małolepszy, J. Kosiewicz, N. Organista, Wydaw. UJD w Częstochowie, Częstochowa 2018, s. 44.

II. Prasa

„Goniec Częstochowski” 1919–1939.

„Przegląd Sportowy” 1921–1938.

III. Kroniki i książki pamiątkowe

Kronika KS Częstochówka,

B. Literatura

Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku. Koncepcje, uwarunkowania i efekty instytucjonalnej działalności*, AWF, Poznań 1991.

Hałys J., *Piłka nożna w Polsce*, t. 2, opr. Dobosz P., Śledziona L., Alnus Sp. z o.o., Mielec–Kraków 2017.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, WSP, Częstochowa 1996.

Małolepszy E., *Piłka Nożna w Częstochowie w latach 1918–1939*, „Rocznik Naukowy AWF” 1997, nr 25, s. 63–75.

Nowak J., *Ruch sportowy w Częstochowie w latach 1887–1939* (praca doktorska), AWF Wrocław 1973.

Nowak S., *Z moich wspomnień. Część III*, WSP, Częstochowa 1994.

Osmolski W., Jeziorowski H., *Budowa terenów i urządzeń sportowych*, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1928.

Potrzuśki K., *Infrastruktura sportowa dużych miast II Rzeczypospolitej – zarys analizy porównawczej*, [w:] *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce i Europie (w okresie XIX–XX wieku)*, red. Małolepszy E., Kosiewicz J., Organista N., Wydaw. UJD, Częstochowa 2018, s. 41–60.
<http://dx.doi.org/10.16926/zndkftpe2018.03>

Wróbel J. Wójcik M., *Monografia 70 lat Częstochowskiego Klubu Sportowego Budowlani*, Zarząd Klubu CKS, Częstochowa 1992.

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*.

Finansowanie

Autor nie otrzymał żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*.

Declaration of Conflicting Interests

The author declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*.

Funding

The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Infrastruktura sportowa dla potrzeb piłki nożnej w Częstochowie w okresie międzywojennym*.

CZEŚĆ II
TEORIA I METODYKA
WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.18>

Uğur SÖNMEZOĞLU*

<https://orcid.org/0000-0002-6313-1329>

Alime TOSUN**

<https://orcid.org/0000-0003-3494-1717>

Kadir YILDIZ***

<https://orcid.org/0000-0003-3347-0319>

A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers

Jak cytować [how to cite]: Sönmezoğlu U., Tosun A., Yıldız K. (2021): *A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers*. "Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe", vol. 4, no. 3, pp. 49–73.

Badanie jakościowe sportu i edukacji dla osób niepełnosprawnych z punktu widzenia managerów sportu i trenerów

Streszczenie

Celem prezentowanych badań jest analiza aktywności sportowych osób niepełnosprawnych z perspektywy managerów sportu i trenerów. W badaniach użyto metody fenomenologicznej z wykorzystaniem metody badań jakościowych. W celu zgromadzenia danych posłużono się metodą wywiadu. Grupa badanych uczestników składała się z 10 ochotników (zarówno kobiet, jak i męż-

* Assoc. Prof., Pamukkale University, Denizli, Turkey; e-mail: usonmezoğlu@pau.edu.tr

** Student, Pamukkale University, Denizli, Turkey; e-mail: alimetusun11@gmail.com

*** Assoc. Prof., Manisa Celal Bayar University, Manisa, Turkey; e-mail: kadiryildiz80@hotmail.com

czyn). Dla wiarygodności i zasadności badań porównano i potwierdzono wyniki uzyskane przez dwóch niezależnych badaczy. Aby uwiarygodnić badania, ich autorzy jasno i dokładnie określili metodę i etapy badań. Do analizy danych została użyta metoda analizy treści. W badaniach zauważono, że ich uczestnicy wybrali sport dla niepełnosprawnych z takich powodów, jak uspołecznienie tej grupy, dodanie niepełnosprawnym pewności siebie, przyczynienie się do ich rozwoju.

Uczestnicy podkreślali fakt, że niepełnosprawni są otwarci na zmiany i rozwój, będąc jednocześnie osobami wrażliwymi. Co więcej, uczestnicy badań zwracali uwagę na fakt, że sport poprawia jakość życia, stopień uspołecznienia i pewność siebie osób niepełnosprawnych. Z drugiej strony należy nadmienić, że niepełnosprawni stykają się z problemami takimi, jak brak wyposażenia i transportu, zatrudnienia, nastawienie własnej rodziny i społeczności, etc. Co więcej, badania pokazały, że istnieje potrzeba dyskusji na temat współpracy z uniwersytetami, włączenia dyscyplin sportowych dla niepełnosprawnych do federacji, opracowania podstruktur, edukacji dla osób niepełnosprawnych, gdyż tylko wtedy sport dla tej grupy społecznej ma szansę rozwoju.

Słowa kluczowe: sport dla niepełnosprawnych, edukacja dla niepełnosprawnych, socjalizacja.

Abstract

The purpose of this research is the analysis of sports activities for the disabled from the perspective of sports managers and trainers. In this study, a phenomenology pattern was used with a qualitative research method. An interview method was used in data collection. The research group consisted of 10 (female, male) volunteer participants. For the validity and reliability of the study, the findings of two independent researchers were compared and confirmed. For the reliability of the research, the researchers defined the method and stages of the research clearly and in detail. A content analysis method was used to analyse the data. In the study, it was noticed that the participants chose sport for the disabled for such reasons as socializing of the disabled, providing the disabled with self-confidence, contributing to their development.

The participants pointed out that the disabled are open to change and improvement and at the same time they are sensitive. Moreover, the participants underlined that sport increases the quality of life, socialization, and self-confidence of the disabled. However, it can be stated that the disabled face problems such as lack of facilities and transportation, employment, attitude of family and community, etc. Finally, the research revealed that studies discussing cooperation with universities, inclusion of sports disciplines in federations, establishment of substructure, education for the disabled, etc. should be carried out for the development of sport for the disabled.

Keywords: sport for the disabled, education of the disabled, socialization.

Introduction

Nowadays, the disabilities stand as a key social issue to be dealt with equally and fairly in order to achieve an overall social improvement. According to the data declared by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), the European Union (EU) and Turkey, with the aging of the population and the increase of chronic diseases in the world, it is stated that 15% of the world population has a disability [12]. At present, disability can be named as a leading global issue with its social, medical, and financial aspects. In our age, more than a billion people all around the world are presumed to experience some kind of

disability [8]. Considering this negative picture, it is thought that developing policies for the disabled will play an important role in integrating the increasing disabled population into the society. One of these policies is undoubtedly the practice of increasing sports activities for the disabled. Sport ensures the improvement of physical qualities and social relationships of people with disabilities by enhancing their cognitive and physical skills [6]. The notion of disability is quite frequently associated with sports activities since it is thought that disabled individuals are able to take advantage of sport's several aspects [17]. Furthermore, sports activities are most likely to be a means of social involvement for disabled individuals [42]. While sport for the disabled was initially introduced for therapeutic purposes, it later became a field within sport. The presence of game and physical activity in the development and growth process of a disabled or healthy individual has great effects on the acceleration of these processes. Participation of people with disabilities in sport and recreational activities has positive results in socializing and performing their physical functions more comfortably [22, 23, 24, 39, 46]. Sport is used as a tool to increase motivation levels of people with disabilities [38]. It should not be forgotten that sport, as a source of motivation, can function as one of the effective factors in helping the disabled sustain their lives and get involved in social life [25]. Young people are encouraged to attain certain social and life skills by taking part in sport and leisure activities [35]. Since the second half of the 20th century in the world, interest in sport for the disabled has increased, it has reached the level of Olympic organizations and continues to develop [29]. Sport for the disabled is planned and held globally by several sports federations that schedule a sporting timetable for disability-specific groups [7]. "Adapted" sport dates back to the 40s and, though relatively young, it is effective in helping the disabled people live without assistance and feel socially included. Paralympic games have backed Olympic games for a long time with their increasing number of branches, federations, and athletes [18, 34].

However, in order to improve the lives of the disabled through sport within social, health and financial domains, and to set up more compelling objectives, the main doctrines of the enterprise management theory need to be revised according to the propositions of the model of disability management [17]. It can be stated that these developments have contributed to the development of sport and the diversity of sports activities for the disabled.

In recent years, parallel to the developments in the organizational structuring of sport for the disabled, the increase in the number of trainers and managers working in this field can be seen as an indicator of the interest and development in the field. The trainer contributes not only to the physical development of the athlete but also to their social development and self-confidence and can be a role model for the athlete. The trainer's good personality, character, mental health, and social aspects directly affect the athlete [49]. The way the trainer makes decisions, plans and implements trainings, the quality and quantity of the feedback

they provide to the athlete are important sources of motivation for them [53, 57]. It can be stated that high quality and positive communication between the coach and the athlete can play an important role in increasing the success levels of both. Another factor that contributes to the development of sport for the disabled is sports managers working in the field. Considering that the need for sports managers has increased with the increase in sports activities for the disabled in recent years, sports managers are of great importance in the development of athletes in the field and in managing and leading the service and activities of the organizations. In order to contribute to athletes' performance and their physical development, sport managers should have professional sports knowledge of movement and training and have the attitude and behaviour needed to solve a given athlete's problem [48]. With the help of using sport, management in disability sport serves the purpose of turning disabled people into productive and active individuals for both themselves and the economy [8]. These attitudes and behaviours of sport managers positively affect success and failure of disabled athletes, planning their goals and the paths they follow in line with these goals.

Given the above-mentioned situations, this research focuses on in-depth examination of sport for the disabled, taking into account the perspective of coaches and sports managers who have an important role in sports activities for the disabled. Accordingly, the research focuses on how trainers and sports managers perceive sport for the disabled, their goals, why they have chosen this field, as well as their opinions on the benefits of sport for the disabled, problems experienced in sport for the disabled and their offer of a solution and what needs to be done for the development of sport for the disabled.

Method

Phenomenology is the pattern of this study, in which the qualitative research method, which enables the evaluation of the opinions emerging from the participants' experiences, is used. In phenomenological studies, the experiences of individuals regarding an event or subject are revealed [14]. The phenomenology pattern focuses on issues that are recognized but need in-depth and detailed research [58].

Participants

This study was carried out with managers and trainers working in sports clubs operating in the field of sport for the disabled. 4 of the participants work as trainers, 4 as managers and 2 as both trainers and managers in sports clubs. Snowball sampling, one of the purposeful sampling methods, was used in determining the participants. Snowball sampling is a method that enables you to obtain new information by asking interviewees who else you can interview [41]. With this

method, one individual is interviewed, and with the help of this person, another interviewee is reached, and more interviewees are reached with the help of the latter interviewee [56]. 2 of the participants are women and 6 of them are men. The ages of the participants range from 24 to 50. In the group, one is a secondary school graduate, 2 are high school graduates, 6 of them have bachelors' degree and 1 has a PhD.

Instruments

In this research, which aims to reveal the opinions of sports managers and coaches working with the disabled and related to sport for the disabled in Turkey, the data were obtained with a structured interview form consisting of the consecutive interview questions.

Data Collection Process

The interviews were held at the time and location where the interviewees were available. The researcher asked permission from the participants to record the interviews and after their approval, the interviews were recorded with a recording device. Each interview lasted 50 minutes on average.

Analysis of the Data

The descriptive analysis technique was used in the analysis of the data obtained as a result of the interviews. While doing descriptive analysis, the data obtained are summarized and interpreted according to previously determined themes [58]. The data summarized by the descriptive analysis method were made ready for content analysis. Content analysis is a technique for characterizing and comparing the documents, interview transcripts or records [3]. Data summarized and interpreted by the data analysis is then coded. Similar themes were coded by two researchers. In order to determine which participant the interview notes belong to, all participants were marked with particular letters and all participants were listed from A to J. Then, the models were presented by the researcher with the help of Atlas.ti qualitative data analysis programme.

Validity and Reliability

For the validity of the research, face-to-face interviews were held and detailed information was collected by three researchers who are experts in qualitative research and in the field. During the acquisition of the findings, each researcher took short notes along with the digital recording. Thus, the data was recorded meaningfully. For the reliability of the research, the researchers defined the method and stages of the research clearly and in detail. Regarding the methods and processes followed during the research, the content of the records is explained clearly and in detail. In addition, in order to ensure the reliability of the research,

three researchers, who are experts in their field, worked with the qualitative research method, performed the coding of the data independently from each other. The codes produced by each researcher were compared and confirmed.

Findings and Discussions

As a result of the analysis of the data obtained in the research, six themes were obtained, based on the participants' responses and they are as follows: the reasons of the participants to choose sport for the disabled, the characteristics of disabled athletes, the benefits of sport to the disabled, the expectations of disabled athletes, the problems of sport for the disabled, and the things to do to develop sport for the disabled. Information on these themes and codes is shown in the Figures below.

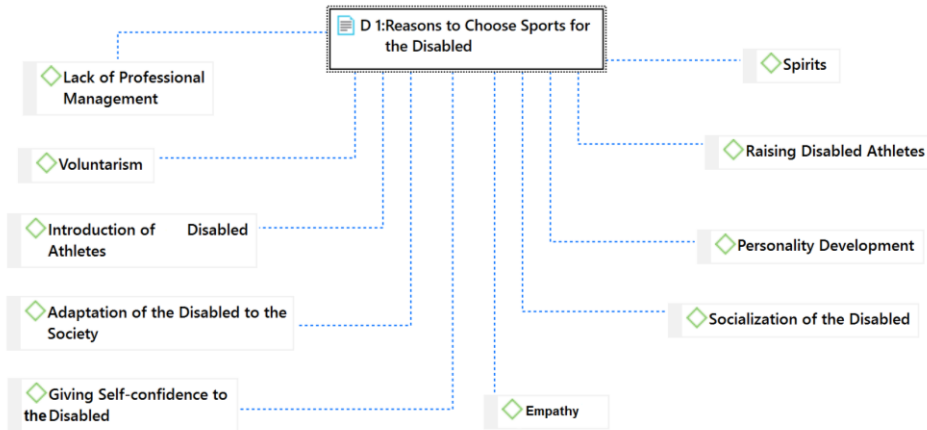

Figure 1. The participants' reasons to choose sport for the disabled

According to the findings obtained from the research, the reasons for trainers and managers to choose sport for the disabled are as follows: socialization of the disabled, giving self-confidence to the disabled, personality development, introduction of disabled people into the world of sport, raising disabled athletes, voluntarism, spirits, lack of professional management, adaptation of the disabled to the society, empathy. For instance, the participants' replies *Socializing and encouraging them to do sport (A)* and *My goal is integrating them into society rather than sport. Trying to make them live in society. To ensure they can go out and sit in cafés without any shame or hesitation (I)* show that their aim is socialization of the disabled. Given that sport facilitates integration of individuals into society, enables them to socialize, and social interaction opportunities that occur with sport help people to decrease and eliminate their feeling of loneliness [27], it can be stated that the participants have the right approach. Evaluating the statement

of participant I *From my point of view as a disabled person how I can touch the life of another disabled individual, to boost their self-confidence, my goal to get them on a par with a normal person (I)* it can be noticed that giving and boosting the self-confidence of the disabled is another individual goal [52]. This shows that disabled athletes have significantly higher self-confidence than disabled people not involved into any sports activity. In addition, Çevik and Kabasakal (2013) stated that sports activities make it easier for disabled people to adjust to the communal living by giving them a sense of personality development and self-confidence [10]. *I thought we could create our own value by creating an academy to appeal to kids, not only people's sports development but also individual, physical, spiritual and social one. This is my main goal, currently.* Evaluating the statement of participant D, it can be said that personal development is important for the participants. Therefore, considering that sport effectively increases the self-confidence of the disabled and helps in their personality development, it can be considered as a positive situation that the participants have personal goals related to these matters. *I wanted to send athletes to the national team which I could not be member of* – this statement of participant A and *My initial mission is to stay in the back and show these people somehow, somewhere. Make them give interviews, recognized by people* – this statement of participant E show that as trainers or managers the participants aim to raise disabled athletes and to promote them. A trainer or a manager is an important source of motivation for disabled people to start and continue doing sport. Yaşar (2017) revealed that a trainer in his inner environment motivated him to start playing wheelchair basketball [55]. Considering that the number of licensed disabled athletes in Turkey is increasing every year, it can be said that the presence of trainers and managers who aim to train disabled athletes has an impact on this. However, in Turkey we have very few national level and Olympic athletes. The crucial point of training athletes at the Olympic level is getting them into sport [31]. At this point, it can be stated that trainers and sports managers have an important mission to encourage disabled people to take up sport.

Participant D: *We need to mention voluntarism. I wanted to support them, thinking if as a volunteer I could touch their lives a little. Sure, the curiosity of knowing them is also there. After all, I didn't think I would have difficulties when it was first proposed to me.* Participant H: *We are in this sector as we are more fond of the spirits and contributing gives us more pleasure.* Participant E: *I am also deaf, so I just want them do sport as normal people.* And Participant I: *Because I am also physically impaired.* In addition, considering those statements it can be stated that the participants choose sport for the disabled for personal reasons such as voluntarism, spirits and empathy. Karakoç et al. (2012) state that educated people who want to work in sport for the disabled should be supported [30]. And Sarol et al. (2011) considered social responsibility as the main theme in voluntarily participating in sports projects addressed to the disabled, they stated

that working with disabled people makes them happy and peaceful, they feel comfortable in terms of conscience, their perspective has changed, and they can empathize with the disabled [44]. *Besides, I realized it is not considered as sport and I think the reason of this is that the managers are not professionals (E) and However, I thought the best way for the disabled to adapt is sport, that's why I started working in this field. Because they cannot set up a business, most of them have financial problems, as they isolate themselves from society, I thought their best way of adaptation is sport, that's why I started working in this field (F)* Again, analysing the participants' statements, it can be stated that the participants choose sport for the disabled to help the disabled to adjust to society and because of the lack of professional management in sport for the disabled.

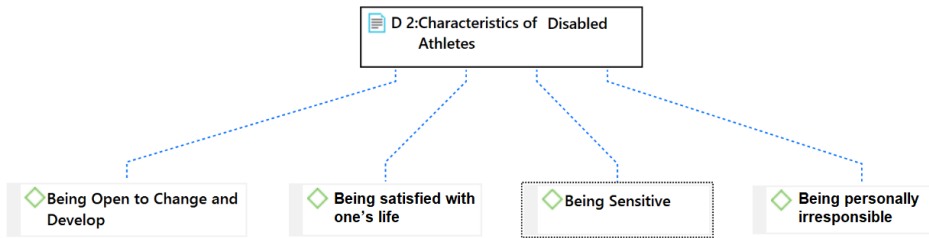

Figure 2. Characteristics of the Disabled Athletes

As it is shown in Figure 2, the trainers and managers emphasize some characteristics of athletes with disabilities. These characteristics are coded as being open to change and develop, well-being, being sensitive, being personally irresponsible. *Doing things with them and bringing them something takes effect very quickly; I can see how they change very quickly.* (B) this statement of that participant shows that disabled athletes are open to change and develop. It is stated that it is an important feature for disabled people to be open to constant change at the point of starting and continuing sport for disabled people as they develop differently from each other [50]. Athletes with disabilities exhibit significantly more life satisfaction and happiness than non-athletes with disabilities and are more extrovert [52]. We may suggest that it is on a parallel with the statement of participant D: *Disabled people who do sport are doing way better in terms of self-confidence, looking on the bright side of life and mental health compared to other disabled people; we can even say that they are better than many normal people.* Again, Tiryaki et al in (2000) similarly stated that disabled people participating in sports activities are more extrovert and feel better emotionally [51]. *They are much more sentimental. I can only shout at them once and then cannot three more times. Their sensuality also makes it very difficult for me. No one has ever yelled at them, they are so naive, fragile, and shy...., But when I get angry with my physically impaired child that drives me crazy, my child's eyes fill with tears immedi-*

ately. He gets upset easily when you don't do what he says (B). Considering such statements, it can be said that disabled athletes are sentimental, fragile and sensitive. People with disabilities have a different personality than non-disabled people. Reviewing the literature, one can find some studies similarly confirming that disabled people are sensitive, are easily hurt and need constant attention [1, 45]. As disabled individuals can be more sensitive and fragile, they can display a more conservative attitude towards their own values during, before or after a given competition, or in their social lives. Such behaviour can sometimes make it difficult to accept their own mistakes and lead to blaming others. It can be inferred from the following statement of participant I: *The problem in itself is that they don't admit the mistake very quickly, they blame others when they lose the match, they constantly blame the referee rather than see their own shortcomings.*

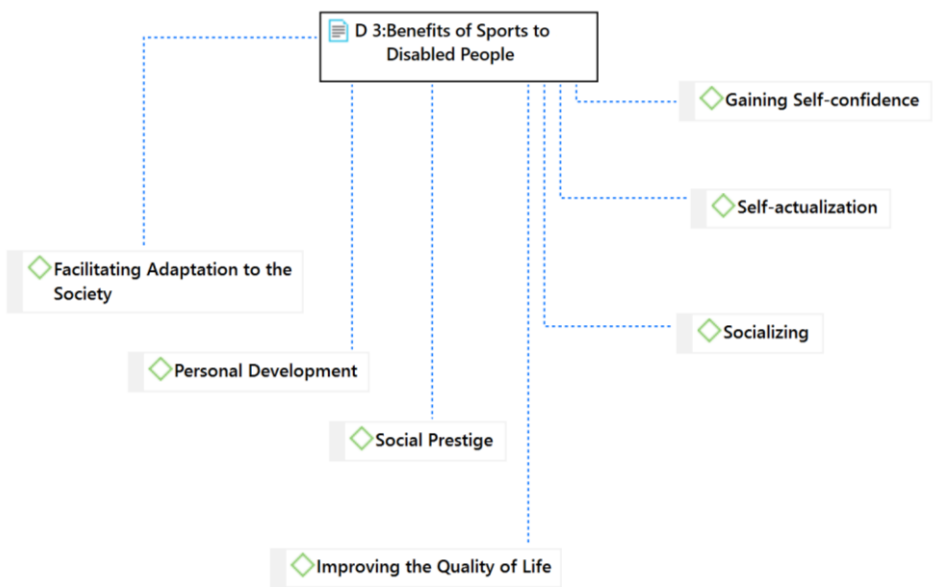

Figure 3. Benefits of Sport to the Disabled People

Another theme that emerged after the analysis of the participants' views is about the benefits of sport to the disabled people (Figure 3). Related to the theme, the following codes emerged: facilitating adaptation to the society, improving the quality of life, socializing, social prestige, gaining self-confidence, personal development (psychological, mental, physical), self-actualization. Looking at the participants' views, it is clear that sport facilitates the adaptation of the disabled to society, it increases their quality of life, contributes to their socialization and social prestige. For instance, the following statements of the participants support this suggestion: *Facilitating the adaptation of our disabled people to society by saving them from being imprisoned in their homes is the best way to adapt them*

to society. (F), Sport encourages them in many aspects such as socializing, holding on to life, making a difference in life, etc. (J), They meet people from all over Turkey because they work with different people with whom they practise sport. (I), Even though some are not successful at sport, doing the activity, seeing the gain of prestige and appreciation among other disabled people in society must hold them more on to life. (E), They accept themselves; they accept their disabilities. This actually paves the way for them to continue their life as a normal person, because when you see another disabled person who does not practise any sport, their self-confidence is much lower than others', unfortunately. It is more difficult for them to integrate with other people. (A) Reviewing the literature, in their research, Kumcağız and Avcı-Çayır (2018) similarly stated that the contribution of sport as a social area for disabled people is quite extensive [33]. Another research mentioned that a disabled person doing sport regularly affects their quality of life positively [11, 26, 40]. So, the impact of sport on disabled people is incredible. You create people with extraordinary self-confidence. (A), I asked her, 'What did swimming give you?' She answered saying, 'It gave me myself.' I asked her to be open and honest with me and she said that she was shy and too bashful and she gained self-confidence. (B), Their ego and self-confidence increase. (B), Initially, they gain self-confidence, live without fear. (I) What is more, As sport helps here by giving them self-confidence, extra advantages, as they integrate into society easily and feel themselves more valuable, they are not isolated from society in any way and this is crucial for their mental and psychological development. (C). Moreover, Most of the time, upon finishing a challenge happily, successfully, they even forget about their disabilities. Even that is a good feeling. Such statements clearly prove that sport gives self-confidence to disabled people and develops them personally, i.e. mentally, psychologically and physically. Aitchison (2009) stated that sport is effective in creating self-confidence and psychological well-being and it increases physical health and agility [2]. It is also noted that a disabled person doing sport makes themselves stronger physically in addition to their mental development [47]. The professional literature mentions that disabled people may achieve self-actualization as their physical, mental, and social development increases with the help of sport [21]. Maybe you can address them with self-actualization and Maslow's hierarchy of needs but in its simplest way it gives a person a reason to live and not to be ashamed of this, occupying a place in society, living like a normal person, what else can you expect? (C) Besides, Sport is crucial to show that they are also people that can contribute something to society. (F) Such statements of the participants reflecting those included in various studies show that sport is regarded as an area where the disabled have an opportunity to actualize themselves.

Another theme emerging from the analysis of the data in the research is expectations of disabled athletes (Figure 4). It is noted that disabled athletes have such expectation as being subject to positive discrimination, appreciation, success. In Turkey, there is always something that is said that by law, this is positive

discrimination. However, they are not even treated equally so don't even talk about positive discrimination. This statement of participant A states that disabled athletes should be subject to positive discrimination. Similarly, Dalkılıç et al., (2017) state that disabled people should be subject to positive discrimination in sport as well as in any other field [15]. It can be expected that being subject to positive discrimination will motivate them more about sport. Disabled athletes who are more motivated can achieve more success in their discipline. *Once there is success the rest is easy. Working, being patient brings success. In my case, we did not have a sports hall in our school. After the European Championships in Finland in 2007, a goal ball hall was built in our school. As far as investment goes, if there is local or national success, local governments also help a little.* Reading this statement of participant I, one can conclude that success achieved by disabled athletes brings about support. Martin (1999) emphasized that necessary factors must be provided for disabled athletes to succeed. Considering the statements of the participants, it can be said that one of these elements is discriminating the disabled positively [36]. Another subject is related to the expectation of appreciation of disabled athletes. You can see it in the following statement of participant D: *And their biggest problem is not being appreciated. There are self-sufficient teams which achieve success despite all the problems, but they are not appreciated, and this is the worst part. When you are not appreciated, then you feel worthless. No one ever says, 'Good job to you, you are the champions despite all the drawbacks, lack of money, impossibility, you are trying hard.'* Maybe if someone said so, it would be enough for them. Given that sport, which is an educational activity, reveals the power to express common goals and the sense of appreciation [16], it can be stated that the appreciation of disabled athletes in this sense shall positively affect their motivation. It is noticeable that Tekkurşun-Demirand İlhan (2020) considered appreciation as one of the external factors which is crucial to encourage disabled athletes.

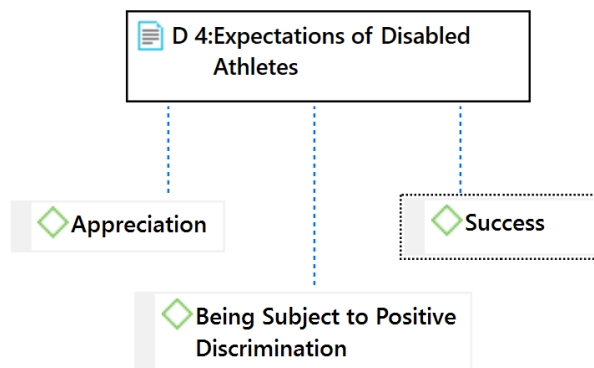

Figure 4. Expectations of the disabled athletes

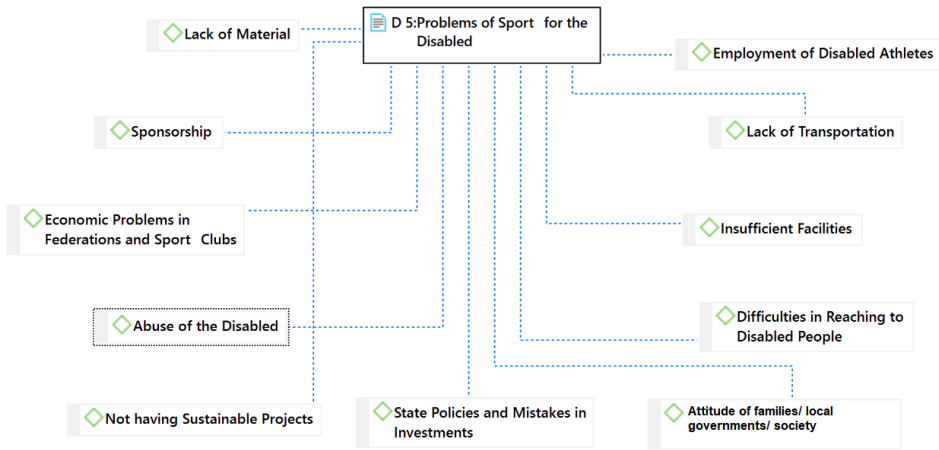

Figure 5. Problems of Sport for the Disabled

“State policies and mistakes in investments, not having sustainable projects, attitude of the families and society, abuse of the disabled, difficulties in reaching to disabled people, economic problems in federations and sports clubs, insufficient facilities, sponsorship, lack of transportation, lack of material, employment of disabled athletes” – having studied the codes emerged from the analysis of the data, it is evident that the participants talked about the problems of sport for the disabled. It is noted that the state needs to develop policies to solve problems about education, health, rehabilitation and care services, transportation, employment and assuming life roles [37]. It can be noticed that the participants talked about the very same problems. *They use the same facilities that normal people use. I don't think there are big investments, if there are big investments, they are only in mega cities. I don't think the investments are sustainable and widespread. (D), I don't think there are investments in my community. (E), There are no investments for the disabled in Turkey. (C), The Ministry of National Education and the Ministry of Youth and Sport have little if any studies about that but just projects. And these projects last only 1 or 2 months so Turkey is inadequate in this regard. (C), As a healthy person I can barely do this with the money I make, whereas he cannot find any job already. (E).* For instance, such statements of the participants clearly demonstrate the issues of insufficient investments, lack of employment for disabled athletes, lack of sustainable projects. *There are some parents who I haven't met yet. The mother is not there. I think family makes our children go down in a way because I think they blame themselves. (B), All of us, all our lives, we have called mentally or physically impaired people, in our neighbourhood or somewhere, crazy and made fun of them and because we were raised in such a system this is in our subconscious. (E).* Again such statements of the participants show that the attitude of the family and society is a problem. It can be stated that the family's indifferent and unconscious attitude towards an indi-

vidual is carried on from the role of this individual in sport to their role in their social life. For example, a study conducted on the mentally disabled states that to ensure the participation of people with disabilities in all types of sports events, it is necessary to reach their families first [10]. *You cannot have the court for the match or training and even if you can, it is at an inconvenient place and at an inconvenient time. (D), But the disabled can practise, yet there is no appropriate court, equipment, there are problems with booking the court. When we try to book a gym, they don't give us the place thinking we will damage it while practising. It is quite insufficient in terms of facilities. (I), In some branches it may be difficult to find appropriate equipment. For instance, consider that I have a national athlete in basketball. He needs a wheelchair and wants to buy it, it costs around 20 or 30 thousand Turkish liras. (D) and They don't have the necessary equipment, they don't know where to buy it. They wander and beg around like crazy to find the wheelchair in question. (F)* Clearly, such statements of the participants show that important problems concern facilities and equipment. Similarly, in the studies of Esatbeyoğlu and Güven-Karahan (2014) the participants also stated that facilities were not designed for the disabled, facilities are not enough and appropriate [19]. Kızar (2018) shows that one of the major obstacles against the desire and opportunities of the disabled to do sport is that the physical condition of sports facilities is inadequate [32]. *Families do not have enough time for their disabled athletes, getting into the car may be a problem because cars need to be adjusted to them. (C), Management and administration of the competitions, finding the right court, making the schedule, transportation are serious problems. (D)* Again the statement of the participants clearly demonstrate that means of transport are inadequate. In their study on physically disabled people Rimmer et al., (2008) state that transportation is one of the obstacles for disabled people to participate in physical activity [43].

In the research, one of the issues regarding problems of sport for the disabled emerged as "Abuse of the disabled". It can be illustrated by the following quotes: *On 3rd December, the International Day of Disabled Persons, they say they are with them. On 4th December when we go near them, that man doesn't care about you. Simple and clear. That's how it is, unfortunately. We are just a tool of abuse and exploitation for them. (A), To me, it seems that people going there and watching are kind of taking advantage of the disabled. Of course, there are people doing it for a good cause in the community but, there are some doing it to get unearned income, to abuse. (D)* The following opinions of participant B confirm that the issue is serious: *Initiated something new in Denizli, I created my team, I go there everywhere, I am on the news, but nobody calls me, I can't find any physically disabled child. I go to hospitals and they say that they can't give telephone numbers because it is forbidden. You may think that they are big criminals, as if we wanted to harm them. Participant A adds: How will you discover a disabled individual who has never gone out? You ask for the disabled lists in official*

institutions. You can't get them because it is against the policy of protecting private life. So you go to the city centre, Çınar and see the same disabled people. You can't get names from people and official institutions. You are stuck, I mean this kind of attitude and behaviour prevents the disabled from doing sport. Participant F touches upon the same issue showing that access to disabled people might be really difficult: Being able to access them is also really important. When I was working for the Municipality, I made banners to reach them. I distributed the posters on buses, in hospitals, and doctors' surgeries. There was only one application, and his first question was the amount of money he would receive. First, reaching people in society and being able to persuade them.

The list of problems does not seem to reach the end. *But we have problems. The biggest of them is economic problems as you may know. (J), When you want to admit someone as an athlete to the club, that person has expectations. They start to think whether they can earn something as they do not work, have a job or income and if the economic state of the club cannot satisfy this, then you can make that person do sport, socialize, maybe you make them see what they lack mostly but you don't offer anything economically. And unfortunately, this prevents sustainability in sport. (A), For instance, this year the deaf league has not played, it was divided, in the preliminaries they had 80 matches a day, they were defeated, eliminated and it finished. That is season 2019/2020. Why is it like that? They didn't have the league as the state had an economic crisis and didn't have any money. (D). Such statements reveal that economic difficulties in federations and sports clubs are one of the main problems in the development of sport for the disabled. Moreover, In Denizli, speaking of football, Denizli sports shopkeepers get involved in some way, they sponsor. There are clubs for the disabled doing the same. But they are not supported. There is no support for sports clubs for the disabled. We want sponsorship but don't receive any support, they perceive us as beggars, it is the same everywhere in Turkey. (I), As they cannot find any funds, they cannot find any sponsorship either, when they find one, they are treated as if they were beggars. (E) Such statements show that sports clubs lack sponsorship. In their research, Cottingham et al., (2013) mentioned that in sports clubs for the disabled there are problems with sponsorship and finances [13].*

As a result of the analysis of the data obtained in the research, it is seen that in order to develop sport for the disabled it is necessary to take into account the following aspects: education of the families, cooperation with universities, paying a salary to disabled athletes, support of the local governments, including the branches in the federations, providing promotion and media support, developing audience policies, creating academies for clubs, expansion of facilities, professional management, obtaining some income from broadcasting (Figure 6). Participant C emphasizes the necessity of cooperating with universities: *Universities, especially cooperating with the faculty of sport, I think. We should think how they can develop sport more and integrate disabled individuals.* Professional literature

points out that universities should cooperate with sports clubs and associations and produce supportive projects for the development of sport for the disabled [9, 28]. Beacomand, Golder (2015) noted that universities shall contribute to the development of sport for the disabled and to the disabled as far as information sharing and awareness are concerned [5]. Bearing that in mind, participant E says, *Regardless of one's department, a university student at least in one term should do a project about the disabled in one of their 2 lessons, I believe.* and participant H adds, *University students should be assigned a duty, given a sense of mission. I am a recreation department graduate; I did not work even with one disabled person during my student's life at university.* These statements definitely highlight the importance of educating university students about the disabled. *A certain amount of monthly salary can be given to them for doing sport. Many businessmen, the municipality can afford it. (D), The solution is that, first of all, the economic situation of these individuals needs to be improved. And if the disabled do sport, they should be paid at least the minimum wage. For this, local governments need to back the clubs. There are 4 sports federations for the disabled such as The Blind, The Deaf, The Mentally Disabled and The Physically Disabled. If Metropolitan Municipality takes over one branch of a federation, Merkezefendi (Municipality) takes another, Pamukkale (Municipality) takes another, one of the closest of 14 districts takes the last one and this problem is completely solved. (A)* Such statements show that disabled athletes should obtain a salary and local governments should support disabled athletes. Atalay et al., (2016) point out that for sport to develop, local governments must step in, provide support and provide financing to clubs [4]. *Psychological education should be given to families with a disabled member. Education should be given to families of disabled people by The Ministry of Family and Social Services. (I), I cannot explain this to the family, I cannot teach them. Special training should be given at minimum capacity in Turkey. Education should be provided, private psychologists should be arranged by the state. (B), First of all, families should be educated. (C)* The aforesaid participants' statements suggest that to develop sports activities for the disabled, families should be educated. There should be educational activities which effectively teach the whole society that the disabled constitute its part and should have an opportunity to participate in social life, learn about culture, lifestyle and rules of their society. It is an important social process with a clear purpose. Professional trainers likewise have an important role in the process of developing all skills and behaviours of disabled people [20].

Another issue that draws the researcher's attention are the participants' opinions about "including branches in the federations." It is possible to see this in the following participant's statement: *When it comes to various branches of sports disciplines for the disabled, for instance, amputee football should be assigned to a football federation. Shooting sport should be assigned to a shooting sport federation, basketball should be assigned to a basketball federation. That's the only*

reasonable solution. And in that way we can introduce more disabled people to sport. (A).

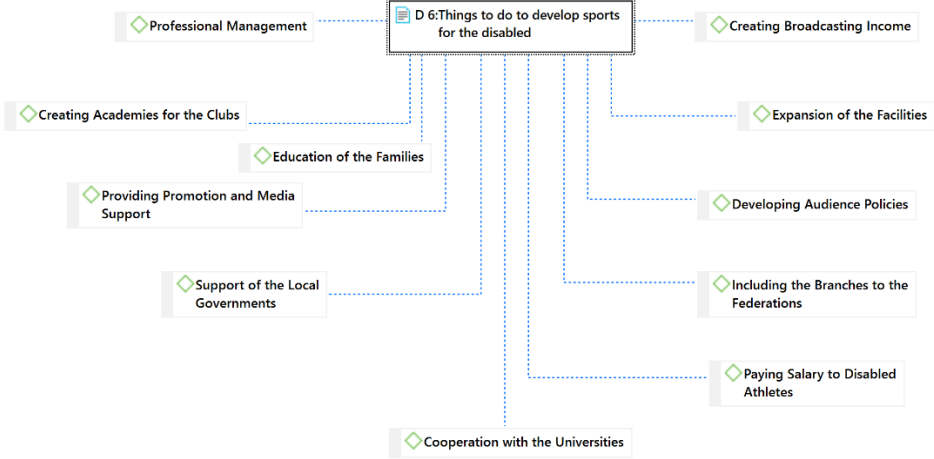

Figure 6. Things to do to develop sport for the disabled

Participant F: *You can do it if you can draw people's attention and convey your message to these people. Our people do not read but believe what they see, so television is quite effective. We need to drum it into people's heads, show them banners.* Participant I adds, *Sport for the disabled needs to be promoted more. There must be advertisements broadcast on sports channels, they should occur like public ads on TV, social media. There must be compulsory broadcasts. It should be visually advertised shortly, loudly, and clearly. Advertisement comes before anything else.* Participant E reckons that *In Turkey to get support, success is needed but to be successful, first you need to be supported. To promote this thought, they (the disabled) should be seen in advertisements, news at least for a month and in this way we can promote this idea in society. At least I believe it is the role of social media.* Participant A is of the same view, saying that *First, it is necessary to get a substantial income from advertising. TRT (a state channel) streams amputee football matches alive. They spend millions of dollars to stream very ordinary matches. But they do not pay anything to stream amputee football alive. They just say they are state channel fulfilling their social responsibility, duty. To buy the broadcasting rights of the second league of ordinary football they pay lots of money. Here, it is the same.* Considering these statements, it can be concluded that obtaining some income from broadcasting via promotion and support of the media will contribute to sport for the disabled in terms of economy and prestige. In their study on sport for the disabled, Cottingham et al., (2013) mentioned positive effects of the media on the promotion of sport for the disabled [13].

And fans are another part of it, there is a match and many young people are wandering around, they can be taken to the match in 2 or 3 buses for recreation. That's the policy to popularize it. Popularization of a given sports discipline does not consist only in doing it, spectators are also an important element of this puzzle. You can popularize sport not only by practising it but also by presenting it to spectators. (D) Football clubs creating an academy on their premises, creating a department for the disabled and appointing some people who will care about this would really help us greatly. (E) There is a question of transportation, appropriate facilities and an academy which I talked about. If you do that, there are also talents you choose or you don't even need talents. You can just invite young disabled people to your academy and encourage them to do sport. (D) There should be more sports facilities, indoor sports gyms. In Denizli, there is one hall called Hasan Güngör. Everybody is there. As Pamukkale Municipality 66 sports club we cannot train or train poorly because there is no system, there are very few appropriate sports halls. (F) These participants' statements demonstrate that sufficient work has not been done about audiences, facilities and academies.

In order for disabled people to become professional in sport, clubs must first become professional. Their management needs to be professionalized. We have many friends who are just in the board but don't come to meetings. I mean how are we supposed to manage? Some take on the responsibility to fulfil it the best they can, and do their best but it's not enough. (A) Last but not least, this research proved that professional management appears as an important feature for the development of sport for the disabled. Wicker and Breuer (2014) emphasized in their study that sports clubs for the disabled have problems in corporate planning and professional management, and they are incompetent in overcoming these problems [54].

Conclusions and Recommendations

This research shows that sport for the disabled in Turkey is studied from the point of view of trainers and managers. In the research, firstly, the reasons of coaches and managers to choose sport for the disabled were focused on. In this regard, it was revealed that the participants aimed to socialize disabled athletes through sport, make them more self-confident, to contribute not only in terms of sport but also to their physical, mental, and psychological development, and to have a positive effect on the training and promotion of disabled athletes. Moreover, it was observed that they chose sport for the disabled for reasons such as volunteering, spirits, empathy, and ensuring the adaptation of disabled people to society. The fact that coaches and trainers aim to benefit disabled people rather than to obtain personal benefits is noted as a positive trend for the development of sport for the disabled. The participants stated that disabled athletes are open to

change and development, and that they are physically, mentally, emotionally, and psychologically better than disabled people who do not do any sport. But, at the same time, it can be stated that disabled athletes have a fragile and sensitive nature, and this causes them to behave irresponsibly when faced with certain challenges. The study of the participants' opinions discloses another aspect regarding the benefits of sport for disabled people. The participants noted that sport facilitates the adaptation of disabled people to society, improves their quality of life, level of socialization, social prestige and self-confidence, individual development (psychological, mental, physical). Moreover, they are offered an opportunity of self-actualization. A person with a disability gets better understanding of social relationships that they can establish, social, cultural, sports events that they participate in, and a physical or mental disability they suffer from is not an obstacle to their life which can be fulfilled and of high quality. It can be stated that adaptation, self-confidence, personal development, social relations, status, and a role of the disabled in society can be positively affected by sport. An individual's introduction to sport at an early age shall have an impact on long-term positive feedback. It shall make their struggle with their social environment, personal development, business life, sports life, successes and failures bearable. A disabled person can turn into a successful athlete who continues their life more confidently with sport. Moreover, the study showed the participants' views that disabled athletes also expect to be appreciated for their achievements along with being subject to positive discrimination. It can be stated that positive discrimination and appreciation are factors that shall positively affect the motivation of disabled athletes. According to the trainers and managers, such problems as improper implementation of state policies and investments, unsustainable projects, insufficient facilities and equipment, insufficient transportation are among the factors that negatively affect the development of sport for the disabled. Moreover, it is clear that a negative attitude of family and society is one more important issue. For success of a disabled athlete to be permanent, their family and environment also have duties. The correct guidance of the family directly affects the success of the disabled athlete. Besides the family, professional management of sports clubs also has an impact on the solution of the problems that a disabled athlete faces. What is more, the study revealed that economic problems experienced in federations and sports clubs also affect disabled athletes negatively. Again, some senior people (administrative officials, politicians, businesspeople, etc.) show up on 3rd December, the International Day of Disabled Persons and pretend to be interested but they do not show the same interest afterwards, which show the abuse of disabled people. Another problem revealed in the research is the problem with accessing disabled people. In this regard, it is seen that there is no systematic policy of accessing the disabled and that the state also needs to create solutions to access disabled people. Finally, the participants expressed their concern about finding sponsors and employment for disabled athletes.

Considering the above-mentioned issues in their entirety, it is believed that a disabled athlete and sport for the disabled can develop and advance with the right guidance, financial and moral support, education and awareness of the environment and family, solving the current and potential problems. In the process of development and advance, cooperation will play a crucial role. It is expected that this development and advance can only be realized with the cooperation and common projects done together by local governments, federations, universities, sports clubs, associations, municipalities, and the media. At universities, physical education and sports classes for the disabled should be prioritized. Both students and academics should play an active role in the development of this field, elimination of social prejudice, and in providing necessary information policy to create social consciousness. A disabled person, their family, other individuals forming society should be educated and informed about the achievements and success this disabled person can gain via sport, the problems they can overcome and other benefits of sport. Education, joint projects, activities, and actions should be well advertised to disabled people and their families. Announcements, publicity, and media bodies should be actively involved in ensuring the access of disabled people to activities and practising sport. Efforts should be made to increase audience participation in the activities that are held and to be held. Policies should be developed for employment or income for disabled athletes who do not have any job. It is necessary to establish academies which already operate in sport for the disabled in ordinary sports clubs to ensure that disabled individuals are introduced to sport at an early age and adapt to life earlier. In this regard, it is thought that the federations and the ministry should also display positive discrimination regarding access to facilities for disabled people.

Education, as an indispensable part of social life, should be expanded and offered not only to disabled individuals but also to those who are responsible for bringing up and managing these people. Social and life skills, and educational development through sport and leisure activities may facilitate the development of all the disabled. It must be kept in mind that sports environments are a key factor affecting social change by means of sport; and more effort must be made to ensure that disabled individuals can take the advantage of these opportunities.

References

- [1] Açar D., Kaya G., Güneş G. (2017): *Özel gereksinimli bireyler hakkındaki görüşlere ilişkin metafor çalışması [Metaphorical study on the perception of individuals with special needs]*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(62), pp. 935–944; <https://doi.org/10.17755/esosder.284397>. [Turkish].
- [2] Aitchison C. (2009): *Exclusive discourses: Leisure studies and disability*. Leisure Studies, 28(4), pp. 375–386; <https://doi.org/10.1080/02614360903125096>.

- [3] Altunışık R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S., Yıldırım E. (2005): *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri [Research methods in social sciences]*. Sakarya Kitabevi. Sakarya. [Turkish].
- [4] Atalay A., Yücel A.S., Korkmaz H.M. (2016): *Türkiye’de spor hizmetlerinin yerelleşmesine ilişkin belediye başkanlarının görüşlerinin incelenmesi [Analysis of the opinions of municipal presidents on the localization of sports services in Turkey]*. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 14(1), pp. 63–74; https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000285. [Turkish].
- [5] Beacom A., Golder G. (2015): *Developing disability sport: The case for a critical pedagogy*. Journal of Sport for Development, 3(5), pp. 1–18.
- [6] Boccia S., Izzo R., D’Elia F., Fattore S. (2019): *A wheelchair by the overboard model: A technological instrument for disabled basketball players*. Journal of Human Sport and Exercise, 14(4), pp. 1080–1086.
- [7] Breivik G. (2000): *Against Chance: A Causal Theory of Winning in Sport*. In: T. Tannsjo and C. Tamburrini (eds.), *Values in Sport*. Routledge. London, pp. 141–156.
- [8] Cassese F.P., Raiola G. (2017): *The importance of sport in disability management*. Sport Science, 10 (Suppl. 1), pp. 7–11.
- [9] Cavanaugh L.K. (2017): *Intellectual disabilities*. [in:] J. Winnick, D.L. Porretta (eds.), *Adapted physical education and sport*. Human Kinetics. Champaign IL, pp. 151–174.
- [10] Çevik O., Kabasakal K. (2013): *Spor etkinliklerinin engelli bireylerin toplumsal uyumuna ve sporla sosyalleşmelerine etkisinin incelenmesi [Investigation of the effects of sport activities on disabled persons, social adaptation and their socialization by sport]*. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 3(2), pp. 74–83. [Turkish].
- [11] Çokluk F.G., Çetin M.Ç., Çağlayan H.S., Kırımoglu H. (2011): *Tekerlekli sandalye basketbol bölgesel liginde oynayan sporcuların yaşam kalitesi düzeylerinin incelenmesi [Examining the quality of life levels of athletes playing in the regional league of wheelchair basketball]*. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13 (Eksay), pp. 54–62. [Turkish].
- [12] Çondur F., Yenipazarlı A., Cömertler N. (2020): *Engelli istihdamının dünyada ve Türkiye’deki görünümü [Outlook on disabled people’s employment in the World and in Turkey]*. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 7(5), pp. 347–362. [Turkish].
- [13] Cottingham M., Gearity B., Byon K. (2013): *A Qualitative examination of disability sport executives’ perceptions of sport promotion and the acquisition of sponsors*. Sport Marketing Quarterly, 22(2), pp. 92–100.
- [14] Creswell J.W. (1998): *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage Publications. Thousand Oaks, CA.
- [15] Dalkılıç M., Atasoy M., Yiğit Ş., Mamak H. (2017): *Yapay sinir ağları ile engelli lisanslı sporcu tahmini [Estimation of number of disabled licensed*

- sports by artificial neural networks]. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(49), pp. 101–106. [Turkish].
- [16] Demir H., Barsbuğa Y., Küçükbezirci E. (2011): *Engelli sporcuların spora başlama eğilimini belirleyen faktörlerin araştırılması [Research on the factors that motivates handicapped people to play sport]*. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13 (EkSayı), pp. 43–47. [Turkish].
- [17] Di Palma D., Tafuri D. (2016): *Disability Management. Sport as inclusive element*. Idelson Gnocchi. Napoli.
- [18] Dowling S., Menke S., McConkey R., Hassan D. (2013): *Sport and disability: The Special Olympic Youth Unified Sports Programme*. [in:] D. Hassan, J. Lusted (eds.), *Managing Sport: Social and Cultural Perspectives*. Routledge. London, pp. 108–127.
- [19] Esatbeyoğlu F., Güven-Karahan B. (2014): *Engelli bireylerin fiziksel aktiviteye katılımlarının önündeki engeller [Perceived participation barriers to physical activity among individuals with disabilities]*. Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi, 25(2), pp. 43–55. [Turkish].
- [20] Esentas M., Guzel P., Vural M. (2019): *Employment of the First Graduates of the Department of Exercise and Sport Education for the Disabilities: A Qualitative Research*. *Journal of Education and Training Studies*, 7(3), pp. 161–166.
- [21] Ferreira P., Fox K. (2008): *Physical self-perceptions and self-esteem in male basketball players with and without disability: A preliminary analysis using the physical self-perception profile*. *European Journal of Adapted Physical Activity*, 1(1), pp. 35–49.
- [22] Fitzgerald H. (2018): *Sport is not for all: The transformative (im)possibilities of sport for young disabled people*. [in:] R.A. Dionigi, M. Gard (eds.), *Sport and physical activity across the lifespan*. Palgrave Macmillan, London, pp. 175–191.
- [23] Fitzgerald H., Long J. (2017): *Integration or special provision?: Positioning disabled people in sport and leisure*. [in:] J. Long, T. Fletcher, B. Watson (eds.), *Sport, Leisure and Social Justice*. Routledge. Abington, Oxon, pp. 126–138.
- [24] Gorter J.W., Stewart D., Woodbury Smith M., King G., Wright M., Nguyen T., Swinton, M. (2014): *Pathways toward positive psychosocial outcomes and mental health for youth with disabilities: A knowledge synthesis of developmental trajectories*. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 33(1), pp. 45–61; <http://dx.doi.org/10.7870.cjcmh-2014-005>.
- [25] Groff D.G., Lundberg N.R., Zabriskie R.B. (2009): *Influence of adapted sport on quality of life: perceptions of athletes with cerebral palsy*. *Disability Rehabilitation*, 31(4), pp. 318–326; <http://dx.doi.org/10.1080/09638280801976233>.

- [26] İlhan E.L., Kırımoglu H., Çokluk F.G. (2013): *The effect of special physical education and sports program on the quality of life of mentally retarded children*. Journal of Physical Education & Sports Science, 7(1), pp. 1–8.
- [27] İlhan L., Esentürk K.O. (2014): *Zihinsel engelli bireylerde sporun etkilerine yönelik farkındalık ölçeği (ZEBSEYFÖ) geliştirme çalışması [An effort to develop an awareness scale regarding effects of sport on persons with intellectual disabilities]*. Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 9(1), pp. 19–36. [Turkish].
- [28] Kahraman-Akdoğan S. (2014): *Emek piyasasında engellilik ve alternatif politikalar: Spor*. [in:] Y. İçingür, K. Arıcı, B.A. Arslantekin (eds.), *Disability and alternative policies in the labour market: Sport*. 1. International congress on employment of the disabled, social security problems and solution proposals. Özbaran. Ankara, pp. 305–313. [Turkish].
- [29] Kalyon T.A. (1997): *Özürlülerde sportif etkinlikler [Sports activities for the disabled]*. Bağırhan. Ankara, pp. 250–284. [Turkish].
- [30] Karakoç Ö., Çoban B., Konar N. (2012): *İşitme engelli milli sporcular ile spor yapmayan engellilerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması [The differences between deaf athletes and deaf non athletes in the levels of self-respect]*, Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 14(1), pp. 12–17. [Turkish].
- [31] Karakuş S., Işık U. (2017): *Türkiye'nin olimpiyatlardaki genel durumu ve Rio 2016 olimpiyatlarındaki başarısının nüfus ve ekonomik boyutlar açısından diğer AB ülkeleriyle karşılaştırılması [Turkey's general situation in the Olympics and the comparison of Rio 2016 Olympics' success from population and economic dimensions with other EU countries]*. Researcher: Social Science Studies, 5(8), pp. 213–223. [Turkish].
- [32] Kızar O. (2018): *Türkiye'deki spor tesislerinin engelliler için yeterlilik düzeylerinin kullanıcılar açısından araştırılması [Investigation of sufficient levels of sports facilities in Turkey in terms of disabled users]*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elazığ. [Turkish].
- [33] Kumcağız H. AvcıÇayır G. (2018): *Sporun fiziksel engelli bireylerin yaşam kalitesi üzerine etkisine ilişkin görüşler [Determining views about the effect of sport on the quality of life of people with physical disabilities]*. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(3), pp. 654–669. [Turkish].
- [34] Legg D., Steadward R. (2011): *The Paralympic Games and 60 years of change (1948–2008): Unification and restructuring from a disability and medical model to sport-based competition*. Sport in Society, 14(9), pp. 1099–1115; <https://doi.org/10.1080/17430437.2011.614767>.
- [35] Lorenzo T., McKinney V., Bam A., Sigenu V., Sompeta S. (2019): *Mapping participation of disabled youth in sport and other free-time activities to facilitate their livelihood development*. British Journal of Occupational Therapy, 82(2), pp. 80–89; <http://dx.doi.org/10.1177/0308022618817281>.

- [36] Martin J.J. (1999): *A personal development model of sport psychology for athletes with disabilities*. Journal of Applied Sport Psychology, 11(2), pp. 181–193.
- [37] Metin B. (2017): *Engellilere yönelik sosyal politikalarda yerel yönetimlerin rolü: Keçiören belediyesi örneği [The role of local governments in the social policy for the disabled: The Case of Keçiören municipality]*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), pp. 320–344. [Turkish].
- [38] Mumcu H.E., Acet M., Kusan O., Zambak Ö., Koç M.C. (2017): *Examining to see elite sight-disabled athletes according to the dimensions of the scale of motivation in sport*. Journal of Human Sciences, 14(3), pp. 2590–2600.
- [39] Murphy N.A., Carbone P.S. (2008): *Promoting the participation of children with disabilities in sport, recreation, and physical activities*. Pediatrics, 121(5), pp. 1057–1061; <http://dx.doi.org/10.1542/peds.2008-0566>.
- [40] Orr K., Evans M.B., Tamminen K.A., Arbour-Nicitopoulos K.P. (2020): *A Scoping review of recreational sport programs for disabled emerging adults*. Research Quarterly for Exercise and Sport, 91(1), pp. 142–157; <https://doi.org/10.1080/02701367.2019.1653432>.
- [41] Patton M.Q. (2014): *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri [Qualitative research and evaluation methods]*. M. Bütün and S. B. Demir (trans. eds.). Pegem Akademi. Ankara [Turkish].
- [42] Raiola G., Di Palma D., Tafuri D. (2016): *Social inclusion throughout physical education*. Sport Science, 9(2), pp. 49–53.
- [43] Rimmer J.H., Rowland J.L. (2008): *Physical activity for youth with disabilities: a critical need in an underserved population*. Developmental Neurorehabilitation, 11(2), pp. 141–148; <http://dx.doi.org/10.1080/17518420701688649>.
- [44] Sarol H., Ekinci E., Karaküçük S. (2011): *Otistik çocuklar spor eğitim projesi'ne gönüllü olarak katılan beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin görüşleri [Views of physical education and sports college students who voluntarily participated in the autistic children sports education project]*. Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 13, pp. 67–73. [Turkish].
- [45] Sevim Z. (2019): *Engelli kavramına ilişkin metaforik analiz [A metaphorical analysis of the handicapped concept]*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (64), pp. 518–524; <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3373> [Turkish].
- [46] Smith L., Wedgwood N., Llewellyn G., Shuttleworth R. (2015): *Sport in the lives of people with intellectual disabilities: Negotiating disability, identity, and belonging*. Journal of Sport Development, 3(5), pp. 61–70.
- [47] Sonuç A. (2012): *Zihinsel engellilerde sporun öfke düzeyine etkisi [The research on the effects of “Exercise” on the level of anger for the trainable*

- mentally disabled youth*]. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman. [Turkish].
- [48] Sunay H. (1998): *Spor yöneticilerinin nitelikleri ve eğitimi* [Qualities and education of sport managers]. Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3(1), pp. 59–68. [Turkish].
- [49] Tatlıcı M., Kırımoğlu, H. (2008): *Atletizm antrenörlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* [Investigation of the vocational burnout levels of athletics coaches]. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(1), pp. 34–47. [Turkish].
- [50] Tekkurşun-Demir G., İlhan E.L. (2020): *Engelli sporcularda spora katılım motivasyonu* [Sports participation motivation for disabled athletes]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 21(1), pp. 49–69. [Turkish].
- [51] Tiryaki Ş. (2000): *Spor psikolojisi kavramlar, kuramlar ve uygulama* [Sports psychology concepts, theories and application]. Eylül. İstanbul. [Turkish].
- [52] Valliant P.M., Bezzubik I., Daley L., Asu M.E. (1985): *Psychological impact of sport on disabled athletes*. Psychological Reports, 56(3), pp. 923–929.
- [53] Vural M., Esentaş M., Işıkgöz M.E. (2018): *Engellilerde egzersiz ve spor eğitimi bölümü öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi (İnönü Üniversitesi Örneği)* [Investigation in the attitudes towards the disabled persons of the students of the department of the exercise and sports education for disabilities]. CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13 (1), pp. 1–11. [Turkish].
- [54] Wicker P., Breuer C. (2014): *Exploring the organizational capacity and organizational problems of disability sport clubs in Germany using matched pairs analysis*. Sport Management Review, 17, pp. 23–34.
- [55] Yaşar Y. (2017): *Engelli bireylerin tekerlekli sandalye basketboluna yönelme nedenlerinin incelenmesi* [An Investigation of the reasons for disabled individuals' inclination toward wheelchair basketball]. Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı. Bursa.
- [56] Yazıcıoğlu Y., Erdoğan S. (2004): *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri* [SPSS applied scientific research methods]. Detay. Ankara. [Turkish].
- [57] Yeltepe H. (2007): *Spor ve egzersiz psikolojisi* [Sport and exercise psychology]. Epsilon. İstanbul. [Turkish].
- [58] Yıldırım A., Şimşek H. 2011. *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* [Qualitative research methods in the social sciences]. (8. Edition). Seçkin. Ankara. [Turkish].

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *A Qualitative Research on Sport and Education for The Disabled from The Perspective of Sports Managers and Trainers*.

Artur MIAZEK*

<https://orcid.org/0000-0001-8466-5082>

Artur PODLEŚNY**

<https://orcid.org/0000-0002-4389-0520>

Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach

Jak cytować [how to cite]: Miazek A., Podleśny A. (2021): *Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach*. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, t. 4, nr 2, s. 75–103.

Methods of creating sports rankings based on selected examples

Abstract

Sports rankings play a very important role in modern sport. They most often determine who will be considered the favorite of a specific match or fight. In other cases, they decide on the seeding of a player (team) in the tournament, or determine whether he will be able to participate in it at all. There is no one consistent methodology for creating sports rankings. Each discipline has its own rules. Some are based on more or less complicated mathematical calculations, others are based on the subjective opinions of the experts who create them. In this study, we will look at sports rankings on the examples of football, chess and professional boxing, which represent completely different approaches to the methodology of creating rankings.

The FIFA football ranking is based on multifactorial calculations taking into account, among other things, the type of match played, its result, and the expected result of the match based on the analysis of the strength of both teams. In professional boxing, no single ranking has been created

* mgr, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego;
e-mail: artur.miazek@student.uw.edu.pl

** mgr, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego;
e-mail: a.podlesny@student.uw.edu.pl

so far and each federation proposes its own rankings, to which an alternative may be the system based on the algorithm proposed by boxrec.com. In chess, the Elo system remains the dominant way of classifying players, although alternative methods often turn out to be more precise.

Keywords: sports rankings, football, boxing, chess.

Streszczenie

Rankingi sportowe odgrywają bardzo istotną rolę we współczesnym sporcie. To one najczęściej determinują to, kto będzie uważany za faworyta określonego meczu lub walki. W innych przypadkach decydują o rozstawieniu zawodnika (drużyny) w turnieju albo określają, czy w ogóle będzie mógł w nim wystąpić. Nie istnieje jedna spójna metodologia tworzenia rankingów sportowych. Każda dyscyplina w tym względzie rządzi się własnymi regułami. Niektóre opierają się na mniej lub bardziej skomplikowanych wyliczeniach matematycznych, inne z kolei bazują na subiektywnych opiniach układających je ekspertów. W niniejszym opracowaniu przyjrzymy się rankingom sportowym na przykładach piłki nożnej, szachów oraz boksu zawodowego, które to dyscypliny prezentują zupełnie odmienne podejścia do metodologii tworzenia rankingów.

Piłkarski ranking FIFA oparty jest na wieloczynnikowych wyliczeniach biorących pod uwagę m.in. rodzaj rozgrywanego meczu, jego wynik, a także spodziewany rezultat spotkania na podstawie analizy siły obu zespołów. W boksie zawodowym do tej pory nie powstał jeden wspólny ranking i każda z federacji proponuje własne zestawienia, dla których alternatywą może być system oparty na algorytmie zaproponowanym przez portal boxrec.com. W szachach nadal dominującym sposobem klasyfikowania zawodników pozostaje system Elo, pomimo że alternatywne metody często okazują się pod niektórymi względami bardziej precyzyjne.

Słowa kluczowe: rankingi sportowe, piłka nożna, boks, szachy.

Wstęp

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie i krytyczna analiza wybranych rankingów sportowych. Langville i Meyer [4] wyróżnili dwa pojęcia: ranking i rating. Ranking zdefiniowali jako klasyfikację, uszeregowany zbiór elementów, w którym wektor rankingowy jest permutacją liczb całkowitych od 1 do n . Rating natomiast w sposób ilościowy przypisuje wynik liczbowy do każdej pozycji. Po uporządkowaniu lista ratingowa tworzy listę rankingową.

Problem badawczy poruszony w artykule dotyczy tego, na podstawie jakich kryteriów budowane są rankingi sportowe oraz jaka jest ich różnorodność. Tego typu analiza ukaże, czy rankingi sportowe przedstawiają rzeczywisty obraz poziomu sportowego prezentowanego przez poszczególnych zawodników lub drużyny w opisywanych dyscyplinach, a także pozwoli odpowiedzieć na pytanie, jaki rodzaj rankingów jest w tym względzie najbardziej precyzyjny. Uzyskane rezultaty mogą stanowić pozycję wyjściową dla dalszych badań nad możliwością wykorzystania funkcjonujących w świecie sportu rankingów do predykcji wyników sportowych i zasadności tego typu podejścia.

Tematyka rankingów sportowych w polskiej literaturze przedmiotu praktycznie nie występuje. Można znaleźć jedynie pojedyncze artykuły z dziedziny mate-

matyki starające się ukazać zasadność lub jej brak w stosowaniu określonych twierdzeń w tworzeniu tego typu rankingów. Może to dziwić tym bardziej, że w literaturze anglojęzycznej można znaleźć ciekawe analizy dotyczące zarówno poszczególnych dyscyplin, jak i zagadnienia wykorzystywania rankingów do wyliczania prawdopodobieństwa wyniku sportowego. Przykładem może być czasopismo *Journal of Quantitative Analysis in Sports* poświęcone tego typu tematyce.

W pracy zastosowano ogólnologiczne metody poznania naukowego, w tym analizę i syntezę. Ważnymi dla ustaleń badawczych okazało się zastosowanie metod empirycznych, w szczególności systematycznej obserwacji i opisu analizowanych zagadnień. Główną metodą badawczą, która została wykorzystana do zrealizowania celu badawczego, jest studium przypadków. Dzięki szerokiemu opisowi wybranych rankingów sportowych dokonana została pogłębiona analiza i ocena poszczególnych zestawień, a także walidacje tego, na ile faktycznie odzwierciedlają one siłę poszczególnych zawodników czy drużyn.

Istnienie rankingów motywuje uczestników do odnoszenia coraz większych sukcesów, aby być lepszymi niż inni gracze. Rankingi sportowe dotyczą indywidualnych zawodników, drużyn czy reprezentacji narodowych w różnych dyscyplinach sportowych i są sporządzane na podstawie osiągnięć odniesionych w określonym czasie. Mogą pełnić one wyłącznie funkcję informacyjną i statystyczną, jednakże w niektórych dyscyplinach decydują o udziale w danej imprezie, rozstawieniu lub ustaleniu początkowej kolejności w zawodach. W tym drugim przypadku istotne jest, aby kryteria i metodologia tworzenia rankingu były jasne i znane odpowiednio wcześniej. Zawsze jednak pojawia się dyskusja nad adekwatnością i obiektywnością przyjętych przez daną organizację kryteriów.

Rankingi sportowe przyjmują różne formy, co za tym idzie posiadają mocne i słabe strony. Przykładowo, niektóre profesjonalne amerykańskie ligi (jak NFL, NBA czy MLB) biorą pod uwagę wyłącznie liczbę zwycięstw i porażek, pomijając inne kryteria klasyfikacji. Istnieją jednak rankingi przyjmujące wiele kryteriów, niekiedy opierając się na skomplikowanych wzorach matematycznych, do obliczenia których niezbędny jest specjalny program komputerowy.

Ze względu na liczbę i różnorodność rankingów sportowych, nie da się przedstawić spójnej i pełnej ich klasyfikacji, a także metod za pomocą których są tworzone. Przykładowo, Langville i Meyer [4] w swojej książce dotyczącej różnego rodzaju rankingów wymienili następujące metody tworzenia rankingów sportowych: tradycyjną metodę *Win-Loss*, metodę Maseya, metodę Colleya, metodę Markova oraz metodę Elo.

Autorzy niniejszej pracy postanowili przedstawić rankingi i metodologię ich tworzenia dla trzech dyscyplin sportowych: szachów, piłki nożnej oraz boksu. Wybór ten podyktowany jest kilkoma czynnikami. W szachach stosowany jest jeden z najstarszych wciąż obowiązujących rankingów sportowych, oparty na systemie Elo, na podstawie którego swoje rankingi tworzyło wiele organizacji innych dyscyplin sportowych. Piłka nożna jest najbardziej globalnym sportem,

stąd ranking FIFA to najprawdopodobniej najbardziej znany ranking sportowy na świecie, a co za tym idzie budzący największe zainteresowanie i poddawany najsilniejszej krytyce. Dodatkowo był on kilkakrotnie znacząco modyfikowany, dzięki czemu można zaobserwować, jak silnie dana zmienna mogła wpływać na końcowy wynik punktowy jakiejś reprezentacji. Boks natomiast jest przykładem dyscypliny indywidualnej, w której nie odbywają się cykliczne rozgrywki ligowe czy turniejowe, w których mierzą się najlepsi zawodnicy w danym czasie, stąd dyscyplina ta stanowi egzemplifikację trudności, z jakimi muszą zmierzyć się osoby tworzące metodologię rankingów, aby jak najadekwatniej odpowiadały rzeczywistości, tj. faktycznej dyspozycji sportowej.

1. Rankingi szachowe

Istnieje wiele różnych rankingów szachowych. Niektóre strony internetowe, kluby i stowarzyszenia mają własne systemy oceniania zawodników. Powszechnie dąży się do tego, aby każdy z tych rankingów był porównywalny i maksymalnie zbliżony do systemu FIDE (opartym na systemie Elo). Historia rankingów szachowych jest ściśle skorelowana z historią rozwoju całej dyscypliny. Za pierwszy pełnoprawny ranking szachowy można uznać Inglostadt (Ingo) opracowany przez Antona Hoesslingera w 1948 roku. Metoda ta używana była w RFN aż do 1992 roku, kiedy została zastąpiona przez oparty na systemie Elo, Deutsche Wertungszahl. Przez 10 kolejnych lat pojawiały się coraz to nowe metody liczenia punktów, w tym ta opracowana dla USCF (United States Chess Federation) przez Kena Harknessa oraz przygotowany dla BCF (British Chess Federation) system Richarda Clarke'a. Nie były one doskonałe i tylko w niewielkim stopniu były ugruntowane w teorii statystyki. Przykładowo system Harkness pozwalał zyskiwać punkty pomimo przegrania każdego meczu w turnieju [2]. Z tego względu, federacje szachowe szukały alternatywnej metody liczenia punktów. Na zamówienie USCF węgierski profesor i szachista Arpad Elo opracował nowy system, oparty na regułach stosowanych w statystyce. Metoda Elo szybko stała się najpopularniejszym sposobem liczenia punktów, czego dowodem jest fakt, że posługuje się nim większość federacji krajowych, a od 1970 roku również FIDE (Międzynarodowa Federacja Szachowa).

Pomimo tego metoda Clarke'a, znana współcześnie pod nazwą ECF grading system, nadal jest stosowana. Punkty przyznawane są za każdą grę rozgrywaną w zarejestrowanym turnieju. Ranking gracza oblicza się, biorąc punkty przeciwnika i dodając 50 punktów za wygraną, odejmując 50 punktów za przegraną lub biorąc niezmienną ocenę przeciwnika w razie remisu. Dla celów klasyfikacji przyjmuje się, że ocena przeciwnika nigdy nie przekracza 40 punktów powyżej lub poniżej własnej wartości liczby punktów zawodnika. ECF ocenia około 200 000 gier rocznie. Sezon klasyfikacyjny trwa od 1 czerwca do 31 maja. Klasę ECF

można „porównać” do oceny Elo poprzez pomnożenie przez 7,5 i dodanie 700. Przykładowo, stopień ECF 100 wynosi około 1450 Elo, podczas gdy 200 ECF równa się w przybliżeniu 2200 Elo.

Sam Elo podał przykład działania swojej metody: szachista Lajos Portisch, gracz o dorobku 2635 punktów, zdobył 10,5 punktu w turnieju dla 16 graczy. Różnica w ocenie jest obliczana dla każdego innego gracza niż Portisch, odejmując ocenę pozostałych graczy od ratingu Portisch. Następnie oczekiwany wynik dla każdego gracza jest określany na podstawie tabeli, powstałej na podstawie tej różnicy ratingowej. Na przykład, jednym z przeciwników był Vlastimil Hort, który uzyskał ocenę 2600. Różnica w ratingu na poziomie 35 dała Portischowi oczekiwany wynik 0,55. Spodziewany wynik jest sumowany dla każdego przeciwnika, dając Portischowi oczekiwany wynik 9,66. Następnie formuła wygląda następująco:

$$\text{nowa ocena} = \text{stara ocena} + K \cdot (W - We),$$

gdzie $K = 10$, W = aktualny wynik, a We = oczekiwany wynik.

Nowa ocena Portisch (Elo 1978: 37) to: $2635 + 10 \cdot (10,5 - 9,66) = 2643,4$.

Do pełnego obrazu metody Elo należy wspomnieć o zjawisku aproksymacji liniowej, tj. przybliżenia funkcji przy pomocy funkcji liniowej.

$$R_{new} = R_{old} + \frac{K}{2} \cdot \left(W - L + \frac{1}{2} \cdot \frac{\sum_i D_i}{C} \right)$$

gdzie R_{new} i R_{old} to odpowiednio nowy i stary ranking gracza, D_i to ocena przeciwnika minus ocena gracza, W to liczba zwycięstw, L to liczba strat, $C = 200$ i $K = 32$.

Zatem w przykładzie Portisch’a, gdzie $K = 10$, a $D_i = 1620$:

$$2635 + \frac{10}{2} \left(10,5 - 4,5 - \frac{1}{2} \cdot \frac{1620}{200} \right) = 2644,75$$

FIDE prowadzi różnego rodzaju rankingi oparte na metodzie Elo, do najpopularniejszych zaliczyć można: top players, top women, top juniors, top girls, top countries, top countries (women list). Warto zwrócić uwagę, że prowadzone są rankingi open (dla mężczyzn i kobiet) oraz oddzielne dla kobiet, nie ma natomiast rankingów mężczyzn¹. Rankingi prowadzone są zarówno dla szachów klasycznych, jak i szybkich oraz błyskawicznych.

Najlepszym wynikiem w historii szachów jest rezultat osiągnięty 1 maja 2014 roku przez norweskiego arcymistrza i zarazem aktualnego mistrza świata w szachach – Magnusa Carlsena, który swoim dorobkiem 2882 punktów odebrał re-

¹ W rankingu top-100 players znajduje się obecnie tylko jedna kobieta – Yifan Hou, zajmująca 86. lokatę.

kord Garriemu Kasparowowi, legitymującemu się najwyższym wynikiem w karierze – 2851 punktów, ustanowionym w lipcu 1999 roku. Najlepszy w historii rezultat kobiet – 2735 punktów – należy do węgierskiej szachistki Judit Polgár.

Turnieje klasyfikuje się na kategorie zgodnie ze średnią oceną graczy. Każda kategoria obejmuje przedział 25 punktów. Kategoria 1 to średnia ocena od 2251 do 2275, kategoria 2 to od 2276 do 2300 itd. W przypadku turniejów kobiecych kategorie są o 200 punktów niższe, więc kategoria 1 to średnia ilość punktów od 2051 do 2075 itd. Maksymalny zysk/strata z każdej gry zależy od powagi turnieju. Przybliżone wartości możliwej zdobyczy punktowej przedstawiają się następująco [13]:

- szkolny turniej szachowy ± 5 punktów,
- szachy międzyszkolne ± 15 punktów,
- puchar MC ± 20 punktów,
- wydarzenie krajowe ± 30 punktów.

Aby wykluczyć anomalie związane z tym, co w sporcie nazywa się powszechnie „formą dnia”, pierwszy ranking nadaje się na podstawie średniej z pierwszych 20 gier (zwykle jest to około 3 turniejów). Najczęściej po pierwszym turnieju zawodnikowi przyznawana jest tzw. „ocena szacunkowa” (Estimated Rating), po drugim „ocena tymczasowa” (Provisional Rating) a po zakończeniu trzeciego ranking oficjalny (Official Rating) [13].

Rankingi w szachach używane są w celu:

- obserwowania postępu/regresu w grze zawodnika²,
- skuteczniejszego parowania zawodników w turnieju i przyznawania im odpowiednich rozstawień,
- hipotetycznego porównywania zawodników, bez konieczności rozegrania bezpośredniego meczu,
- przewidywania wyników gry lub turnieju,
- nadawania rangi turnieju.

Ranking Elo ma również kluczowe znaczenie w procesie nadawania tytułów szachowych.

W wymiarze praktycznym ranking informuje zawodnika, jakie są jego szanse na wygranie pojedynku z oponentem. Statystycznie rzecz ujmując, szanse na pokonanie przeciwnika z większą liczbą punktów spadają wraz ze wzrostem dysproporcji liczby punktów pomiędzy zawodnikami w przedstawiony sposób w tabeli 2.

² Dla juniorów w Nowej Zelandii stosuje się system monitorujący postępy w grze oparty na ranking, polegający na pomnożeniu wieku przez 100. Jeżeli wynik odpowiada rankingowi juniora, może być zadowolony ze swoich postępów i powinien startować w regionalnych mistrzostwach. Jeżeli liczba punktów przekracza pomnożony wiek o około 100 punktów, powinien kwalifikować się do mistrzostw krajowych, a jeżeli o 200 punktów, może być rozważany jako pretendent do gry o mistrzostwo świata. System należy stosować do osiągnięcia 18 roku życia.

Tabela 1. najczęściej spotykane tytuły szachowe u zawodników z określoną liczbą punktów w systemie Elo

Punkty Elo	Kategorie
2700+	pretendenci do tytułu mistrza świata
2500–2700	większość arcymistrzów (GM)
2400–2500	większość mistrzów międzynarodowych (IM) i część arcymistrzów (GM)
2300–2400	mistrz FIDE (FM)
2200–2300	kandydat na mistrza FIDE (CM), większość mistrzów krajowych
2000–2200	Candidate Masters, eksperci (USA)
1800–2000	klasa A, kategoria 1
1600–1800	klasa B, kategoria 2
1400–1600	klasa C, kategoria 3
1200–1400	klasa D, kategoria 4
poniżej 1200	dziewięciolatekowie

Źródło: oprac. własne na podstawie: www.chesspower.co.nz [dostęp: 24 lutego 2019].

Tabela 2. Procentowe szanse na zwycięstwo zawodnika w przypadku dysproporcji punktowych w systemie Elo

Dysproporcja pomiędzy zawodnikami (w liczbie punktów)	Szansa na wygraną zawodnika o mniejszej liczbie punktów
50	43%
100	36%
200	24%
400	8%

Źródło: oprac. własne na podstawie: www.chesspower.co.nz [dostęp: 24 lutego 2019].

Alternatywami dla rankingów opartych na metodzie Elo są:

- **Ranking Glicko** (właściwie system Glicko i Glicko-2) – są to metody używane w celu tworzenia rankingów zawodników w szachach, go³ i e-sporcie. Największą zaletą rankingów sporządzanych w tym systemie jest ich wiarygodność. Dzieje się tak dzięki zastosowaniu mechanizmu odchylenia standardowego. Na przykład gracz o liczbie punktów 1500 i współczynnikowi RD = 50 (współczynnik odchylenia oceny), ma realną siłę pomiędzy 1400 a 1600 (dwa odchylenia standardowe od 1500) z 95% pewnością. Po meczu zmiany w rankingu zależą od RD: zmiana jest mniejsza, gdy RD gracza jest niski (ponieważ ich ocena jest już uważana za dokładną), a także, gdy RD przeciwnika jest wysokie (ponieważ prawdziwa ocena przeciwnika nie jest dobrze znana i w wyniku gry zebrano mało informacji). Sam współczynnik RD

³ Starochińska gra planszowa.

zmniejsza się w wyniku grania w grę, ale będzie wzrastał powoli z czasem bezczynności. Metoda Glicko-2 jest wdrażana przez Australijską Federację Szachową.

- **Deutsche Wertungszahl (DWZ)** – system stosowany głównie w Niemczech, wprowadzony w 1993 roku, zastąpił system Ingo DSB w RFN oraz system NWZ w NRD. W swoich założeniach jest bardzo zbliżony do metody Elo. Skala wynosi od około 500 (początkujący) do ponad 2800 (mistrzowie świata), ale teoretycznie istnieje możliwość osiągnięcia wyższych oraz niższych wyników niż podane powyżej. Podstawą dla obliczeń jest rozkład Gaussa (rozkład normalny). Do obliczeń niezbędna jest całka, w celu określenia oczekiwanych kwot wygranych. Uwzględniane są tylko wyniki meczów szachowych przeciwko zawodnikom posiadającym ranking DWZ.
- **Universal Rating System** – system oceny szachistów opracowany przez Marka Glickmana, Jeffa Sonasa, J. Isaaca Millera i Maxime’a Rischarda. Został wprowadzony w celu ustalenia rozstawień w Grand Chess Tour 2017. Głównym elementem odróżniającym Universal Rating System od systemu oceny Elo jest połączenie wszystkich trzech rodzajów szachów (klasyczne, szybkie i błyskawiczne) w jeden zintegrowany ranking, podczas gdy FIDE utrzymuje trzy odrębne rankingi.
- **Chessmetrics** – system opracowany przez Jeffa Sonasa, pomyślany jako ulepszenie w stosunku do systemu oceny Elo. Wyliczany jest jako średnia ważona wcześniejszych wyników danego szachisty. Na wynik ma wpływ procent wygranych gracza w stosunku do innych graczy oraz czas, jaki upłynął od meczu. Wagi poprzednich rezultatów ulegają stopniowej redukcji od 100% dla właśnie zakończonych meczów do zera dla meczów, które odbyły się ponad dwa lata temu. Największymi zaletami systemu w porównaniu z Elo mają być: bardziej adekwatne oceny najlepszych graczy, lepsza reakcja na dynamiczne zmiany poziomu gry zawodnika (wschodzące gwiazdy) oraz uwzględnianie zmiennej w postaci grania białymi albo czarnymi. Niewątpliwe za zaletę można również uznać prowadzenie historycznych rankingów od 1840 r. do końca lat 60. XX wieku, a więc przed wprowadzeniem rankingu Międzynarodowej Federacji Szachowej. Do potencjalnych wad należy zaliczyć: gorsze radzenie sobie z „przerwami” w okresie aktywności poszczególnych szachistów oraz ograniczoną użyteczność przy porównywaniu zawodników z różnych epok.

Od momentu przyjęcia przez FIDE systemu Elo odbyło się 30 meczów o szachowe mistrzostwo świata. Analizie poddano 22 z nich (w okresie podziału mistrzostw FIDE i PCA uwzględniono tylko mecze tej drugiej ze względu na klasyczny, a nie turniejowy system rozgrywek).

Tabela 3. Zestawienie meczów o szachowe mistrzostwo świata od 1972 r.

Rok meczu	Nazwisko i liczba punktów zawodnika o wyższej liczbie punktów (miejsce w rankingu)	Nazwisko i liczba punktów zawodnika o niższej liczbie punktów (miejsce w rankingu)	Rezultat
1972	Bobby Fischer, 2785 (1.)	Boris Spassky, 2660 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1975	zwycięstwo przez walkower		
1978	Anatoly Karpov, 2700 (1.)	Viktor Korchnoi, 2695 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1981	Anatoly Karpov, 2700 (1.)	Viktor Korchnoi, 2695 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1984	bez rezultatu		
1985	Anatoly Karpov, 2720 (1.)	Garry Kasparov, 2700 (2.)	zwycięstwo zawodnika z niższego miejsca w rankingu
1986	Garry Kasparov, 2740 (1.)	Anatoly Karpov, 2705 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1987	Garry Kasparov, 2740 (1.)	Anatoly Karpov, 2700 (2.)	remis, obrona tytułu przez zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1990	Garry Kasparov, 2800 (1.)	Anatoly Karpov, 2730 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1993	Garry Kasparov, 2815 (1.)	Nigel Short, 2685 (10.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
1995	Garry Kasparov, 2805 (1.)	Viswanathan Anand, 2715 (4.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2000	Garry Kasparov, 2849 (1.)	Vladimir Kramnik, 2772 (3.)	zwycięstwo zawodnika z niższego miejsca w rankingu
2004	Vladimir Kramnik, 2770 (3.)	Peter Leko, 2741 (5.)	remis, obrona tytułu przez zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2006	Veselin Topalov, 2813 (1.)	Vladimir Kramnik, 2743 (4.)	zwycięstwo zawodnika z niższego miejsca w rankingu
2007	tryb turniejowy, zwycięstwo Viswanathana Ananda (najwyższy ranking spośród uczestników)		
2008	Viswanathan Anand, 2783 (5.)	Vladimir Kramnik, 2772 (6.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2010	Veselin Topalov, 2805 (2.)	Viswanathan Anand, 2787 (4.)	zwycięstwo zawodnika z niższego miejsca w rankingu
2012	Viswanathan Anand, 2791 (4.)	Boris Gelfand, 2727 (20.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2013	Magnus Carlsen, 2870 (1.)	Viswanathan Anand, 2775 (8.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu

Tabela 3. Zestawienie meczów o szachowe mistrzostwo świata od 1972 r. (cd.)

Rok meczu	Nazwisko i liczba punktów zawodnika o wyższej liczbie punktów (miejsce w rankingu)	Nazwisko i liczba punktów zawodnika o niższej liczbie punktów (miejsce w rankingu)	Rezultat
2014	Magnus Carlsen, 2863 (1.)	Viswanathan Anand, 2792 (6.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2016	Magnus Carlsen, 2853 (1.)	Sergey Karjakin, 2772 (9.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu
2018	Magnus Carlsen, 2835 (1.)	Fabiano Caruana, 2832 (2.)	zwycięstwo zawodnika z wyższego miejsca w rankingu

Źródło: oprac. własne na podstawie: www.chesspower.co.nz [dostęp: 24 lutego 2019].

Na podstawie zestawionych powyżej danych można dojść do wniosku, że znacznie częściej triumfowali zawodnicy zajmujący wyższe miejsca w rankingu (14 zwycięstw, 2 remisy, 4 porażki, 1 walkower, 1 bez rezultatu). Nasuwa się zatem wniosek, że zaproponowana metoda klasyfikowania zawodników w znacznej mierze odpowiada ich realnym umiejętnościom i z dużym powodzeniem może być wykorzystywana do predykcji rezultatów nadchodzących meczów.

Podsumowując, ranking Elo pomimo niewielkich niedoskonałości jest bardzo sprawnym narzędziem klasyfikowania szachistów. Nie dziwi zatem fakt, że jest metodą najbardziej rozpowszechnioną. Szachy stanowią ciekawy przykład sportu, w którym wprowadzenie rankingów znacząco przyczyniło się do popularyzacji dyscypliny. Możliwość śledzenia swoich postępów i przesuwania się w górę rankingów zachęciła wiele osób do uczestniczenia w turniejach, tak na poziomie lokalnym, jak i międzynarodowym. Pomimo swojej niezagrożonej pozycji metoda Elo doczekała się ciekawych i wartościowych kontynuacji i usprawnień, które dodatkowo wzbogacają możliwości tworzenia rankingów w tej dyscyplinie.

2. Ranking FIFA

Ranking FIFA po raz pierwszy opublikowany został w sierpniu 1993 r. Jego celem jest klasyfikacja piłkarskich reprezentacji narodowych zrzeszonych w FIFA. Wykorzystywany jest przede wszystkim do tworzenia koszyków losowania eliminacji i turniejów finałowych mistrzostw świata oraz mistrzostw kontynentalnych.

2.1. Ranking FIFA w latach 1993–2006

Sposób tworzenia rankingu zmieniał się kilkakrotnie. Pierwotnie pojawiały się pomysły stworzenia rankingu na wzór rozgrywek ligowych, gdzie określona liczba punktów przyznawana byłaby w zależności od rezultatu spotkania: za zwycięstwo reprezentacja otrzymywałaby trzy punkty, za remis – jeden punkt, nato-

miast za porażkę – zero punktów. W trakcie dyskusji szybko zauważono jednak, że taka metoda tworzenia rankingu prowadzi do licznych absurdalnych sytuacji ze względu na fakt niewystępowania żadnych czynników korygujących. Przykładowo, reprezentacja Hiszpanii, pokonując reprezentację Samoa w meczu towarzyskim, otrzymałaby tyle samo punktów, ile w przypadku zwycięstwa nad reprezentacją Niemiec w finale mistrzostw świata. System ligowy sprawdziłby się wyłącznie w sytuacji, gdy w trakcie jednego sezonu wszystkie reprezentacje rozegrałaby pomiędzy sobą przynajmniej po jednym spotkaniu.

Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia, osoby odpowiedzialne za stworzenie metody, na podstawie której powstawałby ranking FIFA, postanowiły wprowadzić liczne czynniki korygujące, mające na celu zobiektywizowanie rankingu. Po licznych zmianach ostateczny wzór, na podstawie którego tworzone rankingi zostały wprowadzone w 1999 r. i obowiązywał do lipca 2006 r. Do rankingi liczone wszystkie mecze grane w oficjalnych terminach FIFA w ciągu ostatnich ośmiu lat, tj.: finały i kwalifikacje mistrzostw świata, finały i kwalifikacje mistrzostw kontynentalnych, mecze Pucharu Konfederacji oraz mecze towarzyskie. Lista rankingowa była tworzona przez program komputerowy, który przypisywał punkty reprezentacjom za każdy mecz zgodnie z określonymi kryteriami, biorąc pod uwagę:

- rezultat spotkania (zwycięstwo, remis, porażka),
- liczbę strzelonych i straconych bramek,
- status drużyny (mecz domowy lub wyjazdowy),
- znaczenie meczu,
- tzw. czynnik regionalny.

Każda reprezentacja pełną pulę punktów otrzymywała wyłącznie za siedem meczów w roku, w których dana reprezentacja zdobyła najwięcej punktów. Inne wyniki traciły na znaczeniu wraz z biegiem czasu, a po ośmiu latach przestawały być brane pod uwagę. Miało to na celu podniesienie rangi spotkań bieżących, które lepiej odzwierciedlały rzeczywisty poziom danej drużyny [11].

Tabela 4. Kryteria rankingi FIFA w latach 1999–2006

Kryterium	Charakterystyka
Rezultat spotkania	<p>Za zwycięstwo, remis lub porażkę nie była określona odgórna liczba punktów. Pod uwagę brano również relatywną siłę obu drużyn. W praktyce oznaczało to, że za zwycięstwo nad słabszą drużyną dana reprezentacja otrzymywała mniej punktów niż za zwycięstwo nad drużyną silniejszą lub na podobnym poziomie. Istniała również możliwość, że drużyna, która przegrała mecz z silniejszym przeciwnikiem, dostawała punkty za porażkę. Wyjątek stanowiła seria rzutów karnych. Zwycięzca serii rzutów karnych otrzymywał pełną pulę punktów za zwycięstwo, natomiast przegrany – liczbę punktów przysługującą za remis. Do 1999 r. dana reprezentacja za zwycięstwo mogła otrzymać od jednego do trzech punktów. W 1999 r. zdecydowano się powiększyć skalę, mnożąc dotychczasową przez 10, co dało przedział od 10 do 30 punktów za zwycięstwo.</p> <p>FIFA nie podała oficjalnie wzoru, na podstawie którego obliczane były punkty za rezultat spotkania.</p>

Tabela 4. Kryteria rankingu FIFA w latach 1999–2006

Kryterium	Charakterystyka
Liczba bramek	<p>W przypadku liczby strzelonych bramek również brana była pod uwagę relatywna siła drużyn. Bramka strzelona przez niżej notowaną reprezentację miała większą wagę, niż ta strzelona przez wyżej notowaną.</p> <p>Za bramki stracone natomiast odejmowano punkty, jednak wskaźnik ten miał niższą wagę niż bramki strzelone, co miało zachęcać drużyny do bardziej ofensywnej gry.</p> <p>Aby uniknąć sytuacji, że kryterium strzelonych goli będzie miało zbyt dużą wagę, pierwsza strzelona bramka miała najwyższą wagę, a każda kolejna odpowiednio mniejszą. Punkty zdobyte za strzelone bramki nigdy nie mogły przewyższać punktów zdobytych za rezultat meczu.</p> <p>Również w przypadku tego kryterium FIFA nie podała dokładnego wzoru, na podstawie którego dokonywała obliczeń.</p>
Miejsce spotkania	<p>Drużyna grająca na wyjeździe dostawała bonus w postaci trzech punktów. Nie dotyczyło to meczów na neutralnym terenie oraz meczów finałów mistrzostw świata.</p>
Status meczu	<p>W zależności od rodzaju spotkania ogólna liczba punktów zdobytych za mecz mnożona była przez określony wskaźnik. Wskaźniki w zależności od rangi spotkania miały następujące wartości:</p> <ul style="list-style-type: none"> — mecz towarzyski – $\times 1,00$, — eliminacje mistrzostw kontynentalnych – $\times 1,50$, — eliminacje mistrzostw świata – $\times 1,50$, — finały mistrzostw Europy – $\times 1,75$, — mecze Pucharu Konfederacji – $\times 1,75$, — finały mistrzostw świata – $\times 2,00$. <p>Oznaczało to, że waga meczów kwalifikacyjnych do imprez mistrzowskich była o 50% większa niż meczów towarzyskich, waga meczów finałów mistrzostw kontynentalnych – o 75% większa, natomiast finałów mistrzostw świata – dwukrotnie większa.</p>
Czynnik regionalny	<p>Każdego roku dla każdej konfederacji kontynentalnej opracowywany był współczynnik ważenia jej siły. Podstawą tego współczynnika były bezpośrednie spotkania między drużynami zrzeszonymi w różnych konfederacjach. Uwzględniane były tylko mecze między 25% najlepszych drużyn z każdej konfederacji (z uwzględnieniem co najmniej 5 zespołów).</p> <p>W 2005 r. miały zastosowanie następujące współczynniki:</p> <ul style="list-style-type: none"> — UEFA – $\times 1,00$, — CONMEBOL – $\times 0,99$, — CAF – $\times 0,96$, — CONCACAF – $\times 0,94$, — AFC – $\times 0,93$, — OFC – $\times 0,93$.

Tabela 4. Kryteria rankingu FIFA w latach 1999–2006

Kryterium	Charakterystyka
Liczba rozegranych meczów	<p>Aby nie faworyzować drużyn, które rozgrywają większą liczbę meczów, wprowadzono limity meczów, które brano pod uwagę do rankingu.</p> <p>Liczba ta została ustalona na podstawie tzw. „średnio aktywnych zespołów”, tj. tych, które rozgrywały od siedmiu do dziesięciu meczów rocznie.</p> <p>Każda reprezentacja otrzymywała pełną pulę punktów za siedem meczów w roku, w których zdobyły najwięcej punktów. Dla pozostałych spotkań opracowywano tzw. średnią dla poszczególnych drużyn. Przykładowo – reprezentacja rozegrała 12 meczów:</p> <ul style="list-style-type: none"> — za 7 z 12 najlepszych wyników drużyna otrzymywała pełną pulę punktów (P7), — ogólna liczba punktów zdobytych za 12 meczów była dzielona przez 12, a następnie mnożona przez 7 (Y), — liczbę punktów P7 dodawano do liczby punktów Y. Sumę P7+Y dzielono przez 2, co dawało ostateczną liczbę punktów uzyskanych przez daną reprezentację. <p>Powyższe działanie można zapisać w postaci wzoru:</p> $P = \frac{P_7 + \frac{P_{12}}{12} \cdot 7}{2},$ <p>gdzie:</p> <ul style="list-style-type: none"> P – końcowa liczba zdobytych punktów P₇ – punkty za siedem najlepszych wyników P₁₂ – punkty za wszystkie 12 spotkań
Poprzednie rezultaty	<p>W celu jak najdokładniejszego odzwierciedlenia aktualnej formy, największe znaczenie przypisywano meczom rozgrywanym w ostatnich dwunastu miesiącach.</p> <p>Wagi meczów rozgrywanych w kolejnych poprzednich latach się zmniejszały, a po ośmiu latach przestawały być brane pod uwagę. Przykładowo, na koniec 2005 r. ranking obejmował następującą liczbę punktów z poszczególnych lat:</p> <ul style="list-style-type: none"> — ostatnie 12 miesięcy (2005): $\frac{9}{8}$ wartości, — + 2004: $\frac{7}{8}$ wartości, — + 2003: $\frac{6}{8}$ wartości, — + 2002: $\frac{5}{8}$ wartości, — + 2001: $\frac{4}{8}$ wartości, — + 2000: $\frac{3}{8}$ wartości, — + 1999: $\frac{2}{8}$ wartości, — + 1998: $\frac{1}{8}$ wartości.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych zawartych na oficjalnej stronie FIFA – <https://www.fifa.com/fifa-world-ranking/> [dostęp: 24 lutego 2019].

Biorąc pod uwagę kryteria przedstawione w tabeli 3., punkty przyznawane poszczególnym reprezentacjom za rozegrany mecz liczone były według następującego wzoru:

$$m = (w + g + a - c) * s * r,$$

gdzie:

m – liczba otrzymanych punktów za mecz

w – liczba punktów za zwycięstwo, remis lub porażkę

g – punkty za strzelone gole w meczu

a – punkty za fakt grania jako gość

c – punkty za stracone gole w meczu

s – współczynnik ze względu na status meczu

r – współczynnik ze względu na tzw. czynnik regionalny

2.2. Ranking FIFA w latach 2006–2018

Metoda tworzenia rankingu FIFA poddawana była mocnej krytyce. Krytycy zwracali uwagę na niejasność procedury liczenia punktów, nieadekwatne współczynniki dla poszczególnych kryteriów czy nieczytelność dla kibiców. Z tego względu działacze FIFA podjęli decyzję o wprowadzeniu zmian do rankingu. Nowy system został zaakceptowany przez komitet wykonawczy FIFA w grudniu 2005 r. i zaczął obowiązywać po mistrzostwach świata w 2006 roku.

Podstawowym założeniem nowej procedury było jej uproszczenie, tak aby liczbę punktów zdobytych przez daną reprezentację w meczu mógł policzyć każdy, podstawiając pod wzór, bez korzystania ze specjalnego programu komputerowego. Liczba punktów zdobyta w pojedynczym meczu liczona była według następującego wzoru [12]:

$$P = M \cdot I \cdot T \cdot C,$$

gdzie:

P – liczba punktów za pojedynczy mecz

M – punkty za rezultat meczu

I – znaczenie meczu

T – siła przeciwnej drużyny

C – siła konfederacji

Rezultat spotkania (M)

W nowym systemie przyjęto klasyczny system ligowy, tj. za zwycięstwo – 3 pkt (za zwycięstwo po serii rzutów karnych – 2 pkt), remis – 1 pkt, natomiast porażkę – 0 pkt (za porażkę po serii rzutów karnych – 1 pkt).

Znaczenie meczu (I)

FIFA zdecydowała się zwiększyć znaczenie tego wskaźnika. Bez zmian pozostał współczynnik dla meczów towarzyskich, dla wszystkich pozostałych rodzajów spotkań został on podwyższony:

— mecz towarzyski – $\times 1,00$

— eliminacje mistrzostw kontynentalnych – $\times 2,50$

— eliminacje mistrzostw świata – $\times 2,50$

- finały mistrzostw Europy – $\times 3,00$
- mecze Pucharu Konfederacji – $\times 3,00$
- finały mistrzostw świata – $\times 4,00$

Siła przeciwnej drużyny (T)

Kryterium siły przeciwnej drużyny została wydzielona z kryterium rezultatu spotkania. We wcześniejszej metodzie brano pod uwagę liczbę punktów w rankingu FIFA, którą posiadały dwie grające ze sobą drużyny i za pomocą specjalnego programu komputerowego obliczana była liczba punktów. W nowym systemie zdecydowano się wprowadzić wzór obliczeniowy, biorąc pod uwagę miejsce zajmowane w rankingu FIFA przez drużynę przeciwną.

$$T = 200 - rk,$$

gdzie:

T – wskaźnik siły przeciwnej drużyny

rk – miejsce zajmowane przez przeciwną drużynę w najaktualniejszym rankingu FIFA

Od powyższego wzoru przyjęto dwa wyjątki: drużyna nr 1 w rankingu otrzymała współczynnik 2, natomiast zespoły zajmujące w rankingu 150. miejsce lub niższe musiały mieć minimalny współczynnik równy 0,5.

Siła konfederacji (C)

FIFA zmieniła również sposób obliczenia siły poszczególnych konfederacji. Każda konfederacja miała przypisywaną wagę od 0,85 do 1,0 w oparciu o relatywne wyniki konfederacji w ostatnich trzech finałach mistrzostw świata.

Przy obliczaniu wagi brano pod uwagę były jedynie spotkania między drużynami różnych konfederacji. Za zwycięstwo dana konfederacja otrzymywała jeden punkt, za remis pół punktu. Średnia liczba wygranych meczów międzykonfederacyjnych przez daną konfederację obliczana była według wzoru:

$$Av_{year\ x} = av.\ per\ game = \frac{zwycięstwa}{liczba\ meczów}$$

Średnia liczba wygranych meczów w trakcie trzech ostatnich mistrzostw świata (po mistrzostwach świata w RPA w 2014 r.) obliczana była według wzoru:

$$av_{06-14} = \frac{av_{06} + av_{10} + av_{14}}{3}$$

Waga współczynnika dla danej konfederacji ustalana była na podstawie poniższego wzoru:

$$weight_{conf\ x} = \sqrt[4]{\frac{av_{06-14\ conf\ x}}{av_{06-14\ of\ best\ conf}}}$$

gdzie:

$w_{\text{conf } x}$ – waga współczynnika konfederacji x

$a_{V_{06-14} \text{ conf } x}$ – średnia liczba wygranych meczów międzykonfederacyjnych w trakcie mistrzostw świata 2006–2014 przez konfederację x

$a_{V_{06-14} \text{ of best conf}}$ – średnia liczba wygranych meczów międzykonfederacyjnych w trakcie mistrzostw świata 2006–2014 przez najsilniejszą konfederację

Tabela 5. Współczynniki poszczególnych konfederacji po mistrzostwach świata

Konfederacja	Współczynnik		
	po Mistrzostwach Świata 2014	po Mistrzostwach Świata 2010	po Mistrzostwach Świata 2006
UEFA (Europa)	0,99	1,00	1,00
CONMEBOL (Ameryka Pd.)	1,00	1,00	0,98
CONCACAF (Ameryka Płn., Środkowa i Karaiby)	0,85	0,88	0,85
AFC (Azja)	0,85	0,86	0,85
CAF (Afryka)	0,85	0,86	0,85
OFC (Oceania)	0,85	0,85	0,85

Źródło: https://web.archive.org/web/20170810210004/https://www.fifa.com/mm/document/fifa-facts/r&a-wr/52/00/97/fs-590_10e_wrponts_english.pdf [dostęp: 24 lutego 2019].

Poprzednie rezultaty

Do rankingu brany był okres czterech lat (w porównaniu do ośmiu lat w poprzedniej formule), pokrywający się z jednym cyklem mistrzostw świata, jednakże co roku malała ranga meczów starszych niż 12 miesięcy w danym czteroletnim okresie według następującego klucza:

średnia liczba punktów zdobyta w ciągu:

- ostatnich 12 miesięcy – 100%,
- w drugim roku czteroletniego cyklu – 50%,
- w trzecim roku czteroletniego cyklu – 30%,
- w czwartym roku czteroletniego cyklu – 20%.

Przykłady zastosowania

Dla ukazania praktycznego zastosowania metody obliczania punktów do rankingu FIFA za pojedynczy mecz, wzięte zostały pod uwagę przykładowe mecze z okresu obowiązywania tej formuły, tj. mecz Francja – RPA z mistrzostw świata w 2010 r., mecz Litwa – Liechtenstein z eliminacji do mistrzostw Europy 2012 oraz mecz towarzyski Polska – Finlandia z 2016 r. Dobór spotkań ma na celu przedstawienie jak najszerzego obrazu praktycznego funkcjonowania rankingu FIFA – w zależności od rangi meczu, rezultatu spotkania, a także zwycięstwa faworyta bądź drużyny niżej notowanej.

Tabela 6. Przykłady liczenia punktów do rankingu FIFA za pojedynczy mecz

Mecz	Wynik meczu	Rodzaj meczu	Ranking FIFA	M	I	T	C	Pkt za mecz
Francja	1	Mundial 2010	9.	0	4,0	117	0,85	0
RPA	2		83.	3	4,0	191	1,00	2292
Litwa	0	elim. do ME 2012	56.	1	2,5	81	1,00	203
Liechtenstein	0		119.	1	2,5	144	1,00	360
Polska	5	mecz towarzyski	31.	3	1,0	154	0,99	457
Finlandia	0		46.	0	1,0	169	0,99	0

Źródło: oprac. własne na podstawie danych zawartych na oficjalnej stronie FIFA – <https://www.fifa.com/fifa-world-ranking/> [dostęp: 24 lutego 2019].

2.3. Ranking FIFA po mistrzostwach świata 2018

W 2018 r. FIFA dokonała znaczącej reformy dotychczas obowiązujących zasad tworzenia rankingu FIFA [14]. W nowym algorytmie, nazwany przez FIFA „SUM”:

- zmniejszono wagę meczów towarzyskich, zwiększono natomiast wagę spotkań rozgrywanych w ramach finałów mistrzostw świata i innych turniejów rangi mistrzowskiej, a także wprowadzono wskaźnik dla meczów rozgrywanych w ramach Ligi Narodów,
- zwiększono rangę meczów w fazie pucharowej w stosunku do spotkań w fazie grupowej turniejów mistrzowskich,
- nie bierze się pod uwagę porażek w fazie pucharowej tych turniejów,
- nie bierze się pod uwagę tzw. czynnika regionalnego, tj. wskaźnika siły poszczególnych konfederacji,
- zmieniono sposób liczenia siły przeciwnika poprzez wprowadzenia wzoru na tzw. spodziewany wynik spotkania.

Wzór algorytmu SUM jest następujący:

$$P = P_{before} + I * (W - We),$$

gdzie:

P_{before} – punkty przed meczem

I – znaczenie meczu

$I = 05$ – mecz towarzyski grany poza okienkami na rozgrywanie meczów międzypaństwowych (tzw. *FIFA International Match Calendar windows*)

$I = 10$ – mecz towarzyski grany w trakcie okienek na rozgrywanie meczów międzypaństwowych

$I = 15$ – mecze w fazie grupowej Ligi Narodowych

$I = 25$ – mecze w fazie play-off i finał Ligi Narodów

$I = 25$ – mecze kwalifikacyjne do mistrzostw świata oraz mistrzostw kontynentalnych

I = 35 – mecze rozgrywane w ramach finałów mistrzostw kontynentalnych aż do ćwierćfinałów

I = 40 – mecze rozgrywane w ramach finałów mistrzostw kontynentalnych od ćwierćfinałów; wszystkie mecze Pucharu Konfederacji

I = 50 – mecze rozgrywane w ramach finałów mistrzostw świata aż do ćwierćfinałów

I = 60 – mecze rozgrywane w ramach finałów mistrzostw świata od ćwierćfinałów

W – wynik spotkania

1 = zwycięstwo, 0,75 – zwycięstwo po serii rzutów karnych, 0,5 = remis i porażka po serii rzutów karnych, 0 = porażka

We – spodziewany wynik spotkania

$$We = \frac{1}{10\left(\frac{-dr}{600}\right) + 1}$$

gdzie: dr – różnica w liczbie punktów w rankingu obu grających reprezentacji, tj. dr = Pbefore zespołu A – Pbefore zespołu B

Przykład zastosowania:

Drużyna A ma 1300 punktów przed meczem i pokonuje w eliminacjach do mistrzostw Europy drużynę B, która ma 1500 punktów.

Dla drużyny A formuła wygląda następująco:

$$P = 1300 + 25 \cdot \left(1 - \left(\frac{1}{10\left(\frac{-1300-1500}{600}\right) + 1} \right) \right).$$

Dla drużyny B formuła wygląda następująco:

$$P = 1500 + 25 \cdot \left(0 - \left(\frac{1}{10\left(\frac{-1500-1300}{600}\right) + 1} \right) \right).$$

Z powyższych obliczeń wynika, że drużyna A za mecz otrzyma 17 punktów i będzie mieć 1317 punktów łącznie, natomiast drużyna B straci 17 punktów i będzie mieć 1483 punkty po tym spotkaniu.

2.4. Paradoksy rankingu FIFA

M.M. Kamiński, analizując praktyczne funkcjonowanie rankingu FIFA, zauważył, iż występują w nim liczne paradoksy [3]. Wśród nich wymienił: paradoks liderów rankingu automatycznie tracących pierwszą pozycję, paradoks remisu odwracającego kolejność, paradoks zwycięstwa odwracającego kolejność czy paradoks gospodarza turnieju.

Paradoks liderów rankingu automatycznie tracących pierwszą pozycję polega na tym, iż możliwa jest sytuacja, gdy A – lider rankingu – oraz B – wicelider rankingu – grają ze sobą mecz towarzyski, po którym niezależnie od wyniku nowym liderem zostaje zespół C zajmujący dotychczas trzecie miejsce.

Paradoks remisu odwracającego kolejność ma miejsce, gdy drużyna A wyprzedza w rankingu drużynę B, gdy w meczu pomiędzy tymi zespołami padnie remis. Dzieje się tak ze względu na fakt, że drużyna niżej notowana otrzyma większą rekompensatę z kryterium siły przeciwnika.

Podobna sytuacja mogła zaistnieć, gdy w meczu towarzyskim drużyna A (wyżej notowana) pokonała drużynę B (niżej notowaną), a mimo to drużyna B wyprzedza w rankingu FIFA drużynę A. M. Kamiński podał następujący przykład:

Tabela 7. Sytuacja wyjściowa do paradoksu wygranej zmieniającej kolejność

	Miejsce w rankingu FIFA	P ₁ (5 meczów)	P ₂₌₃₌₄	Liczba punktów
Drużyna A	20.	1100	200	1300
Drużyna B	30.	200	1050	1250

Źródło: M. Kamiński (2012): *Jak silna jest polska piłka nożna? Paradoks „gospodarza turnieju” w rankingu FIFA*. Decyzje, nr 17, s. 34.

Za zwycięstwo drużyna A otrzymała 510 pkt, natomiast za porażkę drużyna B – 0 pkt. Po wliczeniu tego meczu do średniej za ostatni sezon drużyna A będzie mieć łącznie 1202 pkt, drużyna B – 1217 pkt. Sytuacja taka ma miejsce wyłącznie w przypadku rozegrania meczu towarzyskiego ze względu na bardzo niski współczynnik takiego rodzaju spotkania.

Tabela 8. Miejsca w rankingi FIFA gospodarzy mistrzostw świata

Mistrzostwa świata	Gospodarz	Miejsce rankingu FIFA (na grudzień danego roku)				
		R ₋₃	R ₋₂	R ₋₁	R ₀	R ₊₁
2006	Niemcy	12.	19.	16.	6.	5.
2010	RPA	77.	76.	85.	51.	52.
2014	Brazylia	6.	18.	10.	6.	6.
2018	Rosja	24.	56.	64.	48.	–

R_{-n} – rok poprzedzający n lat mistrzostwa świata

R₀ – rok mistrzostw świata

R_{+n} – rok n lat po mistrzostwach świata

Źródło: oprac. własne na podstawie danych zawartych na oficjalnej stronie FIFA – <https://www.fifa.com/fifa-world-ranking/> [dostęp: 24 lutego 2019].

Ostatni z paradoksów – paradoks gospodarza – polega na tym, że w okresie eliminacyjnym do turnieju rangi mistrzowskiej drużyna gospodarza rozgrywa

wyłącznie mecze towarzyskie. Prowadzi to do tego, że odnotowuje ona znaczący spadek w rankingu FIFA, a odbija się dopiero po rozegraniu finałów tego turnieju [5]. Sytuację tę przedstawia tabela 7.

T. Bootsma [1] dodatkowo zwraca uwagę na znaczenie meczów towarzyskich dla rankingu FIFA. Autor słusznie zauważa, że mecze towarzyskie jako jedyne znajdują się właściwie poza kontrolą międzynarodowych organizacji, a za ich organizację i wybór przeciwników odpowiadają federacje krajowe. Z tego względu po dokonaniu odpowiednich obliczeń i symulacji jest możliwy dobór przeciwnika tak, aby uzyskać największą możliwą w danym momencie liczbę punktów za mecz.

Analizując w ostatniej dekadzie dwie najważniejsze imprezy sportowe w piłce nożnej, tj. mistrzostwa świata i mistrzostwa Europy, można zauważyć, że tylko raz lider rankingu FIFA zostawał zwycięzcą danej imprezy. Miało to miejsce w 2012 roku, gdy reprezentacja Hiszpanii sięgnęła po mistrzostwo Europy. W każdym przypadku jednak triumfator znajdował się w czołowej dziesiątce rankingu. Podobna sytuacja ma miejsce z wicemistrzami – jedynie Chorwacja, która zdobyła srebrne medale na mistrzostwach świata w 2018 roku, znajdowała się na niższym niż dziesiąta pozycji, a dokładnie na 20. miejscu. Spośród siedmiu wyłonionych w analizowanym okresie brązowych medalistów – pięciu również plasowało się w pierwszej dziesiątce. Można więc stwierdzić, że ranking FIFA faktycznie wskazuje grupę najsilniejszych reprezentacji, jednak niekoniecznie jest w stanie odzwierciedlić siłę poszczególnych drużyn w danym okresie.

Podsumowując, metodologia rankingu FIFA ze względu na niedoskonałości zmieniała się kilkakrotnie. Obecnie obowiązująca formuła wciąż jednak poddawana jest krytyce ze względu na fakt, że nie zapobiega ona występującym paradoksom, a pozycja w rankingu nie zawsze odzwierciedla rzeczywistą siłę danej reprezentacji.

3. Rankingi bokserskie

Boks, zwłaszcza profesjonalny, nastęrcza mnóstwo problemów osobom, które chciałyby podjąć się zadania sporządzenia miarodajnego rankingu zawodników tej dyscypliny. Po pierwsze, w przeciwieństwie do innych dyscyplin walki bokserskie odbywają się stosunkowo rzadko – współcześnie aktywni bokserzy profesjonalni walczą najczęściej od dwóch do czterech razy do roku. Trudno zatem wnioskować o formie zawodnika w danym momencie, ponieważ jest ona przygotowywana na te konkretne cztery dni w roku, a pomiędzy walkami często zawodnicy np. przybierają na masie, przez co nie kwalifikują się do swoich nominalnych kategorii wagowych. Co za tym idzie, często rozważania na temat bezpośredniej konfrontacji dwóch zawodników pozostają tylko w sferze czysto teoretycznej, ponieważ to, czy walka dojdzie do skutku leży najczęściej po stro-

nie promotorów bokserskich oraz stacji telewizyjnych. Warto zwrócić uwagę, że inaczej niż w innych dyscyplinach, zawodnicy nie uczestniczą w turniejach⁴, mistrzostwach, meczach reprezentacji itp., przez co porównywanie ich rezultatów należy do zadań niezwykle trudnych. Przykładowo, zupełnie inaczej jest w tenisie, gdzie wszyscy zawodnicy należący do czołówki grali ze sobą wielokrotnie, dostarczając mnóstwo materiału sportowym analitykom. Kolejnym elementem powodującym dodatkowe trudności jest fakt, że wyniki bokserów są trudno mierzalne. Teoretycznie można próbować liczyć liczbę wyprowadzanych ciosów i procent ciosów dochodzących do celu – tak jak od lat 80. zajmuje się tym system CompuBox⁵. Jednakże te statystyki często nie oddają realnego przebiegu walki, są uzależnione od stylu boksowania⁶ i kategorii wagowej oraz wreszcie niekoniecznie muszą przekładać się na rezultat walki, uzależniony, jeżeli walka nie zakończyła się przed upływem regulaminowego czasu, od decyzji sędziów, które i tak bywają często bardzo kontrowersyjne.

Jednym ze sposobów klasyfikacji zawodników są rankingi federacji bokserskich. Do najbardziej prestiżowych zalicza się powszechnie federacje: WBA⁷, WBO, WBC oraz IBF. Rankingi te mają o tyle doniosłe znaczenie w praktyce, że aby dostać szansę walki o mistrzowski pas należy znaleźć się w pierwszej piętnastce rankingu. Niestety z tego względu rankingi te są bardzo podatne na wpływy promotorów i często zdarzało się, że zawodnicy nie stoczywszy żadnej walki, potrafili w tajemniczych okolicznościach znaleźć się w pierwszej piętnastce, tak aby móc zaważać o mistrzostwo. Swoje rankingi prowadzą również opiniotwórcze czasopisma oraz portale, np. *The Ring*, zwany również *Biblią Boksu*. Rankingi te oparte są jednak jedynie na opiniach ekspertów. Pomimo, że rankingi tworzą często także wybitni analitycy, jak Dan Rafael, to nie posiadają one żadnej z góry określonej metodologii. Często rankingi te próbują również

⁴ Gwoli ścisłości profesjonalne turnieje bokserskie bywały organizowane w przeszłości i są organizowane do tej pory. Jednakże ich znaczenie jest marginalne dla dyscypliny. Do najbardziej znanych należały The Prizefighter Series, które faktycznie odbywały się w systemie turniejowym. Współczesne turnieje, jeżeli już mają miejsce, tak jak chociażby World Boxing Super Series czy Super Six są po prostu zwyczajnym ciągiem gal bokserskich rozdzielonych kilkumiesięcznymi przerwami.

⁵ CompuBox rozróżnia w swoich statystykach następujące kategorie zliczane na przestrzeni poszczególnych rund walki: Jab Landed, Power Punches Landed, które tworzą wspólnie kategorię Total Punches Landed dającą podsumowującą całą walkę kategorię Final Punch Stat Report. Przed „odejściem” na sportową emeryturę w statystykach CompBox królował Floyd Mayweather jr., mogący poszczycić się 46-procentową skutecznością.

⁶ Przykładowo niektórzy zawodnicy uznawani za counter puncherów zadają mniej ciosów, za to bardziej celnych niż chociażby brawlerzy.

⁷ Inną kwestią nastrożającą problemy w rankingu federacji WBA jest sklasyfikowanie kilku mistrzów wobec zakrawającego o parodię „rozmnożenia” się czempionów tej federacji. Za najbardziej karykaturalny przykład może posłużyć obecna sytuacja w kategorii *Cruiser*, gdzie *super* czempionem jest Aleksandr Usyk, mistrzem regularnym Beibut Szumenow, *gold* czempionem Arsen Goulamirian a czempionem *in recess* Denis Lebiedew.

sklasyfikować bokserów bez podziału na kategorie wagowe (rankingi *pound for pound*), co najczęściej sprowadza się już do skrajnego subiektywizmu. Do najbardziej znanych rankingów tego rodzaju należy zaliczyć rankingi: *The Ring*, *Boxing Writers Association of America*, *Transnational Boxing Rankings Board* oraz *ESPN*. *The Ring* posunęło się nawet krok dalej i samo wypuściło własny pas, o który walczą profesjonalni bokserzy. Wszystkie z wymienionych powyżej metod nie mogą być jednak uznane za naukowe.

Sweet science doczekała się jednak próby bardziej naukowego podejścia do zagadnienia w postaci rankingów BoxRec. Jest to strona internetowa poświęcona prowadzeniu aktualnych rekordów zawodowych bokserów, zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Utrzymuje również opartą na MediaWiki encyklopedię boks. Celem witryny jest udokumentowanie każdego profesjonalnego boksera i meczu bokserkiego od wprowadzenia do boks reguł Queensberry⁸ aż do obecnych czasów. Strona została założona przez Anglika, Johna Shepparda, byłego analityka systemów National Coal Board. Swoją pasję boksem Sheppard rozwijał od 2000 roku, kiedy to zaczął pracę w grupie promotorskiej Naseema Hameda „Prince Promotions”. Zajmował się gromadzeniem i analizowaniem rekordów bokserskich w celu wyszukiwania potencjalnych przeciwników dla promowanych bokserów. Następnie postanowił stworzyć stronę internetową, która będzie przechowywać rekordy wszystkich bokserów. Strona rozrosła się tak bardzo, że Sheppard od 2005 roku musiał zrezygnować z pracy u Hameda i poświęcić się jej rozwojowi. Strona aktualizowana jest przez redaktorów-wolontariuszy z wielu krajów na całym świecie. Każdemu redaktorowi przypisany jest kraj lub w niektórych przypadkach regiony wewnątrz krajów, gdzie prowadzą zapisy dotyczące bokserów. W lipcu 2016 roku BoxRec mógł poszczycić się bazą liczącą 2 miliony wpisów. BoxRec nie jest jednak narzędziem idealnym, bywa krytykowany za błędy, zwłaszcza w starszych rekordach, winy upatruje się przede wszystkim w udziale wolontariuszy. Badania wykazały, że 100-procentową zgodnością z rzeczywistością mogą pochwalić się rekordy portalu Fight Fax, jednakże pod wieloma względami strona ta ustępuje BoxRec – nie jest tak znana, nie prowadzi własnych rankingów, lecz ogranicza się jedynie do gromadzenia rekordów zawodników. W przeciwieństwie do poprzednich zbiorów rekordów boks profesjonalnego, BoxRec zapewnia w swoich rekordach dokładne miejsca stoczenia walki, nazwiska arbitrów, sędziów ringowych, wagi zawodników, a nawet opisy, zdjęcia i inne szczegóły walki.

Technikalia prowadzenia rankingu BoxRec są dokładnie omówione na stronie serwisu [10]. Autorzy rankingu zapewniają, że na lokaty zawodników nie ma wpływu ich subiektywna opinia. Wszystko oparte jest na metodach matematycznych, a wyliczenia są aktualizowane każdego dnia, około 9:35 GMT, przez system komputerowy. Rankingi obejmują dwie kategorie – bokserów aktywnych

⁸ Przepisy regulujące sportową walkę na pięści, stworzone w drugiej połowie XIX wieku w Anglii. Wprowadzały m.in. wymóg walki w rękawicach oraz dzielenia starcia na ograniczone czasowo rundy.

oraz ranking *The All Time*, obejmujących zarówno bokserów aktywnych, jak i tych którzy zakończyli już swoją karierę albo nie stoczyli walki w ciągu 365 dni od swojej poprzedniego pojedynku. Bokserzy mogą być przeniesieni do kategorii nieaktywnych bez względu na warunek upływu 365 dni, jeżeli ogłosili swoje przejście na sportową emeryturę. Swój rekord posiada każdy, kto stoczył zawodowy pojedynek, nawet jeżeli jego rekord jest jednoznacznie negatywny. Aktualizowanie każdego dnia wyników poprzez ponowne ich obliczenie powoduje, że może dojść do zmian w ilości punktów zawodnika, nawet jeżeli nie uczestniczył w ostatnim czasie w żadnym pojedynku. Może to mieć miejsce przykładowo w wyniku zmiany w rekordzie przeciwnika spowodowanej unieważnieniem rezultatu walki z powodu doping (no contest) lub zmianie w rekordzie przeciwnika–przeciwnika itd. Szczególny problem pojawia się z kompletnością starszych rekordów, zwłaszcza tych sprzed II wojny światowej, które są często niecałkowite – z powodu niedoboru materiałów źródłowych lub czasu Redakcji. W momencie uzupełnienia takiego rekordu może on również rzutować w niewielkim stopniu na współczesne wyniki⁹. Tym samym sami autorzy rankingu zastrzegają, że pozycje starszych bokserów w rankingach mogą być niedoszacowane. Autorzy podkreślają także, że należy uważać na anomalie w postaci lokat w rankingach poszczególnych kategorii wagowych w boksie kobiet, gdzie ze względu na fakt małej liczby aktywnych zawodniczek, osoba z rekordem 0-1 może znaleźć się na bardzo wysokim miejscu w rankingu.

Współczesne wyliczenia rankingowe, w wersji BoxReca V5 (obowiązuje od sierpnia 2017), opierają się na 24 zasadach:

1. Każdy bokser dostaje 0 punktów przed swoją pierwszą walką.
2. Dorobek punktowy zawodników uaktualniany jest po każdej walce, stosownie do jej wyniku.
3. Wartość walki (v) mieści się w przedziale od 0 do 1.
4. Współczynnik „czystości rozstrzygnięcia” (cd) mieści się w przedziale od 0 do 1.
5. Zwycięzca nie może stracić punktów w przypadku wygranej przez: nokaut (KO), nokaut techniczny (TKO), poddanie (RTD), dyskwalifikację (DQ), decyzję techniczną (TD) i decyzję punktową. Współczynnik cd w tych wypadkach wynosi 1.
6. KO, TKO, RTD otrzymują pełną wartość $v = 1$, $cd = 1$.
7. W wypadku NWS (*newspaper decision*)¹⁰ – otrzymuje się pełną wartość $v = 1$ za przeboksowanie 12 rund i więcej¹¹ oraz niższą wartość związaną z liczbą przeboksowanych rund. Czysty współczynnik decyzji $cd = 1$.

⁹ Autor szczególnie poleca pewnego rodzaju zabawę oraz zarazem wyzwanie intelektualne i metodę na poznanie historii boksu polegające przykładowo na dojsciu od rekordu Joe Louisa do Andrzeja Gołoty, itp.

¹⁰ Spotykany głównie w starszych rekordach wynik polegający na tym, że walka nie miała oficjalnego rozstrzygnięcia, ale oglądający walkę dziennikarze ogłaszali swój wynik.

¹¹ Dopiero od lat 80. walki mistrzowskie odbywają się na dystansie 12 rund, wcześniej na ogół walczone aż 15 rund.

8. Dla jednogłośnie wygranej punktowej wartość walki $v = 1$. Współczynnik Cd w przypadku pojedynków na dystansie 12 rund lub więcej wynosi 1, a jego wartość maleje proporcjonalnie do liczby rund, na które walka została zakontraktowana. Jeśli karty sędziowskie są dostępne, współczynnik cd jest obniżany proporcjonalnie do ilości wygranych przez oponenta rund.
9. Decyzje nie jednogłośnie nagradzane są pełną wartością $v = 1$ za 12 przeboksowanych rund i więcej oraz niższą wartością związaną z liczbą przeboksowanych rund. Cd ograniczone jest do 0,5. Ponownie, jeśli karty wyników są dostępne, cd może być mniejsze.
10. Remis jest nagradzany pełną wartością $v = 1$ za 12 przeboksowanych rund i więcej oraz niższą wartością związaną z liczbą przeboksowanych rund. $Cd = 0$.
11. Jeśli dostępne są karty punktacji sędziowskiej, wartość nagrody jest wprost proporcjonalna do rund przeboksowanych, z pełną wartością $v = 1$ dla 12 rund walki i więcej. Cd jest proporcjonalny do liczby rund przeboksowanych i średniej różnicy w wynikach przypadającej na jednego sędziego. $Cd = 1$ dla średniej różnicy punktów na sędziego z 50% rund walki.
12. Uważa się, że wszystkie walki mają tę samą wagę niezależnie od tytułów, o jakie się toczą.
13. Zwycięzca otrzymuje pewną część punktów pokonanego i pewną część różnicy punktowej z rankingu.
14. W przypadku remisu ocena boksera zajmującego wyższe miejsce w rankingu jest zmniejszana o pewną część różnicy punktów; ocena słabiej notowanego boksera jest zwiększona o tę samą liczbę punktów.
15. Pełna nagroda punktowa wynosi 33%. Jest to wprost proporcjonalne do oceny rankingu posiadanego przed walką przez pokonanego przeciwnika.
16. Dla zwycięzcy ocena wstępna przeciwnika wzrasta o 1 punkt – o kolejne 5 punktów dla przeciwnika „związanego mocnymi wynikami”¹² z innymi bokserami – następnie dokonuje się pomnożenia przez współczynnik cd.
17. Dla przegranego jego ranking przed walką jest poprawiony o 2 punkty.
18. Ocena boksera zostaje zmniejszona, jeśli nie walczył z przeciwnikiem z oceną co najmniej 50% swoich punktów w ciągu 18 miesięcy.
19. Ilość punktów boksera zostaje zmniejszona nawet o 50% proporcjonalnie do różnicy 2-krotności punktów rankingowych jego najlepszego przeciwnika w tym okresie minus jego własna ilość punktów.
20. Obniżenie ilości punktów jest proporcjonalne do czasu, w którym wymóg został pominięty.
21. Liczba punktów boksera jest zmniejszana o 50% za każdy okres nieaktywności wynoszący 18 miesięcy – a nawet więcej proporcjonalnie do dłuższego okresu bezczynności.

¹² Na stonie BoxRec brakuje szczegółowego wyjaśnienia tego pojęcia i zarazem współczynnika conn.

22. Ilość punktów debiutującego boksera, wygrywającego w swojej pierwszej walce wynosi 25% punktów jego przeciwnika, zgromadzonych do momentu walki.
23. Punkty rankingowe odnoszą się do podziału na kategorie wagowe. Punkty rankingowe są konwertowane za pomocą sześcianu górnego limitu wagowego starej i nowej kategorii wagowej.
24. Zwycięzca jest zawsze oceniany wyżej niż przegrany. Minimalny margines to: średnia rankingów obu zawodników przed walką

$$r_m = \frac{r_a + r_b}{2}; r_{new_winner} = r_m + earn_f \cdot v \cdot \frac{cd}{4}; r_{new_loser} = r_m - earn_f \cdot v \cdot \frac{cd}{4}$$

Reasumując powyższe zasady, można stwierdzić, że procedura obliczania wartości rankingowej zawodnika po odbytej walce sprowadza się do czterech operacji:

- wyznaczenia punktowej „stawki” walki – na podstawie dorobku punktowego zawodnika i jego rywala.
- wyznaczenia wartości walki (v) – w zależności od liczby rund.
- wyznaczenia wartości współczynnika „czystości rozstrzygnięcia” (cd), który, uogólniając, określa, jak przekonująca była wygrana (nokaut „przekonuje” w 100%, wygrane punktowe odpowiednio mniej).
- ostatecznego obliczenia punktacji zawodnika po walce – z uwzględnieniem wymienionych powyżej trzech współczynników [15].

Przeanalizujmy zastosowanie powyższych zasad w praktyce. Jeśli bokser z oceną r_a (przed walką) pokonuje boksera b z oceną r_b (przed walką) z pewnym wynikiem v i pewną wartością współczynnika cd , to, $earn_f$ („zarobek z walki”) wynosi 33,3%:

$$earn_a = earn_f \cdot v \cdot \left((r_b + (1 + 5 \cdot conn) \cdot cd) \cdot cd + \frac{(r_b + (1 + 5 \cdot conn) \cdot cd) - r_a}{1 + 2 \cdot cd} \right);$$

$$earn_b = earn_f \cdot v \cdot \left((r_b + 2) \cdot cd + \frac{(r_b + 2) \cdot cd - r_a}{1 + 2 \cdot cd} \right);$$

$$r_{a_new} = r_a + earn_a;$$

$$r_{b_new} = r_b - earn_b;$$

zatem jeżeli:

bokser a nokautuje w czwartej rundzie boksera b , a ma 30 punktów, a b ma 40 punktów, bokser b „jest związany”, czyli współczynnik $con = 1$, a parametry walki $v = 1$, $cd = 1$, to:

$$earn_a = 0,33 \cdot 1 \cdot \left((40 + (1 + 5) \cdot 1) \cdot 1 + \frac{(40 + (1 + 5) \cdot 1) - 30}{1 + 2 \cdot 1} \right) = 17,11$$

$$earn_b = 0,33 \cdot 1 \cdot \left((40 + 2 \cdot 1) \cdot 1 + \frac{(40 + 2 \cdot 1) - 30}{1 + 2 \cdot 1} \right) = 15,33$$

$$r_{a_{new}} = 30 + 17,11 \approx 47$$

$$r_{b_{new}} = 40 - 15,33 \approx 25$$

Szereg innych wyliczeń stosuje się również do nieco mniej popularnych BoxRec All Time Ratings oraz BoxRec Bout Star Ratings.

Autor, jako wieloletni miłośnik boksu, ma również szereg własnych spostrzeżeń na temat rankingu Boxrec. Po pierwsze, warto zwrócić uwagę, że jest to jeden z niewielu aż tak opiniotwórczych rankingów w świecie sportu w ogóle. Bokserzy obserwują swoje rekordy, komentują zmiany swoich pozycji, a nowe rankingi bywają przedmiotem artykułów na specjalistycznych portalach [9]. Niestety BoxRec nie ma zbyt dużej wartości jako narzędzie prognostyczne przed walką. Od niedawna strona oferuje opcję *what if* pozwalającą na porównanie dwóch bokserów, jednakże nie oferuje ona nic więcej od bardzo podstawowego *tale of the tape*. BoxRec jest raczej użyteczny jeżeli chodzi o ocenę dorobku boksera, a nie jego obecne możliwości, tutaj analitykom pozostaje zastosowanie starego pięściarskiego porzekadła „jesteś tak dobry jak twoja ostatnia walka” oraz równie popularnego „wszystko zweryfikuje ring”. Niestety BoxRec jest cały czas w trakcie udoskonalania swojego systemu, co prowadzi do jego coraz większej nieczytelności. Kiedyś było tylko 19 zasad, a cała formuła obliczeniowa sprowadzała się do jednego prostego równania:

$$pAn = pA + 0,33 \cdot v \cdot \left(pB \cdot cd + \frac{pB - pA}{1 + 2 \cdot cd} \right),$$

gdzie:

pAn – liczba punktów zawodnika A po walce

pA – liczba punktów zawodnika A przed walką

pB – liczba punktów zawodnika B przed walką

v – wartość walki

cd – czystość decyzji

W konsekwencji zmian pomimo, że miejsca rankingowe pozostają takie same to czasami widać proces polegający na globalnej redukcji ilości punktów. Niegdyś ilość punktów mogła być jasnym wykładnikiem klasy dorobku boksera – przykładowo 100 punktów oznaczało boksera z niewielkim dorobkiem, 300 boksera liczącego się na arenie międzynarodowej, a boksera z wynikiem powyżej 1000 punktów można było uznać za klasę światową¹³. Po najnowszej redukcji

¹³ Umowny podział zaproponowany przez Autorów.

punktów zajmujący pierwsze miejsce w rankingu Saul „Canelo” Alvarez ma jedynie 286 punktów, co według starych wyliczeń świadczyłoby o jego niezbyt wysokim statusie.

W przypadku boksu nie ma możliwości przeprowadzenia walidacji rankingów, ponieważ platforma BoxRec nie udostępnia danych sprzed walki, dotyczących punktów zgromadzonych przez zawodników, a jedynie liczbę punktów otrzymaną w wyniku starcia. Z kolei rankingi poszczególnych federacji nie są oparte na metodach matematycznych, lecz wyłącznie na podstawie opinii układających je osób, dlatego nie można oczekiwać od nich użyteczności w omawianym zakresie.

Podsumowując, BoxRec nie jest tworem doskonałym, lecz i tak jest najlepszym narzędziem, jakim dysponują analitycy w tej dziedzinie sportu. O sukcesie strony może świadczyć fakt, że inne rankingi próbują się do niej upodabniać, chociażby ranking zawodników MMA dostępny na fightmatrix.com, którego autorzy jednakże sami zastrzegają, że rankingi *pund for pund* tworzone są z użyciem subiektywnych ocen. Natomiast pozostałe rankingi dostępne na stronie tworzone są *prawie całkowicie w oparciu o metody matematyczne*.

Podsumowanie

Współczesny sport obfituje w rankingi różnego rodzaju. Tworzone są one przez ekspertów, kibiców, bukmacherów, programy komputerowe, a nawet przy pomocy crowdsourcingu. Jednakże osoby chcące skutecznie sklasyfikować sportowców wewnątrz danej dyscypliny muszą uwzględnić bardzo wiele zmiennych, przez co szczególne znaczenie przypisuje się różnego rodzaju metodom matematycznym.

Do tej pory nie powstała i również w najbliższej przyszłości prawdopodobnie nie powstanie jedna metoda pozwalająca utworzyć ranking wewnątrz każdej dyscypliny, a tym bardziej przewidzieć wyniki nadchodzących imprez sportowych. Jest to niemożliwe przez to, co prawdopodobnie w sporcie najpiękniejsze, czyli przez jego różnorodność oraz czynnik ludzki, a także istnienie słynnej „dyspozycji dnia”, na karb której liczni sportowcy próbowali zrzucić część odpowiedzialności za swoje niepowodzenia.

Z drugiej strony, dążenie do utworzenia jak najlepszego rankingu sprzyja udoskonalaniu funkcjonujących obecnie metod, a także zachęca badaczy do tworzenia coraz to nowych, które wzbogacają możliwości analityków sportowych. To właśnie analiza rankingów i statystyk sportowych jest jednym z podstawowych narzędzi umożliwiających wyznaczanie wytycznych polityk sportowych poszczególnych państw.

Walidacja przeanalizowanych w artykule rankingów wskazuje, że mimo ich niedoskonałości mogą stanowić podstawę do klasyfikacji zawodników lub dru-

żyn. Nie można jednak mówić o tym, że bezwzględnie wskazują one najlepszego sportowca czy reprezentację, lecz raczej ukazują grupę czołowych przedstawicieli w danym sporcie. Można również zauważyć, że rankingi bardziej odzwierciedlają rzeczywistość w górnej części, a im dalsze miejsca tym większa dysproporcja między zajmowaną pozycją a faktycznie osiąganymi wynikami sportowymi.

Bibliografia

Literatura

- [1] Bootsma T. (2015): *Leverage position on the FIFA Ranking*. VU University Amsterdam Research Paper, s. 15–18.
- [2] Glickman M. (1995): *A Comprehensive Guide to Chess Ratings*. American Chess Journal, 3, s. 59–102.
- [3] Kamiński M.M. (2012): *Jak silna jest polska piłka nożna? Paradoks „gospodarza turnieju” w rankingu FIFA*. Decyzje, nr 17, s. 29–45.
- [4] Langville A.N., Meyer C.D. (2012): *Who’s #1?: the science of rating and ranking*. Princeton University Press, s. 6.
- [5] Lasek J., Szlávík Z., Gagolewski M., Bhulai S. (2016): *How to improve a team’s position in the FIFA ranking? A simulation study*. Journal of Applied Statistics, Vol. 43, Issue 7, s. 1349–1368; <http://dx.doi.org/10.1080/02664763.2015.1100593>.
- [6] Stefani R. (2011): *The Methodology of Officially Recognized International Sports Rating Systems*. Journal of Quantitative Analysis in Sports, Vol. 7, Issue 4, Article 10; <http://dx.doi.org/10.2202/1559-0410.1347>.
- [7] Suzuki K., Ohmori K. (2008): *Effectiveness of FIFA/Coca-Cola World Ranking in Predicting the Results of FIFA World Cup™ Finals*. Paper: Game Analysis, s. 18–25.
- [8] Vaziri B., Dabadghao S., Yih Y., Morin T. L. (2018): *Properties of Sports Ranking Methods*. Journal of the Operational Research Society, Vol. 69, Issue 5, s. 776–787; <http://dx.doi.org/10.1057/s41274-017-0266-8>.

Źródła internetowe

- [9] *BoxRec a polska waga ciężka, Szpila wskoczył na drugie miejsce*, http://www.bokser.org/content/2018/11/11/223034/index_mobile.jsp [dostęp: 24 lutego 2019].
- [10] *BoxRec Ratings Description*, http://boxrec.com/media/index.php/Box-Rec_Ratings_Description [dostęp: 24 lutego 2019].
- [11] *FIFA/Coca-Cola World Ranking. Overview of basic principles and method of calculation*, <https://web.archive.org/web/20050308034148/http://www>.

- fifa.com/en/mens/statistics/rank/procedures/0,2540,3,00.html [zarchiwizowano 8 marca 2005].
- [12] *How are points calculated in the FIFA/Coca-Cola World Ranking?*, https://web.archive.org/web/20161116073614/http://resources.fifa.com/mm/document/fifafacts/r%26a-wr/52/00/97/fs-590_10e_wrpoints_english.pdf [zarchiwizowano 16 listopada 2016].
- [13] *Ratings Explained*, <https://www.chesspower.co.nz/ratings-explained.html> [dostęp: 24 lutego 2019].
- [14] *Revision of the FIFA / Coca-Cola World Ranking*, <https://img.fifa.com/image/upload/edbm045h0udbwkqew35a.pdf> [dostęp: 24 lutego 2019].
- [15] *Trochę matematyki, jak robi to BoxRec?*, <http://www.bokser.org/content/2010/01/09/235850/index.jsp> [dostęp: 24 lutego 2019].

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Metody tworzenia rankingów sportowych na wybranych przykładach*.

CZEŚĆ III

**UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY
PROZDROWOTNE, JAKOŚĆ ŻYCIA**

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.20>

Józef TATARCZUK*

<https://orcid.org/0000-0002-4918-9989>

Ryszard ASIENKIEWICZ**

<https://orcid.org/0000-0002-6313-818X>

Artur WANDYCZ***

<https://orcid.org/0000-0001-9205-1208>

Adam HIRKO****

Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia

Jak cytować [how to cite]: Tatarczuk J., Asienkiewicz R., Wandycz A, Hirko A. (2021): *Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia*. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, t. 4, z. 3, s. 107–121.

* Dr hab. prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Katedra Sportu, Turystyki i Promocji Zdrowia; e-mail: j.tatarczuk@wnb.uz.zgora.pl

** Dr hab. prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Katedra Sportu, Turystyki i Promocji Zdrowia; e-mail: r.asienkiewicz@wnb.uz.zgora.pl

*** Dr, Wydział Nauk Biologicznych Uniwersytetu Zielonogórskiego; e-mail: a.wandycz@wnb.uz.zgora.pl

**** Licencjat, student Wydziału Nauk Biologicznych Uniwersytetu Zielonogórskiego; e-mail: adamhirko@gmail.com

Age of menarche in girls from the Lubusz Province with regard to the living environment, parents' education, the number of children in the family and the standard of living

Abstract

The aim of this article is to assess the maturity level of girls in the Lubusz Voivodeship depending on the living environment, parents' education, the number of children in the family and the standard of living. The material consists of the results of research conducted among 10–18 year-old girls (after menarcheal age) in 2015–2017 in selected primary, middle and upper secondary schools. A total of 3,525 girls were examined. The data were collected by means of a diagnostic survey, using the retrospective method, the research technique was a questionnaire, and the research tool was a questionnaire. Basic statistical characteristics for each variable, one-way analysis of variance, significance level of differences and a test of independence were calculated. The questionnaire was also validated with the reliability coefficient of 0.68, which qualifies it for use in cross-sectional studies. As a result of the analysis of the material, it was found that the following girls matured the earliest those from medium-size and small towns, daughters of fathers with higher or vocational education, daughters of mothers with higher education, girls growing up in families with one child, girls from the richest families.

Keywords: girls, menarche, conditions.

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena poziomu dojrzewania dziewcząt w województwa lubuskiego w zależności od środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia. Materiał stanowią wyniki badań przeprowadzonych w latach 2015–2017 w wybranych szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych wśród 10–18 letnich dziewcząt, które już osiągnęły wiek menarche. Łącznie zbadano 3525 dziewcząt. Dane zebrano za pomocą sondażu diagnostycznego, metodą retrospektywną, techniką była ankieta, a narzędziem badawczym kwestionariusz ankiety. Wyliczono podstawowe charakterystyki statystyczne dla każdej zmiennej, jednoczynnikową analizę wariancji, poziom istotności różnic oraz test niezależności. Dokonano także walidacji kwestionariusza ankiety, który współczynnik rzetelności wyniósł 0,68, co kwalifikuje go do wykorzystania w badaniach przekrojowych. W wyniku analizy materiału stwierdzono, że najwcześniej dojrzewały dziewczęta: ze średnich i małych miast, córki ojców z wykształceniem wyższym lub zawodowym, córki matek z wykształceniem wyższym, dziewczęta wzrastające w rodzinach z jednym dzieckiem, dziewczęta z rodzin najbogatszych.

Słowa kluczowe: dziewczęta, menarche, uwarunkowania.

Wstęp

Okres dojrzewania płciowego to ważny etap rozwoju ontogenetycznego, w którym dziecko przeistacza się w osobę dorosłą, a wśród dziewcząt jego oznaką jest pierwsza miesiączka, która uwarunkowana jest wieloma czynnikami. Zwracali na to uwagę liczni autorzy m.in. Jaczewski [17], Malinowski [22], Wolański

[34], Woynarowska [36]. Dojrzewanie to skomplikowany okres w życiu kobiety, który kieruje organizm ku doskonałości i stabilizacji.

Innym z objawów jest wystąpienie skoku pokwitaniowego wysokości ciała. Skok ten występuje na ogół na rok przed pojawieniem się menarche, a w roku poprzedzającym pierwszą polucję u chłopców [34]. Skok pokwitaniowy wywołany jest zarówno zwiększoną produkcją hormonu wzrostu (HGH), jak i pewnym wpływem androgenów u dziewcząt, a u chłopców głównie testosteronu. U dziewcząt skok pokwitaniowy, trwający kilka miesięcy, obejmuje jednocześnie zarówno wysokość, jak i masę ciała (głównie tkankę kostną i mięśniową), a cały okres przyspieszonego pokwitaniowego rozwoju wysokości ciała trwa około 5 lat. W tym okresie roczny przyrost wysokości ciała może być nawet rzędu 22 cm. Przyrosty tkanki tłuszczowej w okresie skoku pokwitaniowego są mniejsze, aby ponownie zwiększyć się w wieku 14–16 lat, czyli już po wystąpieniu menarche. Reakcja organizmu nie w każdym środowisku i populacji jest identyczna. Wiadomo, że w środowiskach lepiej sytuowanych (np. w mieście w stosunku do wsi) wiek pojawienia się menarche jest przesunięty względem innych objawów dojrzewania, a szczególnie formułowania się drugorzędnych i trzeciorzędnych cech płciowych na okres wcześniejszy [2, 27, 33, 35].

Wiek pierwszej miesiączki jest uwarunkowany nie tylko czynnikami genetycznymi, ale również szeroko pojętymi czynnikami środowiskowymi i społecznymi, do których zaliczamy m.in. środowisko zamieszkania, wykształcenie rodziców, liczbę dzieci w rodzinie, standard życia, pochodzenie społeczne itp.

W oparciu o przeprowadzone w latach 2015–2017 badania podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: Jakie zmienne środowiskowo-społeczne najbardziej różnicują wiek menarche?

Material i metody badań

Informacje dotyczące wystąpienia menarche możemy zbierać następującymi metodami: retrospektywną, prospektywną i „status quo”. Metoda retrospektywna to taka, w której pytamy o datę pierwszej miesiączki. Metoda prospektywna stosowana jest w badaniach długofalowych, śledzimy badanie dziewcząt przez dłuższy czas, notując dokładną datę pierwszej miesiączki. W metodzie „status quo” jedynym zadawanym pytaniem jest to, czy miesiączkowały, a odpowiedź powinna być tak/nie.

Na poczet niniejszego artykułu wykorzystano metodę retrospektywną. Materiał został zebrany przez autorów artykułu i przeszkolonych nauczycieli wychowania fizycznego w latach 2015–2017 wśród dziewcząt w wieku 10–18 lat, które już osiągnęły wiek menarche, w wybranych szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych województwa lubuskiego. Łącznie zbadano 3525 dziewcząt. Dane dotyczące wieku menarche i czynników środowiskowo-społecz-

nych (środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie, standardu życia) zebrano za pomocą sondażu diagnostycznego, techniką była ankieta, a narzędziem badawczym kwestionariusz ankiety.

Dla każdej cechy (zmiennej) wyliczono podstawowe charakterystyki statystyczne. Ponadto wyliczono jednoczynnikową analizę wariancji dla określenia istotności różnic pomiędzy zmiennymi oraz przeprowadzono test niezależności χ^2 [1, 10]. Dokonano także walidacji kwestionariusza ankiety, wyliczając współczynnik rzetelności Alfa Cronbacha, który wyniósł 0,68, co kwalifikuje go do wykorzystania w badaniach przekrojowych [12].

Tabela 1. Charakterystyka statyczna populacji w odniesieniu do czynników społeczno-ekonomicznych z terenu woj. lubuskiego w latach 2015–2017

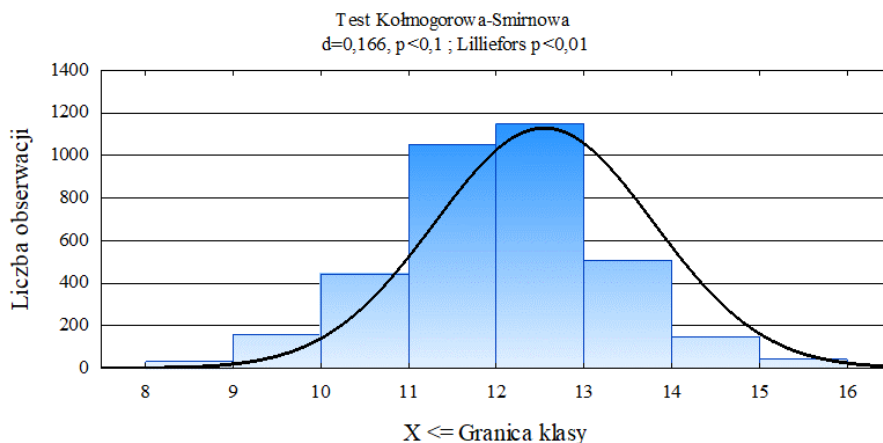
Zmienne środowiskowo-ekonomiczne	N. ogół	Kategorie zmiennych					
		Miasto średniej wielkości od 20 do 150 tys. mieszkańców		Małe miasto od 5 do 20 tys.		Wieś do 5 tys.	
Środowisko zamieszkania	3525	N	%	N	%	N	%
		800	22,7	1512	42,9	1213	34,4
		Podst. i zawodowe		Średnie		Wyższe	
Wykształcenie ojca	3472	N	%	N	%	N	%
		1510	43,5	1183	34,1	779	22,4
		Podst. i zawodowe		Średnie		Wyższe	
Wykształcenie matki	3494	N	%	N	%	N	%
		1335	38,2	1310	37,5	849	24,3
		Jedno		Dwoje		Troje i więcej	
Liczba dzieci w rodzinie	3525	N	%	N	%	N	%
		1414	40,1	1141	32,4	970	27,5
		Bardzo dobra		Dobra		Niewystarczająca	
Sytuacja materialna rodziny	3476	N	%	N	%	N	%
		1270	36,5	1371	39,4	835	24,1

Źródło: badania własne.

Tabela 2. Charakterystyka statystyczna badanych pod względem wieku menarche

Wiek menarche [lata]	N	[%]	[%] skumulowany
9	31	0,88	0,88
10	156	4,43	5,30
11	444	12,60	17,90
12	1050	29,79	47,69
13	1148	32,57	80,26
14	507	14,38	94,64
15	148	4,20	98,84
16	41	1,16	100,00
Ogółem	3525	100,00	

Źródło: badania własne.

Rycina 1. Rozkład wieku menarche badanych dziewcząt

Źródło: badania własne.

Z tab. 2 wynika, że na ogólną liczbę badanych dziewcząt (3525), w wieku 9 lat miesiączkowało 31 osób (0,88%), a najczęściej w wieku 12 i 13 lat (odpowiednio 29,79% i 32,57%), a wśród 16-letnich było takich osób 41, co stanowi zaledwie 1,16% ogółu.

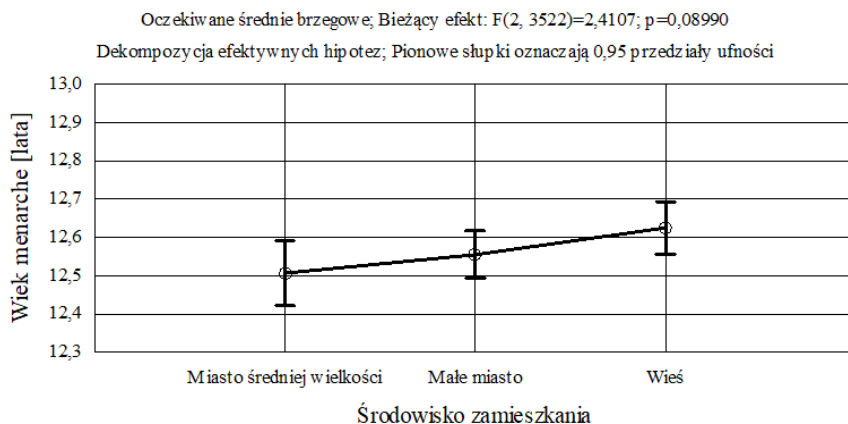
Wyniki badań

Wiek menarche a środowisko zamieszkania

Tabela 3. Wiek menarche dziewcząt w zależności od środowiska zamieszkania

Czynniki	M	SD	95% CI	D (p)		
				1-2	1-3	2-3
Środowisko zamieszkania:				-0,05 (0,359)	-0,12 (0,038)	-0,07 (0,134)
Miasto średniej wielkości (1)	12,51	1,27	12,42 – 12,59	F = 2,411 SS = 7,174 MS = 3,587 df = 2 p = 0,090		
Małe miasto (2)	12,56	1,18	12,50 – 12,62			
Wieś (3)	12,63	1,24	12,56 – 12,70			
Ogółem	12,57	1,22	12,53 – 12,61			

Źródło: badania własne.

Rycina 2. Graficzny obraz średniego wieku menarche w odniesieniu do środowiska zamieszkania

Źródło: badania własne.

Tabela 4. Test niezależności wieku menarche dziewcząt w odniesieniu do środowiska zamieszkania

Czynniki Kategoria	Wiek menarche						Test niezależności
	wczesny		w normie		późny		
	n	%	n	%	n	%	
Środowisko zamieszkania:							$\chi^2 = 3,985$ df = 4 p = 0,408
Miasto średniej wielkości	101	12,6	627	78,4	72	9,0	
Małe miasto	180	11,9	1176	77,8	156	10,3	
Wieś	138	11,4	934	77,0	141	11,6	
Ogółem (N = 3525)	419	11,9	2737	77,7	369	10,5	

Źródło: badania własne.

W odniesieniu do środowiska zamieszkania odnotowujemy, że najwcześniej miesiączkowały dziewczęta z miast o średniej wielkości (M = 12,51 lat), a naj-

później wywodzące się ze wsi ($M = 12,63$ lat), różnicę statystycznie istotną odnotowano pomiędzy mieszkankami miast o średniej wielkości a mieszkankami wsi (Tab. 3, Ryc. 2). Test niezależności (Tab. 4) informuje, że środowisko zamieszkania nie wpływa istotnie na wiek menarche badanych dziewcząt.

Wiek menarche a wykształcenie rodziców

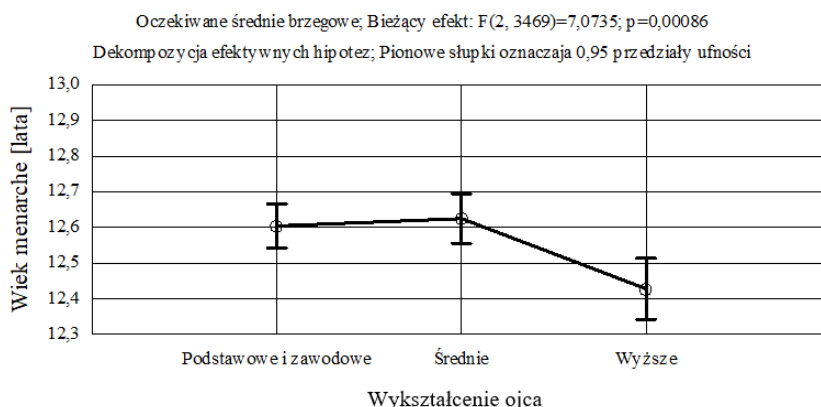
Omawiając wpływ wykształcenia rodziców na wiek dojrzewania ich córek, stwierdzono, że córki ojców z wykształceniem wyższym miesiączkowały najwcześniej ($M = 12,43$ lat), a najpóźniej córki ojców z wykształceniem średnim ($M = 12,62$ lat). Poziom wykształcenia ojców różnicuje znacząco na wiek menarche, w szczególności między córkami ojców z wykształceniem wyższym a podstawowym, zawodowym i średnim (Tab. 5, Ryc. 3).

Tabela 5. Wiek menarche badanych dziewcząt w zależności od wykształcenia ojca [lata]

Czynnik	M	SD	95%CI	D (p)		
				1-2	1-3	2-3
Wykształcenie ojca:				-0,020 (0,670)	0,177 (0,001)	0,197 (0,000)
Podstawowe i zawodowe (1)	12,60	1,27	12,54 – 12,67	F = 7,073 SS = 21,12 MS = 10,56 df = 2 p = 0,001 1-2 = -0,020 (0,668) 1-3 = 0,177 (0,001) 2-3 = 0,197 (0,000)		
Średnie (2)	12,62	1,19	12,55 – 12,69			
Wyższe (3)	12,43	1,18	12,34 – 12,51			

D – różnica [lata]; p – poziom istotności

Źródło: badania własne.

Rycina 3. Graficzny obraz średniego wieku menarche w kontekście wykształcenia ojca

Źródło: badania własne.

Tabela 6. Test niezależności wieku menarche w odniesieniu do wykształcenia ojca

Czynnik Kategoria	Wiek menarche						Test niezależności
	wczesny		w normie		późny		
	n	%	n	%	n	%	
Wykształcenie ojca:							$\chi^2 = 20,049$ df = 4 p = 0,000
Podstawowe i zawodowe	180	11,9	1151	76,2	179	11,9	
Średnie	119	10,1	932	78,8	132	11,2	
Wyższe	114	14,6	609	78,2	56	7,2	
Ogółem (N = 3472)	413	11,9	2692	77,5	367	10,6	

Źródło: badania własne.

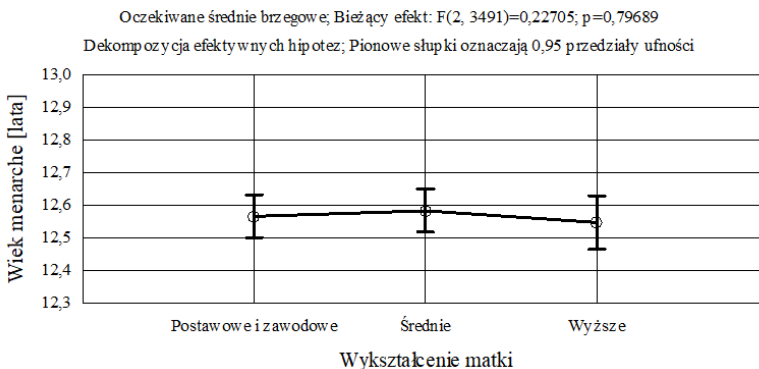
Test niezależności potwierdza dużą siłę związku wieku menarche z wykształceniem ojca (Tab. 6).

Córki matek ze średnim wykształceniem rozpoczynały miesiączkowanie najpóźniej względem swych rówieśników (M = 12,58 lat), a najwcześniej dojrzewały dziewczęta, których matki legitymowały się wykształceniem wyższym (M = 12,55 lat) (Tab. 7, Ryc. 4). Wiek menarche nie koreluje istotnie z poszczególnymi kategoriami wykształcenia matek. Wyliczony test niezależności potwierdza znaczącą siłę związku wieku menarche z wykształceniem matki.

Tabela 7. Wiek menarche badanych dziewcząt w zależności od wykształcenia matki [lata]

Czynnik	M	SD	95% CI	D (p)		
				1-2	1-3	2-3
Wykształcenie matki:				-0,017 (0,727)	0,019 (0,723)	0,036 (0,487)
Podstawowe i zawodowe (1)	12,57	1,29	12,50 – 12,64	F = 0,227 SS = 0,677 MS = 0,339 df = 2 p = 0,797		
Średnie (2)	12,58	1,22	12,52 – 12,65			
Wyższe (3)	12,55	1,18	12,47 – 12,62			

Źródło: badania własne.

Rycina 4. Graficzny obraz średniego wieku menarche w zależności od wykształcenia matki

Źródło: badania własne.

Tabela 8. Test niezależności wieku menarche w odniesieniu do wykształcenia matki

Czynnik Kategoria	Wiek menarche						Test niezależności
	wczesny		w normie		późny		
	n	%	n	%	n	%	
Wykształcenie matki:							$\chi^2 = 10,340$ df = 4 p = 0,035
Podstawowe i zawodowe	167	12,5	1015	76	153	11,5	
Średnie	158	12,1	1007	76,9	145	11,1	
Wyższe	90	10,6	691	19,8	68	8,0	
Ogółem (N = 3494)	415	11,9	2713	77,7	336	10,5	

Źródło: badania własne.

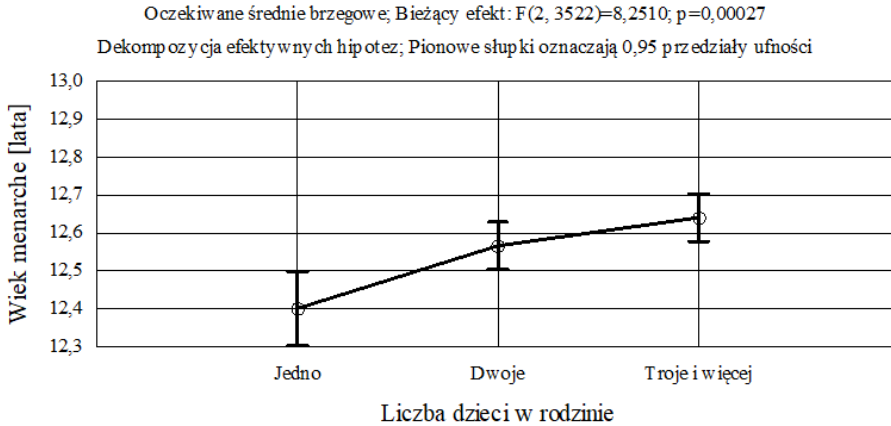
Wiek menarche w zależności od liczby dzieci w rodzinie

Jedynaczki dojrzały najwcześniej ($M = 12,40$ lat), a najpóźniej dziewczęta z rodzin wielodzietnych ($M = 12,64$ lat). Wiek, w którym pojawiła się pierwsza miesiączka był tym późniejszy, im więcej było dzieci w rodzinie (Tab. 9, Ryc. 5). Z analizy wariancji wynika, że liczba dzieci wpływa statycznie istotnie na wiek menarche pomiędzy jednym a dwojgiem dzieci w rodzinie oraz trojgiem i więcej. Nie stwierdzono różnicy statycznie istotnej pomiędzy dwojgiem a trojgiem dzieci w rodzinie (Tab. 9). Test niezależności potwierdza, że liczba dzieci w rodzinie ma dużą siłę związku z dojrzewaniem badanych dziewcząt (Tab. 10)

Tabela 9. Wiek menarche badanych dziewcząt w zależności od liczby dzieci w rodzinie i kolejności urodzenia (lata)

Czynniki	M	SD	95% CI	D (p)		
				1-2	1-3	2-3
Liczba dzieci w rodzinie:				-0,17 (0,005)	-0,24 (0,000)	-0,07 (0,101)
Jedno (1)	12,40	1,94	13,31 – 12,50	F = 8,251 SS = 24,47 MS = 12,24 df = 2 p = 0,000 1-2 = -0,17 (0,005) 1-3 = -0,24 (0,000) 2-3 = -0,07 (0,099)		
Dwoje (2)	12,57	1,21	12,50 – 12,63			
Troje i więcej (3)	12,64	1,24	12,58 – 12,70			

Źródło: badania własne.

Rycina 5. Graficzny obraz średniego wieku menarche w kontekście liczby dzieci w rodzinie

Źródło: badania własne.

Tabela 10. Test niezależności wieku menarche w zależności od liczby dzieci w rodzinie

Czynniki Kategoria	Wiek menarche						Test niezależności
	wczesny		w normie		późny		
	n	%	n	%	n	%	
Liczba dzieci w rodzinie:							$\chi^2 = 18,017$ $df = 4$ $p = 0,001$
Jedno	89	14,7	474	78,4	42	6,9	
Dwoje	175	11,9	1153	78,1	149	10,1	
Troje i więcej	155	10,7	1110	76,9	178	12,3	
Ogółem (N = 3525)	419	11,9	2737	77,7	369	10,5	

Źródło: badania własne.

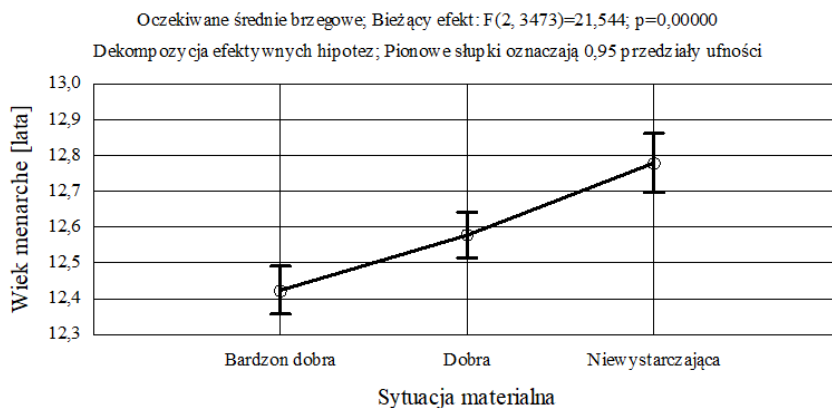
Wiek menarche a standard życia

Standard życia rodzin różnicuje wiek dojrzewania dziewcząt. Najwcześniej miesiączkowały dziewczęta wychowujące się w bardzo dobrych warunkach ($M = 12,42$ lat), a najpóźniej w rodzinach najuboższych ($M = 12,78$ lat) (Tab. 11, Ryc. 6). Różnice statystycznie istotne odnotowano pomiędzy dziewczętami żyjącymi w bardzo dobrych warunkach a tymi, które żyją w warunkach dobrych i niewystarczających oraz żyjącymi w warunkach dobrych, a niewystarczających. (Tab. 11). Wyniki te zostały potwierdzone w teście niezależności, który informuje o dużej sile związku wieku menarche z sytuacją materialną rodziny (Tab. 12).

Tabela 11. Wiek menarche badanych w zależności od sytuacji materialnej rodziny (lata)

Czynnik	M	SD	95% CI	D (p)		
				1-2	1-3	2-3
Sytuacja materialna rodziny:				-0,15 (0,001)	-0,36 (0,000)	-0,20 (0,000)
Bardzo dobra (1)	12,42	1,15	12,36 – 12,49	F = 21,54 SS = 63,80 MS = 31,90 df = 2 p = 0,000 1-2 = -0,15 (0,001) 1-3 = -0,36 (0,000) 2-3 = -0,20 (0,000)		
Dobra (2)	12,58	1,19	12,51 – 12,64			
Niewystarczająca (3)	12,78	1,35	12,69 – 12,87			

Źródło: badania własne.

Rycina 6. Graficzny obraz średnich wieku menarche w kontekście sytuacji materialnej rodziny

Źródło: badania własne.

Tabela 12. Test niezależności wieku menarche badanych w zależności od sytuacji materialnej rodziny

Czynnik	Kategoria	Wiek menarche						Test niezależności
		wczesny		w normie		późny		
		n	%	n	%	n	%	
Sytuacja materialna rodziny:							$\chi^2 = 43,597$ df = 4 p = 0,000	
Bardzo dobra	178	14,0	1001	78,8	91	7,2		
Dobra	144	10,5	1081	78,9	146	10,7		
Niewystarczająca	94	11,3	611	73,2	130	15,6		
Ogółem (N=3476)		416	12,0	2693	77,5	367	10,6	

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Niektóre badania sugerują, że geny odpowiadają za około połowę wariacji w czasie menstruacji, podczas gdy środowisko za drugą połowę [30, 31]. Część danych sugeruje obecnie, że środowisko odgrywa znacznie większą rolę w określeniu czasu menarche niż geny [9, 13] i jak się wydaje nie jest to tak zaskakujące. Ponieważ wcześniejszy wiek menarche jest trendem widocznym głównie w krajach uprzemysłowionych, dlatego też niektóre populacje mogą doświadczać tej zmiany, a inne nie. Przejście na szerszą skalę populacji w kierunku wcześniejszego wieku dojrzewania może przyczynić się do wzrostu problemów zdrowotnych, prowadzących często do otyłości [19, 25], a dowody potwierdzają, że otyłość jest efektem wcześniejszego pokwitania (i związanych [19, 20, 25, 32] z tym problemów zdrowotnych m.in. raka piersi, depresji, cukrzyca itp., które występują w rodzinach na przestrzeni pokoleń, co może prowadzić do zwiększenia kosztów leczenia i obniżenia jakości życia. Wielu badaczy [4, 7, 8, 11, 24] sugeruje potrzebę oceny ostatecznych przyczyn i konsekwencji spadku wieku menarche. Sugerujemy potrzebę oceny ostatecznych i ewolucyjnych przyczyn i konsekwencji spadku wieku menarche. W oparciu o różne źródła literatury krajowej i zagranicznej [5, 6, 14, 16, 23] szacuje się, że w ciągu ostatnich 130 lat średnia wieku menarche obniżyła się o około trzy lata.

Na podstawie dostępnych wyników badań stwierdzono, że od 1986 roku do roku 2006 wiek menarche dziewcząt obniżył się 0,58 roku [28] i był zbliżony do przeciętnego czasu pojawienia się pierwszej miesiączki w Polsce [26] i była ona większa od obserwowanych u innych autorów w Polsce [3, 15, 18, 21]. Duży wpływ na tempo rozwoju i dojrzewania ma zdaniem Składa [29] środowisko zamieszkania, wykształcenie ojców i matek, liczba dzieci w rodzinie, a także odżywianie i styl życia.

Perspektywa ta pozwoli nam zrozumieć i przewidzieć długotrwałe skutki, jakie obniżenie wieku menarche (wcześniejsze dojrzewanie) ma dla zdrowia wielu pokoleń, zarówno w obrębie populacji, jak i między nimi. Z punktu widzenia biologicznego ciała kobiecego, skutkuje to wieloma konsekwencjami natury morfologicznej, fizjologicznej, zdrowotnej i społecznej.

Bibliografia

- [1] Arska-Kotlińska M., Bartz J., Wieleński D. (2002): *Wybrane zagadnienia statystyki dla studiujących wychowanie fizyczne*. AWF. Poznań.
- [2] Boutourline Young H.J. (1968): *A longitudinal study on adolescence in different cultural environments*. 1st International Convention and Awarding of Foneme Prizes. Milan, s. 31–50.

- [3] Bożyłow W., Krakowiak H., Jeka S., Gworys B., Nowak D. (2003): *Wpływ stratyfikacji społecznej na dojrzewanie dziewcząt wiejskich regionu Kujawsko-Pomorskiego*. [w:] J. Zagórski, M. Skład (red.), *Uwarunkowania rozwoju dzieci i młodzieży wiejskiej*. Instytut Medycyny Wsi. Lublin, s. 151–157.
- [4] Brooks-Gunn J., Petersen A.C., Eichhorn D. (1985): *The study of maturational timing effects in adolescence*. *Journal of Youth and Adolescence*, 14, s. 149–161.
- [5] Brudevoll J.E., Liestol K., Walloe L. (1979): *Menarche age in Oslo Turing the last 140 years*. *Annals of Human Biology*, 6(5), s. 478–479.
- [6] Brundtland G.H., Liestol K., Walloe L. (1980): *Height, weight and menarcheal age of Oslo schoolchildren during the last 60 years*. *Annals of Human Biology*, 7(4), s. 307–322.
- [7] Cooper G., Ephross S., Weinberg C., Baird D.D., Whelan E.A., Sandler D.P. (1998): *Menstrual and reproductive risk factors for ischemic heart disease*. *Epidemiology*, 10, s. 255–259.
- [8] Damon A., Damon S.T., Reed R.B., Valadian I. (1969): *Age at menarche of mothers and daughters, with a note on accuracy of recall*. *Human Biology*, 41(2), s. 161–75.
- [9] Delemarre-van de Waal H.A. (2005): *Secular trend of timing of puberty*. *Endocrine Development*, 8, s. 1–14.
- [10] Drozdowski Z. (1998): *Antropometria w wychowaniu fizycznym*. AWF. Poznań.
- [11] Ellis B.J., Garber J. (2000): *Psychosocial antecedents of variation in girls' pubertal timing: maternal depression, stepfather presence, and marital and family stress*. *Child Development*, 71(2), s. 485–501.
- [12] Ferguson G.A. (1999): *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. PWN. Warszawa.
- [13] Gluckman P.D., Hanson M.A. (2006): *Evolution, development and timing of puberty*. *Trends in Endocrinology and Metabolism*, 17(1), s. 7–12.
- [14] Helmuth H. (1983): *Anthropometry and the secular trends in growth of Canadians*. *Zeitschrift für Morphologie Und Anthropologie*. 74(1), s. 75–90.
- [15] Hulaniecka B., Kolasa E., Waliszko A. (1994): *Dziewczęta z Górnego Śląska*. Monografie Zakładu Antropologii. PAN. Wrocław.
- [16] Hwang J.Y., Shin C., Frongillo E.A., Shin K.R., Jo I., (2003): *Secular trend in age at menarche for South Korean women born between 1920 and 1986: the Ansan Study*. *Annals of Human Biology*, 30(4), s. 434–442.
- [17] Jaczewski A. (red.) (2001): *Biologiczne i metodyczne podstawy rozwoju i wychowania. Podręcznik dla studentów uczelni pedagogicznych*. „Żak”. Warszawa.
- [18] Kaczanowski K., Głęb H., Haduch E., Mayer B., Niedźwiedzka E., Schmagier J., Szczepanek A., Szóstek K. (2004): *Trend sekularny dzieci i młodzieży*

- Żywca na przestrzeni ostatnich 40 lat.* [w:] K. Kaczanowski (red.), *Trendy sekularne na tle zmian cywilizacyjnych.* AWF. Warszawa, s. 39–53.
- [19] Kaplowitz P.B. (2008): *Link between body fat and the timing of puberty.* *Pediatrics*, 121(suppl. 3), s. 208–217.
- [20] Kaplowitz P.B., Slora E.J., Wasserman R.C., Pedlow S.E., Herman-Giddens M.E. (2001): *Earlier onset of puberty in girls: relation to increased body mass index and race.* *Pediatrics*, 108(2), s. 347–353.
- [21] Łaska-Mierzejewska T., Olszewska E., (2003): *Antropologiczna ocena zmian rozwarstwienia społecznego populacji wiejskiej w okresie 1967–2001.* Badania dziewcząt. *Studia i Monografie AWF.* Warszawa.
- [22] Malinowski A. (2009): *Auksologia. Rozwój osobniczy człowieka w ujęciu biomedycznym.* Oficyna Wydawnicza UZ. Zielona Góra.
- [23] Malinowski A. (red.) (1976): *Dziecko poznańskie. Normy i metody kontroli rozwoju fizycznego.* Seria Antropologia. UAM. Poznań.
- [24] Matchock R.L., Susman E.J. (2006): *Family composition and menarcheal age: Anti-inbreeding strategies.* *American Journal of Human Biology*, 18(4), s. 481–491.
- [25] Ong K.K., Ahmed M.L., Dunger D.B. (2006): *Lessons from large population studies on timing and tempo of puberty (secular trends and relation to body size): the European trend.* *Molecular and Cellular Endocrinology*, 254–255, s. 8–12.
- [26] Przewęda R., Dobosz J., (2003): *Kondycja fizyczna polskiej młodzieży.* *Biuletyn PAN Nauka Polska.*
- [27] Pyżuk M. (1964): *Cechy dojrzewania płciowego a rozrost i kształtowanie się proporcji między składnikami ciała.* *Prace i Materiały Naukowe IMD*, 2, s. 81–88.
- [28] Saczuk J., (2011): *Trendy sekularne i gradienty społeczne w rozwoju biologicznym dzieci i młodzieży ze wschodniej Polski na tle zmian środowiskowych w latach 1986–2006.* Monografie i opracowania. AWF Warszawa. WWFiS w Białej Podlaskiej.
- [29] Skład M. (red.) (2000): *Wybrane wskaźniki rozwoju biologicznego dziewcząt i chłopców wiejskich z Podlasia.* Instytut Wychowania Fizycznego i Sportu. Biała Podlaska.
- [30] Susman E.J., Dorn L.D. (2009): *Puberty: Its role in development.* [w:] R.M. Lerner, L. Steinberg (red.), *Handbook of adolescent psychology.* Hoboken. NJ: John Wiley and Sons, s. 116–151.
- [31] Towne B., Czerwinski S.A., Demerath E.W., Blangero J., Roche A.F., Siervogel R.M. (2005): *Heritability of age at menarche in girls from the Fels Longitudinal Study.* *American Journal of Physical Anthropology*, 128(1), s. 210–219.

- [32] Wang Y. (2002): *Is obesity associated with early sexual maturation? A comparison of the association in American boys versus girls*. Pediatrics, 110(5), s. 903–910.
- [33] Wolański N. (1965): *Metody kontroli rozwoju fizycznego dzieci i młodzieży. Wskazówki praktyczne dla lekarzy, nauczycieli, wychowawców, pielęgniarek i higienistek w placówkach służby zdrowia oraz w zakładach nauczania i wychowania dzieci*. PZWL. Warszawa.
- [34] Wolański N. (2005): *Auksologia. Rozwój osobniczy człowieka. Podstawy auksologii, gerontologii i promocji zdrowia*. PWN. Warszawa.
- [35] Wolański N., Pyżuk M. (1969): *Rozwój fizyczny w okresie dorastania i sposoby jego kontroli (ze szczególnym uwzględnieniem dojrzewania płciowego). Materiały do Nauczania Psychologii. Seria II. Psychologia Rozwojowa, Wychowawcza i Społeczna*. Warszawa. 7, s. 11–20.
- [36] Woynarowska B. (1986): *Rozmieszczenie podskórnej tkanki tłuszczowej u dzieci i młodzieży: Zmiany w zakresie rozwoju i skutki zdrowotne*. Przegląd Pediatryczny, 3.

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Wiek menarche dziewcząt z województwa lubuskiego w odniesieniu do środowiska zamieszkania, wykształcenia rodziców, liczby dzieci w rodzinie i standardu życia*.

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.21>

Ryszard MAJER*

<https://orcid.org/0000-0002-7675-0348>

Jarosław RODZIK**

<https://orcid.org/0000-0002-4427-6995>

Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej

Jak cytować [how to cite]: R. Majer, J. Rodzik (2021): *Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej*. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, t. 4, nr 3, s. 123–139.

Programming the physical activity of seniors in local social policy

Abstract

Extensive processes of aging naturally should arouse interest in local social policy wizards older people and keeping them in good health what undoubtedly contributes to physical activity.

The aim of the study: The aim of the study was to assess the extent of physical activity of older people is of interest to local government decision-makers in the process of programming of local social policy.

Research methods and materials: The research was conducted on the basis of local social policy program documents, which should be compulsorily developed in each commune long-term strategies for solving social problems and (non-obligatory) local senior policy programs from the

* dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Nauk Społecznych, Katedra Polityki Społecznej, Pracy Socjalnej i Turystyki; e-mail: ryszardmajerx@gmail.com

** dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Nauk Społecznych, Katedra Polityki Społecznej, Pracy Socjalnej i Turystyki; e-mail: j.rodzik@ujd.edu.pl

area of the Silesian Voivodeship. 155 strategies for solving social problems were analyzed (167 communes in the voivodship).

Results: In the documents dominated inclusion of seniors in the diagnostic part (94 cases) and planning (85 cases) and only in the case of 11 local governments developed a separate program for senior citizens. Despite a number of indications regarding the physical activation of older people resulting from program documents undertaken at the European and national level, local documents deal with this issue marginally and it is clearly underestimated at the level of program declarations.

Conclusions: Deficits in the activity of seniors at the level of program declarations seem to result from two basic factors, the lack of knowledge among the creators of local social policy, incl. social workers, who should be made sensitive to the above issues through properly profiled training, and the lack of effective lobbying which should be carried out by senior councils and non-governmental organizations.

Keywords: elderly, social policy, physical activity.

Streszczenie

Rozległe procesy starzenia się społeczeństw w sposób naturalny powinny budzić u kreatorów lokalnej polityki społecznej zainteresowanie osobami starszymi i utrzymaniem ich w dobrej kondycji zdrowotnej, do czego niewątpliwie przyczynia się aktywność fizyczna.

Cel pracy: Celem pracy była ocena, na ile aktywność fizyczna osób starszych budzi zainteresowanie lokalnych decydentów samorządowych w procesie programowania lokalnej polityki społecznej.

Metody i materiały badań: Badania przeprowadzono w oparciu o dokumenty programowe lokalnej polityki społecznej, które powinny być obligatoryjnie opracowywane w każdej gminie: wieloletnie strategie rozwiązywania problemów społecznych oraz (nieobligatoryjne) lokalne programy polityki senioralnej, z terenu województwa śląskiego. Analizie poddano 155 strategii rozwiązywania problemów społecznych (167 gmin w województwie).

Wyniki: W dokumentach dominowało uwzględnienie seniorów w części diagnostycznej (94 przypadki) i planistycznej (85 przypadków) i tylko w przypadku 11 samorządów opracowano odrębny program senioralny. Pomimo szeregu wskazań dotyczących aktywizacji fizycznej osób starszych wynikających z dokumentów programowych podejmowanych na poziomie europejskim i krajowym, w dokumentach lokalnych kwestia ta podejmowana jest marginalnie i jest wyraźnie niedoceniana już na poziomie deklaracji programowych.

Wnioski: Deficyty aktywności seniorów na poziomie deklaracji programowych wydają się wynikać z dwóch podstawowych czynników, braku wiedzy wśród kreatorów lokalnej polityki społecznej, m.in. pracowników socjalnych, których poprzez odpowiednio sprofilowane szkolenia należałoby uwrażliwić na powyższe kwestie, oraz braku skutecznego lobbingu, który powinien być prowadzony poprzez Rady Seniorów oraz organizacji pozarządowe.

Słowa kluczowe: osoby starsze, polityka społeczna, aktywność fizyczna.

Charakter aktywności fizycznej osób starszych w Unii Europejskiej i Polsce

Proces starzenia – jako proces biologiczny – zdecydowanie wpływa na spadek masy i siły mięśniowej, elastyczności mięśni, ścięgien i więzadeł, gęstości

i wytrzymałości kości, wzrost procentowej zawartości tkanki tłuszczowej oraz występowanie zmian wytwórczych i obniżenie wydolności oddechowej [13]. Procesem, który może pojawiające się ubytki rekompensować jest aktywność fizyczna. Sama aktywność jest jedną z szeregu działań, które mogą podejmować osoby starsze w fazie starości, wśród nich wyróżnia się takie typy aktywności, jak: receptywną (oglądanie telewizji, słuchanie radia, czytanie gazet i książek), publiczną (działalność społeczna, polityczna, parafialna) integracyjna, (Uniwersytet Trzeciego Wieku, kluby seniora, wolontariat) i wreszcie najbardziej nas interesującą: rekreacyjno-hobbistyczną (spacery, zajęcia sportowe, praca w ogródku lub na działce, malarstwo, muzyka, rękodzieło, wychodzenie do teatru, galerii, kina, na koncert) [7].

Aktywność fizyczna najczęściej jest określana jako zdolność do intensywnego działania, w szczególności poprzez: „ruchy całego ciała lub jego części, wywołane pracą mięśni szkieletowych, którym towarzyszą zmiany czynnościowe w organizmie i wzrost wydatkowania energii” [2]. Bywa także definiowana jako dowolna forma ruchu ciała, która jest spowodowana skurczami mięśni, przy którym wydatek energii przekracza poziom energii spoczynkowej, a w jej ramach mieszczą się takie formy ruchu, jak wypoczynek rekreacyjny, zawodowa aktywność fizyczna, aktywność fizyczna w domu i poza nim [5]. Do głównych korzyści wynikających z procesu aktywności fizycznej w wieku senioralnym zalicza się zmniejszenie zapadalności na choroby przewlekłe, ograniczenie ryzyka otyłości, zmniejszenie ryzyka chorób układu krążenia, wzmocnienie mięśni i kości. Głównym korzystnym oddziaływaniem aktywności ruchowej u osób starszych jest wydłużenie okresu fizycznej sprawności i niezależności, a co za tym idzie poprawa jakości życia. Osiągnięcie właściwego poziomu aktywności fizycznej to przynajmniej codzienna trzydziestominutowa sesja rekreacyjno-wydolnościowa [3]. Chociaż potrzeba ruchu jest uwarunkowana w przypadku człowieka genetycznie, a jej nasilenie zależy od szeregu czynników [8] i zmienia się przez całe życie, to w przypadku osób w wieku senioralnym aktywność ta musi być dostosowana do poziomu sprawności i wydolności fizycznej danej osoby. W pierwszym w naszym kraju długoterminowym programie aktywizacji fizycznej osób w wieku emerytalnym – Programie Rekreacji Ruchowej Osób Starszych – założono np. trzy etapy pracy z osobami starszymi:

- kwalifikująco-informacyjny (2–4 tygodnie rozwój systematycznej aktywności fizycznej),
- regularnych zajęć programowych (22 tygodnie pełny program sportowo-rekreacyjny),
- szkoleniowo-turystyczny i profilaktyczny – wypoczynkowy, programujący kolejne samodzielne ćwiczenia [14].

Poziom aktywności fizycznej seniorów w poszczególnych krajach Unii Europejskiej jest zróżnicowany. Według danych Eurostatu z 2014 roku następujący

odsetek osób starszych w Unii Europejskiej uprawiał poszczególne rodzaje aktywności fizycznej:

Tabela 1. Aktywność fizycznej osób starszych w państwach Unii Europejskiej w roku 2014

Państwo	60 lat i powyżej			Przedział 65–74 lata		
	Aerobik i wzmacnianie mięśni	Aerobik	Wzmacnianie mięśni	Aerobik i wzmacnianie mięśni	Aerobik	Wzmacnianie mięśni
UE	7,3	21,9	12,5	9,1	27,1	14
Austria	23,2	46,5	33,5	25	51,4	33,6
Bułgaria	0,3	1,7	1,2	0,3	2,4	1,5
Chorwacja	0,6	9,6	2,7	0,5	13	3
Cypr	0,8	19,6	1,2	1	25,5	1,7
Czechy	1	8,8	4,7	1,5	11,9	5,2
Dania	20,8	46,2	34,1	24,3	53,8	36,1
Estonia	1	10,7	3,6	1,6	13,8	5,2
Finlandia	18,5	44,5	30,6	20,8	49,8	31,4
Francja	4,2	19,2	8,5	6,5	27,5	10,5
Grecja	0,8	3,6	2	1,2	6	2,6
Hiszpania	3,7	23,1	5,6	5,6	29,6	7,9
Irlandia	2,8	12,3	10,2	3,7	15,8	12,4
Litwa	0,9	5,6	4,8	1,2	7,9	6,3
Luksemburg	8,1	33	18	9,5	41,3	19,5
Łotwa	2,5	9,1	6,6	3,4	11,4	8
Malta	0,9	28,5	1,1	1,2	34,1	1,5
Niemcy	19,6	42,8	30	22,7	49	31,9
Polska	0,3	7,3	0,3	0,3	9,8	0,3
Portugalia	1,8	8,6	3,6	2,3	11,3	4,7
Rumunia	0	1,6	0	0	2,6	0
Słowacja	0,8	8,4	2,3	0,8	10,7	2,7
Słowenia	8,7	20,3	19,6	12	27,7	24,8
Szwecja	22,6	47,5	33,4	29,1	54,8	38
Węgry	3,2	12	7,8	4,3	16,4	9,2
Włochy	2	8,4	4,8	3	11,1	6,2

Źródło: J. Tracz-Dral, *Aktywność osób starszych*, OT-672, Kancelaria Senatu, Warszawa 2019, s. 27.

Seniorzy w państwach bogatszych, wyżej rozwiniętych, prezentowali większą chęć do aktywnego spędzania czasu, do podejmowania aktywności fizycznej. Z kolei ta sama aktywność wśród osób starszych w przypadku państw, które przy-

stąpiły do Unii już po „piętnastce” była niższa. Podobnie jednak w przypadku nawet uboższych państw piętnastki, takich jak Grecja oraz Portugalia, ponownie chęć seniorów do podejmowania aktywności fizycznej była niższa. Trzeba nieestety podkreślić, że Polska wypadła w tym zestawieniu dość słabo. Sami respondenci usprawiedliwiali brak aktywności złym stanem zdrowia, w przypadku osób w wieku 60 lat i powyżej 36% z nich stwierdziło, że ich wiek nie pozwala im na podejmowanie aktywności fizycznej. Z kolei 32% jako powód podawało właśnie stan zdrowia lub też wręcz przeciwwskazania określone przez lekarza.

Z roku 2017 pochodzi wydanie Eurobarometru poświęconego aktywności fizycznej wśród mieszkańców Unii Europejskiej [18]. Wynika z niego, że 71% osób w wieku powyżej 55 lat nie podejmowała żadnej intensywnej aktywności fizycznej w przeciągu ostatniego tygodnia, natomiast umiarkowanej w tym samym czasie nie podejmowało 56% z nich. Jeżeli chodzi o spacer, to 57% osób w wieku powyżej 55 lat spacerowała przez 10 minut lub więcej w ciągu przynajmniej 4 dni w tygodniu, 23% spacerowała przez ponad 10 minut w ciągu od 1 do 3 dni, natomiast nie czyniło tego w ogóle 19% osób.

Ograniczone jak dotąd badania utrudniają rekonstrukcję obrazu poziomu aktywności fizycznej osób starszych w Polsce, tym niemniej niektórzy badacze pokusili się o dokonanie oceny w tym zakresie, oceniając czynniki kulturowe wpływające na nasze zachowania [1], sytuację osób z niepełnosprawnościami [6], czy też zmiany, które możemy uzyskać w sytuacji zwiększonej aktywności fizycznej u seniorów [11]. Dla utrzymania właściwego poziomu kondycji zdrowotnej istotna jest częstotliwość wykonywanych ćwiczeń.

Tabela 2. Częstotliwość podejmowania aktywności fizycznej przez osoby starsze.

	W ogóle	Raz w tygodniu	Kilka razy w tygodniu	Codziennie
Razem	60,2	7,3	14,7	17,7
Kobiety	66,6	6,7	12	14,8
Mężczyźni	49,9	8,3	19,2	22,6
65–69 lat	49,6	8,5	19,7	22,2
70–74 lata	54,3	10,3	15,7	19,8
75–79 lat	64,4	5,5	12,7	17,4
80–84 lata	78,7	3,5	8,9	8,9
85–89 lat	85	3,1	5,6	6,3
Powyżej 90 lat	91,3	1,4	2,9	4,4

Źródło: [15], s. 535.

Jak pokazują wyniki powyższych badań, praktycznie w każdej grupie wiekowszej ankietyowanych w ogóle nie podejmowała jakiegokolwiek aktywności fizycznej. Jedynie w grupie wiekowej 65–69 lat takich osób było mniej niż 50%. Ze

zrozumiałych przyczyn, im starsze były osoby ankietowane, tym częściej zdarzały się odpowiedzi o braku podejmowania aktywności fizycznej, chociaż i wśród 90-latków zdarzały się osoby, które np. ćwiczyły codziennie. Konkretniejsze już informacje przynosi zestawienie, w którym określone zostały rodzaje aktywności fizycznej, jakie były podejmowane przez ankietowanych seniorów. Zdecydowanie najczęściej wybieraną formą aktywności wśród osób biorących udział w badaniu były spacery lub jazda na rowerze. Pewnym zainteresowaniem wśród osób starszych cieszyła się także gimnastyka. Na zdecydowanie przeciwnym biegunie znalazło się pływanie, w każdej z grup odsetek osób podejmujących tę formę aktywności nie przekraczał 3 proc. [15].

Zdecydowana większość ankietowanych przyznawała, że podejmuje aktywność fizyczną w trosce o swoje zdrowie. Dla $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ osób taka forma spędzania wolnego czasu stanowiła też formę wypoczynku, rekreacji, przy czym dla części osób była to wręcz forma zabicia wolnego czasu. Zdecydowanie najmniej osób stwierdziło, że podejmowało aktywność fizyczną z powodu zaleceń lekarskich. Zdecydowanie najczęstszym powodem, z którego osoby starsze nie podejmowały aktywności fizycznej był ich zły stan zdrowia, a część w ogóle nie odczuwała też takiej potrzeby. W pewnym stopniu czynnikiem decydującym był także czynnik psychologiczny: część osób zwyczajnie uważała, że w ich wieku nie wypada już takiej aktywności podejmować.

Z badań przeprowadzonych w Wielkopolsce wynika, że oprócz zwykłych spacerów najpopularniejszą aktywnością ruchową była jazda na rowerze. Stosunkowo mało popularne były: aerobik i gimnastyka. Jednocześnie daje się zauważyć, że chętniej po różne formy aktywności sięgali mężczyźni niż kobiety. Większość seniorów podejmowała aktywność fizyczną dla zdrowia, jednocześnie dla znaczącego odsetka osób taka aktywność była metodą na spędzanie wolnego czasu.[9]. Wypada uzupełnić obraz aktywności seniorów badaniami z województwa łódzkiego, w ramach których 7,8 proc. badanych osób wskazało sport jako formę spędzania czasu wolnego, wskazując jednocześnie jego formę: jazda na rowerze (70,1%), nordic walking (24,5%), pływanie (14,5%), gimnastyka (13,2%), bieganie (11,1%), tenis (1,4%), koszykówka (1,2%) [4].

Aktywność osób starszych w międzynarodowych i krajowych programach rządowych

Jeszcze na początku XXI wieku na forum ONZ przyjęta została deklaracja w sprawie madryckiego planu działania na rzecz osób starszych (Madrid International Plan of Action on Ageing). W kontekście aktywności osób starszych stwierdzono, że wszelka aktywność w szczególności: społeczna, kulturalna i rekreacyjna ma znaczenie dla utrzymania dobrego stanu zdrowia. Przechodząc do konkretnych działań: w ramach celu 2, czyli rozwoju polityk ukierunkowanych

na zapobieganie chorobom wśród osób starszych jako ostatnie z działań wpisano „zachęcanie osób starszych do utrzymywania lub przyjęcia zdrowego i aktywnego stylu życia, w tym do podejmowania aktywności fizycznej i uprawiania sportu”. W ramach priorytetowego kierunku II (wydłużenia okresu funkcjonowania w zdrowiu do starości), w ramach zagadnienia 1, czyli promocji zdrowia podkreślono, że zmniejszenie zapadalności na choroby, niepełnosprawności i śmiertelności w późnym wieku może zostać osiągnięte dzięki promocji zdrowia i środków zapobiegawczych, na które składają się właściwe odżywianie, aktywność fizyczna i zaprzestanie palenia. Logicznie powiązane z tą kwestią jest jedno z działań wymienionych w ramach celu pt. redukcja kumulowania się czynników, które zwiększają ryzyko chorób i potencjalnej zależności w późnym wieku. W tym działaniu wspomniano o potrzebie skoncentrowania się na najważniejszych czynnikach ryzyka, takich jak niezdrowa dieta, brak aktywności fizycznej oraz innych niezdrowych zachowaniach, takich jak palenie i spożywanie alkoholu [16].

Spośród inicjatyw podjętych przez Unię Europejską warta uwagi jest ta podjęta jeszcze w 2013 roku – Europejskie partnerstwo na rzecz innowacji sprzyjającej aktywnemu starzeniu się w dobrym zdrowiu [17]:

- w punkcie 14 zatwierdzono wniosek Komisji dotyczący przyjęcia definicji aktywnego starzenia się w dobrym zdrowiu, sformułowanej przez WHO; podkreślono, że aktywne starzenie się w dobrym zdrowiu obejmuje cały okres życia, oraz że w definicji tej należy uwzględnić szczególny charakter unijnego kontekstu, a dokładniej priorytety UE w odniesieniu do zdrowych i ekologicznych warunków środowiskowych, świadomości zdrowotnej, profilaktyki i badań przesiewowych mających na celu wczesne wykrywanie chorób, zakończonych odpowiednią diagnozą i skutecznym leczeniem, kompetencji zdrowotnych i aktywności fizycznej;
- w punkcie 33 wyrażono poparcie dla podejścia do większej aktywności fizycznej społeczeństwa z korzyścią dla aktywnego starzenia się w dobrym zdrowiu oraz przypominano, że brak regularnych ćwiczeń skutkuje wieloma problemami zdrowotnymi, które według WHO stanowią czwarty pod względem częstotliwości występowania czynnik ryzyka powodujący zgon;

Daje się jednak zauważyć pewna ogólnikowość powyższych sformułowań, a ponadto należy pamiętać, że Parlament Europejski nie jest tym organem Unii Europejskiej, do którego należy podejmowanie kluczowych decyzji. Zauważalny jest generalnie niedobór podejmowania tej kwestii przez Komisję Europejską, zaś odnalezienie informacji dotyczących potencjalnych inicjatyw podejmowanych w odniesieniu do aktywności fizycznej osób starszych podejmowanych przez Komisję następuje poważnych trudności. Ponadto nawet powyższa Rezolucja wyraźnie pokazuje, że kwestia aktywności fizycznej osób starszych nie została w niej potraktowana w sposób priorytetowy, i, co najważniejsze, nie idą za tym bezpośrednio konkretne działania.

Wśród dokumentów programujących rozwój polskiego sportu do najważniejszych należy: „Programu Rozwoju Sportu do roku 2020”. Program ten został przyjęty uchwałą Rady Ministrów z dnia 15 sierpnia 2015 roku. Sam Program stanowił załącznik do tej uchwały [21]. W Programie tym, w odniesieniu do osób starszych zapisano, że:

Aktywność fizyczna jest najbardziej skutecznym, spośród znanych dotychczas, sposobem opóźniania procesów starzenia się i czynnikiem zachowania zdrowia oraz, co w przypadku osób w podeszłym wieku wydaje się najważniejsze, mobilności i wydłużenia okresu aktywności funkcjonalnej w życiu codziennym.

Jako główną przyczynę potrzeby podjęcia działań w tym zakresie wskazano postępujące zmiany demograficzne, które sprawią (według prognozy w 2015 roku), że osoby w wieku 65 lat i więcej będą stanowiły około $\frac{1}{3}$ ludności. Jako dodatkowy czynnik wskazywano wtedy przewidywany dalszy wzrost przeciętnej długości życia Polaków. Zwrócono uwagę na fakt, że w późnym wieku osłabieniu ulegają mięśnie szkieletowe, co w coraz większym stopniu utrudnia bieżące funkcjonowanie. W powyższych kontekstach stwierdzono, iż:

Regularne ćwiczenia fizyczne są nie tylko potencjalnym czynnikiem zapobiegającym starzeniu się, ale także pozytywnie wpływają na sprawność umysłową osób w podeszłym wieku.

W Programie zawarto kierunek interwencji 1.3.1, dotyczący tworzenia oferty zajęć sportowych i rekreacyjnych dla osób starszych. Postulowano w nim przede wszystkim dostosowanie oferty do specyfiki osób starszych, ich ograniczeń fizycznych, a także uwzględnienia podłoża psychologicznego, ponieważ część osób starszych może albo traktować takie działania z nieufnością, albo też uważać, że w ich wieku już nie wypada podejmować określonego typu aktywności. Jako najważniejsze działania do podjęcia sugerowano:

- działania edukacyjno-promocyjne, ukierunkowane na popularyzację aktywności fizycznej wśród osób starszych, ze szczególnym uwzględnieniem zorganizowanych form aktywności;
- promocja organizowania zajęć aktywności fizycznej dla osób starszych z uwzględnieniem ich preferencji oraz ograniczeń sprawnościowych;
- opracowanie i promocję krajowych rekomendacji w zakresie prozdrowotnej aktywności fizycznej osób starszych.

Zauważono również w Programie istnienie potencjału osób starszych w zakresie wolontariatu sportowego, zaś liczba osób z nim związanych według autorów Programu rośnie. Zaznaczono, że sam udział osób starszych w tego typu wolontariacie może być sposobem na aktywizację tej grupy wiekowej. Podkreślono zatem potrzebę promocji aktywnego udziału w wolontariacie sportowym w tej grupie wiekowej.

W sprawdzaniu z realizacji programu za rok 2019 podkreślono m.in. że nie ma takiej granicy wieku, przy której jakakolwiek aktywność fizyczna byłaby nie-

możliwa, i, co najważniejsze, nie przynosiłaby korzyści, a działania realizowane w ramach programu były ukierunkowane dwutorowo:

- aktywność rekreacyjna – różne formy indywidualnego lub grupowego czynnego wypoczynku opartego na aktywności fizycznej,
- aktywność prewencyjna – mająca zapobiegać przedwczesnemu i patologicznemu starzeniu się, powiązana z prozdrowotnym stylem życia – właściwym odżywianiem i aktywnością społeczną.

Do ich podstawnych celów należały: utrzymanie sprawności przez osoby starsze, utrzymanie przez nie samodzielności oraz utrzymanie niezależności [25]. Warto podkreślić, że w sferze działań Ministerstwa Sportu znalazła się także aktywność fizyczna osób niepełnosprawnych. Co roku minister ogłasza roczny Program Upowszechniania Sportu Osób Niepełnosprawnych, wśród celów którego jest aktywizacja i włączenie osób w wieku powyżej 50 lat.

W kluczowym dla polskiej polityki senioralnej dokumencie „Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność” w Obszarze II założono że uczestnictwo w życiu społecznym oraz wspieranie wszelkich form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej realizowane będzie m.in. poprzez ułatwianie uczestnictwa w życiu społecznym, kulturze, działalności artystycznej, programach aktywności sportowej, rekreacyjnej oraz turystyce osób starszych; założono w interesującym nas obszarze:

- promowanie aktywności sportowej i rekreacyjnej osób starszych, ze zwróceniem uwagi na korzyści, jakie ona przynosi seniorom, w tym:
 - upowszechnianie form sportu i rekreacji dla seniorów,
 - prowadzenie zajęć o charakterze sportowym i rekreacyjnym dla seniorów przez instruktorów z wykorzystaniem kadry i baz, jakie posiadają lokalne kluby sportowe, ośrodki sportu i rekreacji, baseny, hale sportowe itp.,
- rozwój małej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej o charakterze wielopokoleniowym – Otwarte Strefy Aktywności – poprzez budowę ogólnodostępnych, plenerowych stref aktywności, skierowanych do różnych grup wiekowych oraz tworzenie przestrzeni aktywności sportowej, sprzyjającej międzypokoleniowej integracji społecznej;
- wzmocnienie turystyki grupowej i indywidualnej osób starszych poprzez prowadzenie działań na rzecz zapewnienia warunków do bezpiecznego i aktywnego uprawiania turystyki [23].

Do programów rządowych adresowanych wyłącznie do seniorów należy Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 (ASOS). W priorytecie II dotyczącym aktywności społecznej promującej integrację wewnątrz i międzypokoleniową, zawarto punkt 2. obejmujący aktywność fizyczną osób starszych oraz aktywność turystyczno-rekreacyjną osób starszych [24]. W sprawozdaniach z realizacji tego zapisu odnajdujemy np. za rok 2019 informacje dotyczące złożonych wniosków i obszaru zainteresowań, dowia-

dujemy się że zgłoszono 26 ofert, a wysokość łączna dotacji w tym obszarze wyniosła 3 094 374,50 zł. Realizowano m.in: międzypokoleniowe zajęcia z nordic walking, fitness, aerobik, aktywności na basenie, pilates, a także wycieczki edukacyjno-krajoznawcze. Zrealizowano łącznie 72 rodzaje zajęć sportowych oraz promujących rekreację [26].

Na marginesie wypada dodać że kontynuacją założeń Programu ASOS będzie Program wieloletni na rzecz Osób Starszych „Aktywni+” na lata 2021–2025 [22]. Na jego realizację w każdym kolejnym roku przeznaczanych ma być 40 milionów złotych, łącznie 200 milionów złotych. W załączniku do uchwały precyzującym założenia programu odwołano się do badań dotyczących aktywności sportowej osób starszych w roku 2016. Wskazano w nim, że:

- 25,1% osób w wieku 60 lat i powyżej podejmowała w ogóle jakiekolwiek uczestnictwo w zajęciach sportowych lub rekreacji ruchowej, przy czym częściej tego typu aktywność podejmowali mężczyźni (około 4,5% więcej);
- regularnie w tego typu zajęciach uczestniczyło 10,6% osób we wskazanym powyżej wieku;
- zaś uczestnictwo sporadyczne deklarowało 14,5% badanych osób;
- generalnie zaś około 1/3 osób w wieku powyżej 55 lat uprawiało sport przynajmniej raz w tygodniu.

Aktywność zarówno fizyczna jak i sportowa, znalazły się w Programie w Priorytecie aktywność społeczna, w działaniu „czas wolny”; charakterystyka działań: organizowane w dowolnej sferze życia społecznego (np. edukacja, kultura, rekreacja i sport, promocja zdrowego stylu życia itd.), przykłady działań: zajęcia edukacyjne z różnych dziedzin (zdrowie, turystyka i rekreacja, języki obce, ekonomia, sport, religia itd.), działania na rzecz propagowania zdrowego stylu życia, np. popularyzacja wiedzy o prawidłowym odżywianiu, aktywności ruchowej, spotkania ze specjalistami – dietetykami, fizjoterapeutami itp. oraz organizowanie zajęć sportowych dla seniorów.

Aktywność fizyczna w strategiach i programach lokalnych województwa śląskiego

Dla samorządów funkcjonujących w określonej granicach przestrzeni, korzystających z zasobów infrastrukturalnych, działających na rzecz poprawy kondycji finansowej i materialnej społeczności lokalnej, zarządzanie strategiczne stało się niezwykle użyteczne w zakresie planowania rozwoju – dzięki któremu samorząd podnosi jakość życia mieszkańców, tworząc przez to nową społeczność i pobudzając postęp gospodarczy. Plany strategiczne traktuje się jako długofalową politykę, która określa zasadnicze dla niej kierunki osiągania długookresowych celów, dąży do zachowania równowagi w stosunku do otoczenia i wreszcie zapewnia najbardziej korzystne warunki do egzystencji i rozwoju. W zakresie polityki

społecznej proces programowania obejmuje konstruowanie wieloletnich strategii rozwiązywania problemów społecznych, które stanowią stosunkowo trwałe i często, choć nie zawsze, realizowane w toku działalności prowadzonej przez wyspecjalizowane organizacje, wzory interwencji społecznych. Ich celem jest doprowadzenie do zmiany określonego niekorzystnego zjawiska np. w strukturze społecznej, ekonomii, gospodarce, polityce społecznej [10]. Prawną podstawą sporządzania tych dokumentów jest zarówno ustawa o pomocy społecznej [19], która obliuguje samorządy wszystkich szczebli do programowania lokalnej polityki społecznej, jak i ustawa o samorządzie gminnym – w przypadku programów szczegółowych np. odnoszących się wyłącznie do osób starszych [20].

Dokonany w 2020 roku przegląd gminnych dokumentów planistycznych w zakresie polityki społecznej realizowanej w 167 gminach województwa śląskiego objął w sumie 155 strategii rozwiązywania problemów społecznych. W większości z nich pojawiły się zapisy dotyczące funkcjonowania w środowisku lokalnym osób starszych. Dominowało uwzględnienie seniorów w części diagnostycznej (94 przypadki) i planistycznej (85 przypadków) i tylko w przypadku 11 samorządów zasygnalizowano istnienie odrębnego dokumentu programowego, który poświęcony byłby w całości osobom starszym.

W strategiach rozwiązywania problemów społecznych, kwestie aktywności fizycznej seniorów mają charakter epizodyczny i wiążą się najczęściej w wykorzystaniem istniejącej infrastruktury sportowej przeważnie w ośrodkach miejskich, choć bez zbytniego uszczegółowienia. Za przykład tego typu zapisów niech posłuży dokument z Dąbrowy Górniczej, gdzie w celu strategicznym 2 dotyczącym poprawy warunków i kreowania nowych rozwiązań sprzyjających aktywnemu i pełnemu uczestnictwu osób starszych i osób z niepełnosprawnością w życiu społecznym zawarto cel operacyjny 2.2. „Tworzenie warunków do szerszego włączenia osób z niepełnosprawnością i ich rodzin oraz osób starszych w życie społeczności lokalne”, który został rozwinięty w działanie: 2.2.3. „Zwiększanie poziomu uczestnictwa seniorów w życiu społecznym poprzez poprawę dostępności do usług społecznych umożliwiających zaspokajanie potrzeb społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających ich aktywności fizycznej, edukacyjnej i kulturalnej poprzez realizację programów miejskich, promowanie wolontariatu seniorów oraz działania integrujące środowiska senioralne, oraz działanie 2.2.4. „Realizacja działań umożliwiających osobom z niepełnosprawnością pełne uczestnictwo w życiu społecznym i kulturalnym oraz w sporcie, rekreacji i turystyce” [31].

W przypadku Tarnowskich Gór w celu strategicznym 7 założono zintegrowanie system wsparcia na rzecz osób starszych, który przekłada się na kierunek działań: 7.3. Promocja aktywnego i zdrowego stylu życia, integracja wewnątrz- i międzypokoleniowa, owocujący działaniem 7.3.2. Utworzenie lokalnych punktów aktywności seniora, które jak się wydaje mogą oferować/animować m.in. aktywność fizyczną [27].

Nieco szersze zapisy możemy odnaleźć w – co prawda nielicznych, ale bardziej szczegółowych – programach senioralnych, które także przyjmowane są uchwałami rad gmin. Zdecydowana większość programów została sporządzona w miastach na prawach powiatu, czyli dużych ośrodkach miejskich. W przypadku stolicy województwa odnajdujemy cel strategiczny 3 zakładający poprawę kondycji fizycznej i zwiększenie aktywności fizycznej seniorów poprzez:

- zwiększenie dostępności istniejących obiektów sportowych dla osób starszych, rozwój otoczenia przyjaznego dla aktywności fizycznej seniorów w miejscu zamieszkania, w miejscu pracy, w miejscach użyteczności publicznej (np. parki, osiedla mieszkaniowe),
- promowanie inicjatyw dotyczących aktywności fizycznej wśród osób starszych prowadzących siedzący tryb życia,
- rozwijanie i wspieranie systemu zorganizowanych zajęć aktywności fizycznej dla osób dorosłych i starszych.

Wśród realizatorów wskazano m.in. Wydział Sportu i Turystyki Urzędu Miasta oraz organizacje pozarządowe. Przypomniano równocześnie, że Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji w Katowicach realizuje program „Aktywni Seniorzy”, w ramach którego udziela się seniorom 50% ulgi na zakup biletów wstępu na miejskie obiekty sportowe objęte programem (lodowiska, kąpieliska, siłownie, korty tenisowe) [29]. W przypadku Gliwic, w celu strategicznym 1 „Poprawa jakości życia seniorów mieszkających w Gliwicach poprzez: edukację, aktywność i partycypację społeczną, tworzenie właściwego wizerunku osób starszych wśród społeczeństwa” odnajdujemy cel operacyjny 1, który zakłada promocję zdrowego stylu życia i aktywizację środowisk senioralnych w obszarach: kultury oraz zaangażowania społecznego m.in. poprzez inicjowanie przedsięwzięć ukierunkowanych na aktywność fizyczną seniorów [30].

W częstochowskim programie działań senioralnym, już w części diagnostycznej odnotowano powstanie w latach 2012–2013 sześciu placyków rekreacji sportowej dla seniorów z urządzeniami outdoor fitness. W części programowej ujęto cel szczegółowy 2: „Utrzymanie sprawności fizycznej, psychicznej i zdrowotnej seniorów”, a wśród działań wskazano m.in.: podejmowanie działań skierowanych na zwiększenie aktywności seniorów oraz dalsze tworzenie placów rekreacji ruchowej dla seniorów [32].

Samorząd Tychów, w swoim programie senioralnym – w czwartym punkcie programowym – wskazuje na konieczność wspierania uczestnictwa w życiu społecznym oraz wszelkich form aktywności, rozwijając ten punkt w działaniu 4.4 „rozwój uczestnictwa w życiu społecznym, kulturze, działalności artystycznej, programach aktywności sportowej, rekreacyjnej oraz turystyce osób starszych” [28].

W Cieszynie, niejako na marginesie programu polityki senioralnej, doceniono działalność Oddziału PTTK „Beskid Śląski” w Cieszynie, który w ramach swojej podstawowej działalności „promuje ideę aktywnego starzenia się oraz integracji międzypokoleniowej. Osoby starsze – seniorzy, zdobywając odznakę

„Turysta senior”, pomagają wnukom zdobyć odznakę „GOT w góry” czy „Turysta przewodnik”, „Siedmiomilowe buty” [33].

Podsumowanie i wnioski

Aktywność fizyczna europejskich i polskich seniorów to nadal obszar obejmowany badaniami mającymi charakter dość ograniczony. Tym niemniej nawet te doniesienia, którymi dysponujemy jednoznacznie wskazują na powiązanie aktywności sportowej z poprawą jakości życia osób starszych. Wydawać by się więc mogło, że kwestia aktywności osób starszych powinna być mocno obecna w procesach programowania polityki publicznej. Tymczasem jest różnie. W Unii Europejskiej kwestia aktywności fizycznej seniorów, nabiera powoli znaczenia (nawet przy założeniu że organy UE są raczej powściągliwe jeśli chodzi o kwestie polityki społecznej). Istniejące dokumenty ujmują zwykle kwestię jakości życia osób starszych z perspektywy bezpośrednich czynników zdrowotnych, ich aktywności społecznej oraz nawet zawodowej, nie kładąc należytego nacisku na miejsce aktywności fizycznej w zapewnianiu dłuższego i zdrowszego życia seniorom. Z perspektywy polskich dokumentów rządowych sytuacja ta prezentuje się lepiej. Kwestia aktywności fizycznej znalazła się w ostatnich latach w kilku programach rządowych, ukierunkowanych na poprawę jakości życia osób starszych. Trzeba też podkreślić, że organizacje pozarządowe miały możliwość korzystania ze środków Ministerstwa Sportu i część z nich z niej skorzystała, organizując zajęcia i imprezy sportowe dla seniorów.

Samorząd gminny – podmiot najbliższy obywatelowi – aktywność fizyczną seniorów postrzega dość marginalnie. Nawet ci samorządowcy, którzy pokusili się o posiadanie własnych programów polityki senioralnej, nie poświęcają zbyt wiele miejsca na kwestie aktywizacji fizycznej osób starszych. Przyczyny tego stanu rzeczy – przynajmniej teoretycznie – mogą być dwie: albo jest tak dobrze, że nie trzeba tego jakoś specjalnie programować, albo jest tak źle, że nie jesteśmy w stanie na poziomie lokalnym niczego osobom starszym zaproponować. Można jeszcze oczywiście wskazać niedostatki finansowe, ale te są do pokonania, jeśli tylko aktorzy lokalnej sceny politycznej dostrzegą w aktywizacji seniorów atrakcyjną formę popularyzacji działań i osób. Ewidentnie brakuje silnego lobbingu w tym zakresie na przykład ze strony lokalnych rad seniorów, które już w szeregu gmin funkcjonują [12], ale także organizacji pozarządowych zrzeszających osoby starsze lub działających na ich rzecz. Deficyty pojawiają się także w obszarze wiedzy o możliwościach, jakie niesie ze sobą aktywność osób starszych. W stosowną wiedzę powinni być wyposażeni kreatorzy lokalnej polityki społecznej, by móc już na etapie planowania brać pod uwagę możliwości osób starszych. Wypadałoby uzupełnić proces kształcenia pracowników socjalnych, tak, by na etapie studiów, czy to pierwszego, czy drugiego stopnia, lub też podyplomowych, otrzy-

mywali właściwy zastrzyk wiedzy. W przypadku osób już funkcjonujących w systemie polityki społecznej, wskazany byłby ogólnopolski program wzmagający aktywność fizyczną osób starszych, odpowiednio oprzyrządowany w materiały informacyjne (ulotki, broszury). Wskazane byłoby także przygotowanie liderów aktywności senioralnej, którzy na przykład byłiby w stanie poprowadzić zajęcia dla seniorów na placach rekreacji ruchowej.

Bibliografia

Literatura

- [1] Dziubiński Z. (2016): *Universally Accessible Sport in Polish Society's Lifestyle: The Causes of Change*. Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology, vol. 16, no. 1, s. 30–38; <http://dx.doi.org/10.14589/ido.16.1.4>.
- [2] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, red. T. Pilch, t. 1 (2003): Warszawa.
- [3] *Encyklopedia starości, starzenia się i niepełnosprawności*, red. A.A. Zych (2017): Thesaurus Silesiae, Katowice.
- [4] Gosek B. (2016): *Formy spędzania czasu wolnego starszych osób w województwie łódzkim*. Jakość życia ludzi starych – wybrane problemy, 14, s. 137–149.
- [5] Grzegorzczak J., Szeliga E., Wolna-Nieroda A., Bazarnik-Mucha K. (2012): *Aktywność fizyczna osób starszych*. Young Sport Science of Ukraine, V. 4, s. 23–37; <http://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/1307/1/Grzegorz.pdf> [dostęp: 12.04.2021].
- [6] Grzybowska M., Cynarski W.J., Błażejowski G. (2017): *Counteracting Social Exclusion of People with Motor Dysfunctions through Physical Culture – Opinions of People with and without Physical Disabilities*. Central European Journal of Sport Sciences and Medicine, vol. 20, no. 4, s. 61–68; <http://dx.doi.org/10.18276/cej.4-07>.
- [7] Halicka, M. Halicki J., (2003): *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*. [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk, s. 189–218.
- [8] Ignasiak Z., Sławińska T., Dąbrowski A., Rowiński R. (2013): *The structure of physical activity in seniors from Lower Silesia*. Rocznik Państwowego Zakładu Higieny, nr 64 (1), s. 67–73.
- [9] Kantanista A., Król-Zielińska M., Szeklicki R., Dąbrowski A., Rowiński R., Osiński W. (2013): *Aktywność fizyczna osób starszych z Wielkopolski w świetle ogólnopolskich badań Polsenior*. Gerontologia Polska, nr 4, s. 113–118.
- [10] Majer R. (2018): *Polityka samorządowa wobec starości. Strategie i podmioty*. Wydawnictwo UŁ. Łódź.

- [11] Mytskan B.M., Cynarski W.J., Fedoryuk A.V., Popel' S.L., Mytskan T.S., Zemska N.O. (2017): *Correction of elderly age people's psycho-physiological condition by recreation motor activity*. Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports, vol. 21, no. 1, s. 41–45; <http://dx.doi.org/10.15561/18189172.2017.0107>.
- [12] Mędrzycki R. (2017): *Funkcje gminnych rad seniorów*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXIX, zeszyt 3, s. 119–132.
- [13] Pieprzyk M., Pieprzyk P. (2012): *Osoby starsze w systemie ochrony zdrowia*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXXIV, zeszyt 3, s. 175–188.
- [14] Pocztarska-Dec A., Bergier J. (2012): *Aktywność ruchowa ludzi starszych w świetle dotychczasowych badań*. Człowiek i Zdrowie, nr 1 (VI), s. 23–30.
- [15] Rowiński R., Dąbrowski A. (2012): *Aktywność fizyczna Polaków w wieku podeszłym*. [w:] M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Termedia Wydawnictwa Medyczne. Poznań, s. 531–548.

Akty prawne, deklaracje i raporty

- [16] Political Declaration and Madrit International Plan of Action Ageing <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf> [dostęp: 25.03.2021].
- [17] Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 6 lutego 2013 r. w sprawie europejskiego partnerstwa na rzecz innowacji sprzyjającej aktywnemu starzeniu się w dobrym zdrowiu (2012/2258(INI)), „Dziennik Urzędowy UE” z dnia 22 stycznia 2016 r., <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-ue-c-2016-24-11,68603175.html> [dostęp: 26.02.2021].
- [18] Special Eurobarometer 472, Summary. Sport and physical activity, December 2017.
- [19] Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. 2004, Nr 64, poz. 593.
- [20] Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. z 2020 r., poz. 713.
- [21] Uchwała nr 150 Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 2015 r. w sprawie przyjęcia „Programu Rozwoju Sportu do roku 2020”, „Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej”, poz. 989/2015.
- [22] Uchwała nr 167 Rady Ministrów z dnia 16 listopada 2020 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego na rzecz Osób Starszych „Aktywni+” na lata 2021–2025, „Dziennik Urzędowy RP”, poz. 1125/2020.
- [23] Uchwała Nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność. Monitor Polski, Dziennik Urzędowy RP Warszawa, dnia 30 listopada 2018 r., poz. 1169.

- [24] Uchwała Nr 237 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. w sprawie ustanowienia Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 Monitor polski, „Dziennik Urzędowy RP” Warszawa, dnia 24 stycznia 2014 r., poz. 52.
- [25] Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2019 r., MRPiPS Warszawa 2020.
- [26] Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 – rok 2019. https://das.mpips.gov.pl/source/2020/sprawozdania/Sprawozdanie%20z%20realizacji%20Programu%20ASOS_ZA_2019.pdf, s. 26 [dostęp: 24.02.2021].
- [27] Gminna Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych na lata 2014–2022. <https://mopstg.pl/p,115,gminna-strategia-rozwiazywania-problemow-spoecznych-na-lata-2014-2022> [dostęp: 8.04.2021].
- [28] Uchwała Nr XVIII/379/20 Rady Miasta Tychy z dnia 25 czerwca 2020 r. w sprawie przyjęcia Programu Polityki Senioralnej dla Miasta Tychy na lata 2020–2027.
- [29] Uchwała Nr XXIV/482/16 Rady Miasta Katowice z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie Miejskiego Programu „Katowicki Senior w Mieście” na lata 2016–2021.
- [30] Uchwała Nr XIX/373/2020 Rady Miasta Gliwice z dnia 24 września 2020 r. w sprawie przyjęcia „Programu Polityki Senioralnej Miasta Gliwice na lata 2021–2025”.
- [31] Uchwała Nr 602/XXXIV/2020 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Sosnowca na lata 2021–2027.
- [32] Uchwała Nr 695/LIII/2014 Rady Miasta Częstochowy z dnia 26 czerwca 2014 r. w sprawie przyjęcia Programu działań na rzecz seniorów na lata 2014–202 „Częstochowa seniorom”.
- [33] Założenia do Polityki Senioralnej Gminy Cieszyn na lata 2018–2022. <https://bip.um.cieszyn.pl/artukul/2388/24969/polityka-senioralna-gminy-cieszyn-na-lata-2018-2022> [dostęp: 13.04.2021].

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Programowanie aktywności fizycznej seniorów w lokalnej polityce społecznej*.

CZEŚĆ IV
TURYSTYKA I REKREACJA

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2021.04.22>

Witold WARCHOLIK*

<https://orcid.org/0000-0003-3413-582X>

Dorota CHMIELOWSKA**

<https://orcid.org/0000-0002-7332-3359>

Profile of a Participant in Mantrailing in Poland

Jak cytować [how to cite]: Warcholik W., Chmielowska D. (2021): *Profile of a Participant in Mantrailing in Poland*. Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe, vol. 4, no. 3, pp. 143–154.

Sylwetka uczestnika rekreacji mantrailingowej w Polsce

Streszczenie

Celem pracy było określenie profilu osoby uprawiającej tropienie użytkowe (mantrailing) na terenie Polski. Badaniem objęto osoby zainteresowane rekreacją mantrailingową – członków grupy Mantrailing Polska. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki badawczej kwestionariusza ankiety, opracowanego przez autorów artykułu. Osoby zainteresowane mantrailingiem są grupą relatywnie młodą i dobrze wykształconą, w zdecydowanej większości zamieszkującą ośrodki miejskie. Podobnie jak w większości aktywności związanych z psami, liczebnie przeważają w niej kobiety. Podstawowymi motywami uprawiania mantrailingu w Polsce jest określenie potrzeb i predyspozycji psa oraz chęć obserwacji jego aktywności bezpośrednio w warunkach pracy w terenie. Dla amatorów tropienia użytkowego zdawanie egzaminów i uzyskiwanie certyfikatów w tym zakresie nie jest istotne, podobnie jak aspekt rywalizacji między ich psami. Listę ras psów mantrailingowych cechuje ogromna różnorodność. W większości opinii brak też zdecydowanych wskazań ras preferowanych w tropieniu użytkowym. Głównymi inhibitorami mantrailingu w Polsce są ograniczenia czasowe i czynnik finansowy.

Słowa kluczowe: mantrailing, rekreacja, aktywność fizyczna, sporty kynologiczne.

* PhD, Pedagogical University of Krakow, the Institute of Geography, the Department of Tourism and Regional Studies, e-mail: warwitek@gmail.com

** PhD, Pedagogical University of Krakow, the Institute of Geography, the Department of Tourism and Regional Studies, e-mail: dorota.chmielowska@up.krakow.pl

Abstract

The aim of the study was to determine the profile of people practising mantrailing on the territory of Poland. The study covered people who practice or have practiced mantrailing – members of the group „Mantrailing Poland”. The scientific method applied was a diagnostic survey – a questionnaire consisting of questions designed by the authors. People interested in mantrailing in Poland are a relatively young and well-educated group, the vast majority come from the city. In the case of tracking, the predominance of women in dog-related activities is also confirmed. The main motives for practising tracking in Poland are determining the needs, predispositions and activity of the dog and the desire to learn about its performance directly in the field. It is not, however, about passing exams and obtaining certificates in tracking, or the aspect of competition. The list of breeds with which people practise mantrailing is extremely varied with no strict list of breeds that they consider preferable for this form of recreation. The main inhibitors of tracking in Poland are financial resources and lack of time.

Keywords: mantrailing, recreation, physical activity, dog sports.

Introduction

Dogs use their nose at all times: when strolling they sniff out greenery, look for hidden treats, like to play „lost” owner or toy, and eagerly follow scent trails left by other dogs, animals and people. This dog’s gift - olfaction - has been widely used for a very long time (rescue, hunting, guarding) and also, recently, in recreation and cynological sports. Creative tracking is the ability to independently adjust the style of a dog to changing environmental conditions. Nowadays, the properties of scents, the rules of their spreading and the possibilities to identify and distinguish in between them are studied using the most modern methods and equipment. This is not a strict delimitation, not only because of differences in the definition of „tracking” among authors, but because of the intermingling of professional or sporting/recreational forms of dog/human cooperation: a) tracking (sport tracking), b) mantracking (in Poland = sportive tracking), c) blood trailing (hunting), d) searching, e) nosework, brainwork and f) mantrailing.

Mantrailing takes place in two or three stages:

- a trampler walks along a chosen, suitably prepared route, building a trail, i.e. they „accidentally” lose objects soaked with their scent. The path covered usually runs through varied terrain and has a certain number of bends, splits, etc.
- a tracking tandem sets off after a certain time (e.g. 1–2 hours). The dog and the handler search for the trampler or the trampler and the objects they left behind. The handler may also hear the story of the „missing” person that the dog should find. The tandem moves by walking, marching or running fast, as the pace is always imposed by the dog. The handler tries not to interfere and intervenes only as a last resort, which requires a good knowledge of the dog,

— the tracking tandem may be followed by a group of observers/judges, who must not be too close to the working animal in order not to distract it.

The aim of the study was to determine the profile of people practising mantrailing on the territory of Poland. Mantrailing is a relatively new form of recreation and as such, it lacks substantial characterization in the literature, especially in the context of its participants. This paper aims to verify the characteristics of a mantrailer, based on observation and surveys among dog owners. The hypothetical mantrailer seems to be a young, well-educated person in good health and of material standing, residing in an urban area, motivated to pursue mantrailing as a form of recreation and outdoor observation of their dog's traits and abilities.

In the colloquial language, there is a term for sport based on the use of animals, but sport is exercise and games aiming at developing physical aptitude and its manifestation. These games and exercise are performed according to established regulations, are often accompanied with competition and participants striving to achieve the best results. None of the popular definitions and concepts of sport (ludic, agonistic, pedagogical) takes into account sports practiced together with animals or by animals themselves [32]. Mantrailing is a form of physical recreation. For the purposes of this study, we have adopted a definition of recreation as a set of behaviours that are undertaken outside of professional, family and social duties. The latter serve recreation, entertainment and psycho-physical development. Recreation is a broader concept than tourism, which can be one of its motoric, social, economic, or psychological and organisational facets [25].

Dogs appear in literature in many contexts as they are one of the most commonly used species by humans for sport and recreation [32]. These are mainly studies providing an overview of the disciplines of sporting cynology including a number of new forms of recreation and sport involving dogs [17, 26]. In Poland, obedience, agility, frisbee and flyball are becoming increasingly popular [16]. Examples of broader characteristics of selected recreational forms include dog-trekking as a form of recreation and family tourism [11], agility [34], mantrailing [38] or obedience [30]. The aspects of choosing a dog for tracking, training programmes, motivation for olfactory work, laying tracks and evaluating progress in tracking are included, among others, in the works of B. Górny [14] and G. Johnson [19]. A separate group of publications concerns the use of dogs in uniformed services [6, 13]. Dog ownership goes far beyond physical benefits of the owner [2, 4, 8, 9, 15, 22]. The dog is often described in the scientific literature as a family member [3, 24, 37].

The results of a survey conducted among residents of Warsaw and Poznań regarding daily sport and recreational activities of dog owners are included in the paper by A. Teodorowicz and M. Woźniewicz-Dobrzyńska [33]. It shows, as in other such studies [5, 7, 20, 23], that owning a dog has a significant impact on the owner's physical activity. These issues fall within a wider body of research on the impact of pet ownership on owners' physical activity levels [10, 12, 27, 28, 29, 35, 39, 40].

Materials and methods

The scientific method applied was a diagnostic survey – a questionnaire consisting of questions designed by the authors. The study covered people who practise or have practised tracking in Poland. A survey questionnaire in the form of Google form was used. The form was filled in by members of the group “Tropienie użytkowe/ Mantrailing Poland”, functioning on the Internet facebook portal. It is a public group with about 2400 members (2020). According to the group description, they are enthusiasts of tracking, using the mentioned platform to exchange information about tracking events, trainings, seminars, camps, etc. The survey questionnaire was completed by 105 people, who represented 5.53% of the group to whom the request was sent. The survey was conducted between 11.02.2020 and 9.04.2020. The survey questionnaire consisted of 24 main questions, including 16 closed and 8 open ones and a metric covering 18 issues. The selection of the content and layout of the questions in the survey questionnaire was preceded by the authors’ active participation in mantrailing and discussions with the organisers of the mantrailing workshops in late 2019 and early 2020.

According to the questionnaire, 85% of the respondents were female. The largest group were the respondents whose age ranged from 25–44 (73.3%) and 45–64 (19%). In the vast majority (80%), the surveyed amateurs of mantrailing originated from a city. As far as education is concerned, higher education (master’s degree 67.6%, bachelor’s degree 16.2%) prevailed among the respondents. Most of the respondents assessed their material situation positively (rather good – 68.6%, definitely good – 25.7%). These were mostly people working in private companies (33.3%) or running their own business (29.5%). A very small group were, for example, pensioners (3.8%), unemployed (1.9%) and pupils and students (7.6%). The surveyed population consisted of people who have been mantrailing or practising mantrailing for: more than 5 years (18.1%), between one and five years (56.2%) and less than one year (25.7%).

Study results

The structure of the forms of tracing practised by the respondents comprises the following: tracking (89.5% of respondents), sport and tracking (4.8%), sport tracking (2.9%), hunting tracking (1.9%), hunting and tracking (1.0%). As a result of the survey, it was found out that the primary motives for mantrailing in Poland are:

- getting to know the needs, suitability, activity of (my) dog (87.6% of respondents),
- the need to get to know the attributes of (my) dog in field work conditions (57.1%),

- (my own) need for active recreation (38.1%),
- the need for contact with the natural environment (28.6%),
- the need to belong to a group, to be with close people (19.0%),
- preparing the dog for professional work, e.g. in rescue (6.7%),
- giving pleasure to the dog, enjoyment of the dog (4.8%).

Mantrailing, as proven in an additional question, is for 41% of the respondents a complementary or preparatory activity for their dogs in the form of sport, recreation or rehabilitation. For the majority of mantrailers (61%), passing exams and obtaining certifications in tracking is not important. Among the amateurs of mantrailing who see the importance of obtaining certificates, the dominant reasons were:

- a test, verification of skills acquired during training in different conditions, including stress,
- setting an additional goal, striving for it or the confidence of achieving it,
- motivation to participate in trainings,
- the desire to help people after certification,
- personal satisfaction.

When asked whether competition between mantrailing participants is present and whether it is important to them, only 3% answered affirmatively. The rest of the respondents either believe that such a phenomenon does not exist (49.5%) or that they have observed it but it is not important to them. Moreover, it was pointed out that competition is unjustified due to the impossibility of comparing successive „tracks”. Even training in the same place but at a different time of day is already a different challenge – and can't be compared. Excessive competition has destroyed many forms of recreation, especially dog recreation, and has led to atomisation of the environment, where participation in an event counts less and less, and the importance of winning increases. It has also been argued that rivalry can get in the way of running a group, and that the latter exists between those who award certificates and those who participate in search operations. Finally, it has a negative effect on dogs that are put under too much pressure.

The respondents classified mantrailing as a year-round activity, with fewer than 5% of the respondents practising it only in the summer season. They defined this form of recreation as outdoor activities in all terrain conditions (90.5%) or outdoor activities only in certain terrain conditions.

From among a range of potential motivating factors for mantrailing recreational activities, four response options were included in the survey form (Table 1).

The amateurs of tracking indicated the cognitive motive as the dominant one. Among a wide range of functions of physical recreation, in the case of mantrailing they indicated mainly leisure and educational ones (Table 2). Among human character traits influenced by mantrailing, patience was mentioned by far the most frequently (93.3%). Next to responsibility (45.7%), independence, attentiveness, humility, perceptiveness, the ability to read and trust the dog were also men-

tioned. A person with a high quality of life is a person that is satisfied with their relationships with other people, with their health, with self-development, and who can also see a sense of purpose in their own existence. The amateurs of mantrailing were able to determine which spheres of human life their passion has an impact on in terms of improving the quality of life. M. Straś-Romanowska [31] distinguished four dimensions of quality of life: psycho-social, psycho-physical, subjective and metaphysical, i.e. spiritual. The amateur mantrailers most often mentioned the following spheres: subjectivity (78.1%), psycho-social (social) (44.8%), psycho-physical (biological) (43.8%), and security (29.5%). The psycho-physical sphere is concerned with broadly understood bodily functions and drives of a person. The psycho-social sphere (also called the social sphere) provides a sense of belonging, safety and social identity. The manifestation of the sphere of subjectivity is the realisation of personal interests, goals, helping to achieve self-realisation and authentic life. The metaphysical sphere includes timeless values such as goodness, truth, love, etc.

Table 1. Motives of activity of the mantrailing participants

Cognitive motive (to increase knowledge, expand knowledge of the world, increase general culture, use cultural goods, interact with local people)	68,6%
The motif of change (to escape from everyday life, change of environment, to search for otherness, variety, return to nature, to search for silence, beauty, peace, and sometimes solitude)	59,0%
Leisure and health motive (recovery, regeneration and healing, restoration of powers used up during work)	56,2%
Business motive (business trips, seminars, trainings, incentive trips, etc.)	15,2%

Source: own study.

Table 2. Functions of mantrailing

Leisure function	79,0%
Learning function	67,6%
Health function	23,8%
Educational function	22,9%
Cultural education function	3,8%

Source: own study.

The attitude of family members to the interest in mantrailing was assessed by the respondents in 67.5% as positive or neutral (30.5%) and only in two cases out of more than 100 respondents, the dog passion of the respondents was negatively perceived. However, the beginning of the respondents' interest in mantrailing should not be attributed to encouragement from family members (only 11.4% of

cases), including parents (2.9%). The main sources of information about tracking at the beginning of the adventure with this form of recreation were the Internet (forums, facebook, websites) (27.6%), courses, seminars, workshops and training (23.8%) and direct information from friends. These information channels are complemented by information from veterinarians or behaviourists (7.6%) and from trade books and magazines (4.8%).

The concept of recreation is considered to be a set of activities and behaviours undertaken by an individual in their free time and associated with leisure after work [21]. An important element of the description of the profile of a person practising mantrailing is the frequency with which they go out into the field with their canine partner. More than half of the people answered that once a week. Even more often, i.e. two to five times a week, mantrailing is practised by 16.2% of the respondents and only one in ten comes across this form of recreation only during dog training and workshops. The mantrailing amateurs, taking into account the intensity of effort and using the delimitation of S. Toczek-Werner [36], classify it as a moderately intensive human activity (56.2%). Activities such as skating or gymnastics were assigned to this category in the survey question. A significant group chose the level of relaxation activities (34.3%) (walking and fishing were included in the question for comparison). Similarly, with regard to the level of difficulty (technical complexity), most people classified mantrailing as a moderately difficult activity (51.4%) (the question included a comparison with football, skating). One third considered it as difficult (skiing, climbing) and the rest as easy (running, cycling).

The mantrailing practitioners were asked to self-assess their health and physical condition by answering six additional questions in the metric. The vast majority of the respondents described their health as satisfactory, with 54.3% describing it as good and 34.3% as very good. More than two thirds of the respondents when asked if they consider themselves to be physically fit said rather yes and almost one third said definitely yes. Excluding from the statistics the 40% of the respondents who declare that they do not experience health problems, the remaining group suffered from visual impairment (22.9%), diseases of: motor organs (26.7%), digestive system (14.3%), respiratory system (13.3%), circulatory system (6.7%) and mental disorders (9.5%). The forms of activities indicated by the respondents are primarily all: cycling, running, walking, and with dogs: nose-work, dogtrekking and ofactory detection [38].

The frequency distribution of physical exercise (excluding mantrailing) reported by the respondents in the questionnaire is as follows: (a) 3–5 times per week and more often (54.3% of the respondents), (b) 1–2 times a week (23.8%), (c) less than once a month (7.6%), and (d) not at all (14.3%). The survey also identified the hourly range of the respondents' one-time physical activity (excluding mantrailing): (a) I do not undertake physical activity (11.4%), (b) up to half an hour (5.7%), (c) half an hour to an hour (32.4%), (d) one to two hours (42.9%), and (e) more than two hours (7.6%) [38].

The hypothesis of the authors of the study about strong feminization of the mantrailing environment in Poland was confirmed by more than 80% of the respondents. However, the respondents were not able to indicate the predominant features of a person practising tracking (or of a dog), which would predispose such a sex ratio of people involved in mantrailing. They are also aware of the general predominance of women in dog-related activities, including dog sports and the guiding profession.

There are as many ways of using dogs, shaped over centuries, as numerous the breeds and their divisions in terms of different characteristics and predispositions are [18]. There is no unanimity among the respondents regarding the breeds of dogs preferred for mantrailing. Statistically, in the yes/no answer variant, in less than half of the cases (46.7%), the respondents considered that there were breeds preferred by them in tracking. Moreover, they most often mentioned the German Shepherd Dog, the Belgian Malinois or used the broader phrase „hunting breeds”, yet with a very wide range of other breeds mentioned at the same time.

Over the centuries, not only has the role of the dog in human life changed, but above all the attitude towards them has as owners not only want to learn how to better coexist with them, but also how to establish a strong bond and understanding [18]. Only one in five respondents, when asked who they test more in mantrailing, namely themselves or their dog, indicated the dog. The majority of people practising mantrailing (94.3%) declared that this form of recreation helped them to „read” their dog properly.

Given the desired widest possible participation of the public in tourism and recreation, the phenomenon of „tourism exclusion” is becoming a priority direction in research on the activity of the public at large [1]. Therefore, it is necessary to contemplate the limitations for mantrailing in Poland. According to the respondents, the main inhibitors of tracking are lack of time (50.5%) and lack of money (49.5%), and further in the order of importance: household (28.6%) and business (27.6%) obligations, lack of time off and appropriate offer of „camps” (19% each). Relatively few mantrailing enthusiasts complain about organizational errors and unprepared instructors (2.9%) and limited access to places where mantrailing can be practised (12.4%). Few people are also convinced that their dog „can't cope” (6.7%).

Conclusions

The research carried out is exploratory in nature and the conclusions cannot apply to the entire community of people who practise mantrailing in Poland. In the pattern of forms of tracking practiced by the respondents, mantrailing is predominant. The main motives for practising mantrailing in Poland are determining the needs, predispositions and activity of the dog and the desire to learn about its

features directly in the field. It is not, however, about passing exams and obtaining certificates in tracking, or the aspect of competition. Among a wide range of functions of mantrailing, mainly leisure and educational functions are indicated, and among shaping human traits – patience.

People interested in mantrailing in Poland are a relatively young and well-educated group, and therefore opinion-forming. Civilisation progress is accompanied by an increase in the wealth of societies, which allows for the performance of leisure time activities and, in this context, the mantrailing amateurs assess their material situation positively. However, the main inhibitors of tracking in Poland are lack of time and financial resources. The vast majority of amateur mantrailers come from the city, which confirms the general trend that urban population is more physically active. In the case of tracking, the predominance of women in dog-related activities is also confirmed.

The vast majority of people who practise mantrailing claim that this form of recreation has helped them to „read” their dog properly. The list of breeds with which people do mantrailing is extremely varied with no strict list of breeds that they consider preferable for this form of recreation. Mantrailing is a year-round outdoor activity, in all terrain conditions.

References

- [1] Alejziak W. (2009): *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej*. Studia i Monografie AWF, no 56, Kraków, pp. 433–434.
- [2] Allen K., Shykoff B.E., Izzo J.L. Jr. (2001): *Pet ownership, but not ace inhibitor therapy, blunts home blood pressure responses to mental stress*. Hypertension, 38, pp. 815–820; <http://dx.doi.org/10.1161/hyp.38.4.815>.
- [3] Cain A. (1985): *Pets as family members*, [in:] M. Sussman (ed.), *Pets and the family*. Haworth Press, New York, pp. 5–10.
- [4] Charnetsky C.J., Riggers S., Brennan F. (2004): *Effect of petting a dog on immune system functioning*. Psychological Reports, 3(2), pp. 1087–1091; <http://dx.doi.org/10.2466/pr0.95.3f.1087-1091>.
- [5] Christian H.E., Westgarth C., Bauman A., et al. (2013): *Dog ownership and physical activity: A review of the evidence*. Journal of Physical Activity & Health, 10(5), pp. 750–759; <http://dx.doi.org/10.1123/jpah.10.5.750>.
- [6] Cichy A., Medeńska W., Dratwa-Chałupnik A. (2018): *Psi węż jako detektor*. Czwarte warsztaty kynologiczne, Zakład Karny w Goleniowie.
- [7] Cutt H., Giles-Corti B., Knuiiman M., Burke V. (2007): *Dog ownership, health and physical activity: A critical review of the literature*. Health & Place, 13(1), pp. 261–272; <http://dx.doi.org/10.1016/j.healthplace.2006.01.003>.

- [8] Cutt H.E., Knuiaman M.W., Giles-Corti B. (2008): *Does getting a dog increase recreational walking?* International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity, 5; <http://dx.doi.org/10.1186/1479-5868-5-17>.
- [9] Dembicki D., Anderson J. (1996): *Pet ownership may be a factor in improved health of the elderly.* J Nutr Elder., 15(3), pp. 15–31; http://dx.doi.org/10.1300/J052v15n03_02.
- [10] DeMello L.R. (1999): *The effect of the presence of a companion-animal on physiological changes. Following the termination of cognitive stressors.* Psychol Health, 14(5), pp. 859–868; <http://dx.doi.org/10.1080/08870449908407352>.
- [11] Dłużewska A., Gonja A., Michniewicz H., Podgórski Z. (2015): *Dogtrekking jako forma rekreacji i turystyki rodzinnej.* [w:] *Współczesne problemy turystyki.* Ośrodek Rekreacji, Sportu i Edukacji w Poznaniu. Bydgoszcz–Poznań, pp. 135–156.
- [12] Friedmann E., Katcher A.H., Lynch J.J., Thomas S.A. (1980): *Animal companions and one year survival of patients after discharge from a coronary care unit.* Public Health Reports, 95, pp. 307–312.
- [13] Gondorowicz M. (2018): *Wykorzystanie psiego nosa w kryminalistyce, czyli słów kilka o osmologii w Polsce.* Czwarte warsztaty kynologiczne, Zakład Karny w Goleniowie.
- [14] Górny B. (2010): *Nowoczesne szkolenie psów tropiących.* Oficyna Wydawnicza MULTICO. Warszawa.
- [15] Guéguen N., Ciccotti S. (2008): *Domestic dogs as facilitators in social interaction: An evaluation of helping and courtship behaviours.* Anthrozoös, 21, pp. 339–349; <http://dx.doi.org/10.2752/175303708X371564>.
- [16] Jastrzębska A., Gugołek A., Strychalski J. (2017): *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce (part 1).* Wiadomości Zootechniczne, 55 (1), pp. 87–93.
- [17] Jastrzębska A., Gugołek A., Strychalski J. (2017). *Zwierzęta w sporcie, rekreacji i rozrywce (part 2).* Wiadomości Zootechniczne, 55 (2), pp. 173–181.
- [18] Jędrzejczak M., Pęzińska-Kijak K. (2017): *Związek między człowiekiem i psem – kształtowanie zachowań metodą pozytywną.* Trzecie Warsztaty Kynologiczne. Szczecin.
- [19] Johnson G. (2003): *Tracking Dog – theory and methods.* Arner Publications.
- [20] Lentino C., Visek A.J., McDonnell K., DiPietro L. (2012): *Dog walking is associated with a favorable risk profile independent of a moderate to high volume of physical activity.* Journal of Physical Activity & Health, 9(3), pp. 414–420; <http://dx.doi.org/10.1123/jpah.9.3.414>.
- [21] Lubowiecki-Vikuk A.P., Paczyńska-Jędrycka M. (2010): *Współczesne tendencje w rozwoju form rekreacyjnych i turystycznych.* Bogucki Wyd. Naukowe. Poznań.
- [22] McNicholas J., Collis G.M. (2000): *Dogs as catalysts for social interactions: robustness of the effect.* Br J Psychol., 91, pp. 61–70; <http://dx.doi.org/10.1348/000712600161673>.

- [23] McNicholas J., Gilbey A., Rennie A., Ahmedzai S., Dono J.-A., Ormerod E. (2005): *Pet ownership and human health: A brief review of evidence and issues*. *BMJ*, 331, 1252; <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.331.7527.1252>.
- [24] Melson G.F. (2003): *Child development and the human-companion animal bond*. *Animal Behavioral Scientist*, 47(1), pp. 31–39; <http://dx.doi.org/10.1177/0002764203255210>.
- [25] Mrozowicz K. (2012): *Model motywacji turystycznej w świetle badań empirycznych*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 704: *Ekonomiczne problemy turystyki*, 3 (19), pp. 87–97.
- [26] Niewiadomska M. (2018): *Forms of activities with a dog as modern types of physical recreation*. *Central European Journal of Sport Sciences and Medicine*, vol. 23, no 3, pp. 53–58; <http://dx.doi.org/10.18276/cej.2018.3-05>.
- [27] Oka K., Shibata A. (2009): *Dog ownership and health-related physical activity among Japanese adults*. *J Phys Act Health*, 6(4), pp. 412–418; <http://dx.doi.org/10.1123/jpah.6.4.412>.
- [28] Owen C.G., Nightingale C.M., Rudnicka A.R., Ekelund U., McMinn A., Griffin S., Cook D.G., Whincup P.H. (2010): *Family dog ownership and levels of physical activity in childhood: Findings from the Child Heart and Health study in England*. *American Journal of Public Health*, 100, pp. 1669–1671; <http://dx.doi.org/10.2105/AJPH.2009.188193>.
- [29] Siegel J.M. (1990): *Stressful life events and use of physician services among the elderly: the moderating role of pet ownership*. *J Pers Soc Psychol.*, 58, pp. 1081–1086; <http://dx.doi.org/10.1037//0022-3514.58.6.1081>.
- [30] Sjosten I. (2005): *Obedience – trening posłuszeństwa*. Wyd. Galaktyka. Łódź.
- [31] Straś-Romanowska M. (1992): *Los człowieka jako problem psychologiczny. Podstawy teoretyczne*. Wrocław.
- [32] Strychalski J., Gugolek A., Jastrzębska A. (2016): *Psy w sporcie i rekreacji*. *Przegląd Hodowlany*, 3, pp. 29–33.
- [33] Teodorowicz A., Woźniewicz-Dobrzyńska M. (2014): *Sport and recreational activity with a dog. Psychosocial significance of dog ownership*. W: F. Dias, S. Oliveira, J. Kosmaczewska, Â. Pereira (red.), *New trends in tourism research – a polish perspective*. Tourism Research Group of Polytechnic Institute of Leiria. Peniche Portugal, pp. 296–310.
- [34] Theby V., Hares M. (2010): *Agility. Sport i zabawa*. Wyd. RM.
- [35] Thorpe R.J. Jr, Simonsick E.M., Brach J.S., Ayonayon H., Satterfield S., Harris T.B., Garcia M., Kritchevsky S.B. (2006): *Dog ownership, walking behavior, and maintained mobility in late life*. *Journal of the American Geriatrics Society*, 54(9), pp. 1419–1424; <http://dx.doi.org/10.1111/j.1532-5415.2006.00856.x>.

- [36] Toczek-Werner S. (1999): *Podstawowe formy i metody stosowane w rekreacji ruchowej*. [in:] S. Toczek-Werner (ed.), *Podstawy rekreacji i turystyki*. AWF. Wrocław, pp. 21–30.
- [37] Walsh F. (2009): *Human-animal bonds II: the role of pets in family systems and family therapy*. *Fam Proc.*, 48(4), pp. 481–499; <http://dx.doi.org/10.1111/j.1545-5300.2009.01297.x>.
- [38] Warcholik W., Chmielowska D. (2021): *Tropienie użytkowe jako forma rekreacji ruchowej w Polsce*. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 35(1), pp. 123–136; <http://dx.doi.org/10.24917/20801653.351.9>.
- [39] Yabroff K.R., Troiano R.P., Berrigan D. (2008). *Walking the dog: is pet ownership associated with physical activity in California?* *J Phys Act Health*, 5(2), pp. 216–228; <https://doi.org/10.1123/jpah.5.2.216>.
- [40] Yam P.S., Morrison R., Penpraze V., Westgarth C., Ward D.S., Mutrie N., Hutchison P., Young D., Reilly J.J. (2012): *Children, parents, and pets exercising together (CPET) randomised controlled trial: study rationale, design, and methods*. *BMC Public Health*, 12, 208; <http://dx.doi.org/10.1186/1471-2458-12-208>.
-

Deklaracja braku konfliktu interesów

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Profile of a Participant in Mantrailing in Poland*.

Finansowanie

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Profile of a Participant in Mantrailing in Poland*.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Profile of a Participant in Mantrailing in Poland*.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Profile of a Participant in Mantrailing in Poland*.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

1. „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” ukazuje się jako kwartalnik. Publikacje powinny dotyczyć problemów badawczych, którymi zajmują się nauki o kulturze fizycznej (historia, teoria i socjologia kultury fizycznej, problemy rozwoju fizycznego, sprawności i wydolności fizycznej, turystyki i rekreacji, zdrowia i edukacji prozdrowotnej).
2. Publikujemy prace eksperymentalne, przeglądowe, doniesienia i artykuły polemiczne – w języku polskim i językach obcych, po uzyskaniu pozytywnej recenzji.
3. Procedura recenzowania materiałów autorskich publikowanych w „Sporcie i Turystyce. Środkowoeuropejskim Czasopiśmie Naukowym” jest dostosowana do wytycznych MNiSW „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce” oraz „Kodeksu etyki pracownika naukowego”. Pierwszym etapem recenzowania nadesłanych prac jest recenzja wstępna dokonywana przez Redakcję czasopisma. Na tym etapie praca poddawana jest ocenie pod względem jej zgodności z profilem czasopisma, zachowania wymogów redakcyjnych obowiązujących w wydawnictwie oraz ogólnej poprawności językowej. Tekst spełniający wymogi recenzji wstępnej otrzymuje kod identyfikacyjny i zostaje skierowany do dwóch recenzentów będących specjalistami z zakresu nauk o kulturze fizycznej. Zgodnie z zasadą „double-blind review process”, recenzenci, jak i autorzy, pozostają wobec siebie anonimowi. Recenzenci swoją opinię o pracy przedstawiają, wypełniając formularz recenzji.
4. Redakcja „Sportu i Turystyki. Środkowoeuropejskiego Czasopisma Naukowego”, dbając o rzetelność w nauce, wdraża zapory „ghostwriting” oraz „guest authorship”. Autorzy są zobowiązani do przedstawienia oświadczenia dotyczącego rzetelności nadesłanych prac, a w przypadku artykułów opracowanych przez kilku autorów – do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie pracy. Wszelkie wykryte przypadki nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).
5. Autor artykułu jest zobowiązany poinformować Redakcję o źródłach finansowania publikacji, jeżeli nadesłana praca powstała dzięki dofinansowaniu instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń lub innych podmiotów („financial disclosure”).
6. Objętość nadsyłanych tekstów nie może przekraczać 15 stron (w tym tabele, wykresy, przypisy, bibliografia). Dokument powinien być napisany w formacie A4 standardowego maszynopisu (1800 znaków na stronie, marginesy: górny i dolny – 25 mm, lewy – 35 mm). Zaleca się stosowanie kroju Times New Roman, 12 punktów, odstęp 1,5 wiersza.
7. Pracę należy przesłać w wersji elektronicznej w edytorze Word (w formacie .doc lub .docx) z dwoma egzemplarzami wydruku. Praca powinna zawierać: a) imię i nazwisko autora lub autorów; b) tytuł naukowy, identyfikator ORCID oraz afiliację; c) tytuł publikacji; d) streszczenie pracy; e) słowa kluczowe pracy; f) dodatkowo w języku angielskim: tytuł pracy, streszczenie, słowa kluczowe (1/2 strony); 7) adres kontaktowy, nr telefonu, e-mail (służbowy).
8. W razie umieszczenia w pracy rycin, tabel itp. pochodzących z opracowań zamieszczanych w innych czasopismach lub publikacjach książkowych autor ma obowiązek uzyskania zgody na ich wykorzystanie.

9. Tabele i materiał ilustracyjny (ryciny, wykresy, fotografie) można zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia należy zaznaczyć na prawym marginesie wydruku tekstu.

- a) Stopień pisma w tabeli powinien wynosić 9 p., zaś szerokość tabeli nie może przekraczać 125 mm. Nie stosuje się innego formatowania tabeli niż siatka. Tytuł umieszcza się nad tabelą. Przypisy do tabeli umieszcza się bezpośrednio pod nią. W tabeli nie zostawia się pustych rubryk.

Obowiązują następujące znaki umowne:

pauza (—) – zjawisko nie występuje,

zero (0) – zjawisko istnieje, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogą być wyrażone uwidocznionymi w tabeli znakami cyfrowymi,

kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych,

znak x – wypełnienie rubryki ze względu na układ tabeli jest niemożliwe lub niecelowe,

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy.

- b) Wykresy należy sporządzać za pomocą programów Microsoft Office (Excel, Microsoft Graph). Szerokość wykresu nie może przekraczać 125 mm. Numer i tytuł wykresu zapisuje się pod wykresem. Wykresy sporządzane innymi programami i wklejane jako rysunki muszą spełniać następujące kryteria:

- minimalna rozdzielczość to 300 dpi,
- dane i opisy zamieszczone na wykresie muszą być zapisane Times New Roman w stopniu 9 p.,
- nie należy projektować trójwymiarowych wykresów, które będą nieczytelne; zaleca się wykresy jednowymiarowe,
- nie stosuje się obramowań pola wykresu ani obramowań legendy,
- nie stosuje się tła innego niż białe,
- nie powtarza się tytułu wykresu ani zapisu „Źródło:...” na obszarze kreślenia.

- c) Wielkość ilustracji musi być dostosowana do formatu B5. Minimalna rozdzielczość ilustracji to 300 dpi.

10. Zasady opisów bibliograficznych:

- a) w pracach z zakresu humanistycznych i teoretycznych podstaw kultury fizycznej i turystyki należy stosować przypisy dolne; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii nie są numerowane);

- przykładowe przypisy: A. Pawlikowska-Piechotka, M. Piechotka, *Dzieje budowli sportowych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2017, s. 50; W. Motoczyński (red.), *Polski Związek Piłki Nożnej. Zarys historii 1919–1994*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1994, s. 33; R. Stefanik, *Kultura fizyczna w środowisku wiejskim na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950*, [w:] T. Drozdek-Małołepsza (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*, t. 1: *Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX w.*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2011, s. 215; J. Chełmecki, *Wychowankowie Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce w igryskach olimpijskich 1924–1936*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, t. 3, nr 1, s. 60.

- przykładowe opisy bibliograficzne: Pawlikowska-Piechotka A., Piechotka M., *Dzieje budowlu sportowych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2017; Motoczyński W. (red.), *Polski Związek Piłki Nożnej. Zarys historii 1919–1994*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1994; Stefanik R., *Kultura fizyczna w środowisku wiejskim na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950*, [w:] T. Drozdek-Małołepsza (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*, t. 1: *Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX w.*,

- Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2011, s. 211–224; Chelmecki J., *Wychowankowie Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce w igrzyskach olimpijskich 1924–1936*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, t. 3, nr 1, s. 59–83; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2020.03.04>.
- b) w pozostałych pracach numer pozycji bibliograficznej podajemy w nawiasie kwadratowym wewnątrz tekstu głównego; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii są numerowane w nawiasach kwadratowych). Przykład opisów bibliograficznych:
- [1] Pilicz S. (1988): *Zmiany sekularne w rozwoju fizycznym i sprawności ruchowej studentów polskich*. Wychowanie Fizyczne i Sport, 4, s. 3–12; [2] Tatarczuk J. (2002): *Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej i typologicznej słuchaczy I roku kierunków pedagogicznych i wychowania fizycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie*. [w:] Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R. (red.): *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*. Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra, s. 369–373; [3] Wawrzyniak G. (1997): *Normy wybranych cech somatycznych kandydatów na studia wychowania fizycznego*. AWF. Poznań.
- c) bez względu na język artykułu, źródła (tytuły publikacji, czasopism, nazwy archiwów) oraz nazwy własne (np. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, Dar Pomorza) podajemy w brzmieniu oryginalnym, ewentualne tłumaczenie podajemy w nawiasie kwadratowym;
- przykład opisu bibliograficznego (język artykułu angielski, źródło polskie): Z. Szafkowski, *Światowe Igrzyska Polonijne z lat 1999–2000 [World Polonia Games in the years 1999–2000]*, [in:] B. Woltmann (ed.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce [From the most recent history of physical culture in Poland]*, vol. 5, Gorzów Wlkp. 2002.
11. Autor oświadcza, że sprawdził, czy źródła bibliograficzne przywołane w artykule są zarejestrowane w systemie Digital Object Identifier (DOI) i czy posiadają identyfikator DOI. W przypadku jego występowania właściwy dla artykułu przywołanego w bibliografii/przypisach numer DOI został podany w stosownym przypisie, po danych bibliograficznych przywołanego źródła, w formie aktywnego hiperłącza. Numery DOI należy weryfikować bezpośrednio na stronach internetowych czasopism czy wydawców lub na stronie agencji CrossRef: <http://www.crossref.org/guestquery/>
12. Termin składania prac do kolejnych numerów upływa 30 września 2021 r. (numer 4, 2021); 30 listopada 2021 r. (numer 1, 2022); 28 lutego 2022 r. (numer 2, 2022).
- Prace należy nadsyłać na adres redaktora naczelnego i redaktorów naukowych:
Eligiusz Małolepszy (e.malolepszy@ujd.edu.pl)
Teresa Drozdek-Małolepsza (t.drozdek-malolepsza@ujd.edu.pl)
Błażej Cieślik (b.cieslik@ujd.edu.pl)
Katedra Polityki Społecznej, Pracy Socjalnej i Turystyki
ul. Waszyngtona 4/8
42-200 Częstochowa
tel. (34) 378-42-97

Redaktor naczelny informuje, że każdy numer czasopisma będzie umieszczany również na stronie internetowej Biblioteki Głównej UJD w Częstochowie, w wersji elektronicznej.

INFORMATION FOR AUTHORS

1. "Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" appears as a quarterly. Publications should relate to research problems dealt with in the field of physical culture (history, theory and sociology of physical culture, physical development problems, fitness and physical efficiency, tourism and recreation, health and health education).
2. We publish papers about experiments, reviews, reports and polemic articles – in Polish and in foreign languages, after they have been positively reviewed.
3. The procedure for reviewing the copyright materials published in "Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" is adapted to the guidelines of the MNiSW (Ministry of Science and Higher Education) "Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce" (Good Practices in Reviewing Procedures in Science) and "Kodeks etyki pracownika naukowego" (The Code of Conduct for Researchers). The first stage of reviewing the submitted publications is a preliminary review made by the editorial staff of the Journal. At this stage, the publication is evaluated in terms of its compatibility with the profile of the Journal, the editorial requirements of the publishing house and general linguistic correctness. The text satisfying the requirements of the initial review receives an identification code and is directed to two reviewers, who are specialists in the field of physical culture. According to the principles of the "double-blind review process", reviewers and authors remain anonymous to one another. The reviewers present their opinions on the work by completing the review form.
4. Taking care of the integrity of science, the editors of the "Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" implement barriers for "ghostwriting" and "guest authorship". The authors are required to submit a statement regarding the reliability and copyright to the submitted texts, and in the case of articles prepared by several authors – to disclose the rate of contribution of individual authors to the creation of their work. All detected cases of scientific misconduct will be exposed, including notification of relevant entities (institutions employing authors, scientific societies, associations of scientific editors, etc.).
5. The author of the article is obliged to inform the Editorial Office of the source of funding for the publication, if the submitted work was created thanks to funding of scientific and research institutions, associations or any other entities ("financial disclosure").
6. The volume of submitted texts should not exceed 15 pages (including tables, graphs, footnotes, bibliography). The document should be written in the A4 format of a standard typescript (1800 characters per page, margins: upper and lower – 25 mm, left – 35 mm). It is recommended to use the Times New Roman typeface, 12 points and a 1.5-line spacing.
7. The work should be sent in an electronic version in the Microsoft Word editor (in .doc or .docx format) with two copies of the printout. The work should include: a) the name and surname of the author or authors; b) academic title, ORCID iD and affiliation; c) the title of the publication; d) an abstract of the paper; e) keywords of the text; f) additionally in English: the title of the paper, an abstract, keywords (½ page); 7) contact address, telephone number, e-mail (business).
8. In the case of placing engravings, tables, etc. in the work, coming from studies published in other magazines or books, the author is required to obtain permission to use them.
9. Tables and illustrations (figures, graphs, photographs) can be placed in separate files and accurately described. Place their insertions should be marked in the right margin of the text printout.
 - a) The font in the table should be 9 points, while the width of the table should not exceed 125 mm. There is no other table formatting than the grid. The title is placed above the table. Footnotes to the table are placed directly below it. No empty boxes are to be left in a table.The following conventional symbols apply:
pause (—) – the phenomenon does not occur,

zero (0) – the phenomenon exists, however in quantities smaller than the numbers that can be expressed in the table with numerical digits,

dot (.) – complete lack of information or lack of reliable information,

x sign – it is impossible or pointless to fill in the boxes, because of the layout of the table,

“incl.” – means that you do not give all the components of the sum.

b) Charts should be prepared using Microsoft Office programs (Excel, Microsoft Graph). The width of the chart must not exceed 125 mm. The chart number and title are saved below the graph. Charts made with other programs and pasted as drawings must meet the following criteria:

- the minimum resolution is 300 dpi,
- data and descriptions placed on the chart must be Times New Roman to 9 pt,
- you should not design three-dimensional charts that will be illegible,
- the field of the chart field and the borders of the legend are not used,
- no background other than white is used,
- the title of the chart or the record “Source: ...” is not repeated in the area of plotting.

c) The size of the illustrations must be adapted to the B5 format. The minimum resolution of the illustrations is 300 dpi.

10. Rules for bibliographic descriptions:

a) footnotes should be used in articles concerning humanistic and theoretical foundations of physical culture and tourism; the alphabetical arrangement of the bibliography applies (bibliographic entries are not numbered);

- sample footnotes A. Pawlikowska-Piechotka, M. Piechotka, *Dzieje budowl sportowych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2017, p. 50; W. Motoczyński (ed.), *Polski Związek Piłki Nożnej. Zarys historii 1919–1994*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1994, p. 33; R. Stefanik, *Kultura fizyczna w środowisku wiejskim na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950*, [in:] T. Drozdek-Małolepsza (ed.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*, t. 1: *Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX w.*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2011, p. 215; J. Chełmecki, *Wychowankowie Związku Towarzystw Gimnastycznych “Sokół” w Polsce w igrzyskach olimpijskich 1924–1936*, “Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, vol. 3, no. 1, p. 60.

- sample bibliographic descriptions: Pawlikowska-Piechotka A., Piechotka M., *Dzieje budowl sportowych*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2017; Motoczyński W. (ed.), *Polski Związek Piłki Nożnej. Zarys historii 1919–1994*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1994; Stefanik R., *Kultura fizyczna w środowisku wiejskim na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1950*, [in:] T. Drozdek-Małolepsza (ed.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*, vol. 1: *Dzieje kultury fizycznej i turystyki w Polsce w końcu XIX i XX w.*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2011, p. 211–224; Chełmecki J., *Wychowankowie Związku Towarzystw Gimnastycznych “Sokół” w Polsce w igrzyskach olimpijskich 1924–1936*, “Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, vol. 3, no. 1, p. 59–83; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2020.03.04>.

b) in other papers, the number of a bibliographic item is enclosed in square brackets within the main text; the alphabetical arrangement of the bibliography applies (bibliographic entries are numbered in square brackets). A sample of bibliographic descriptions:

- [1] Pilicz S. (1988): *Zmiany sekularne w rozwoju fizycznym i sprawności ruchowej studentów polskich*. Wychowanie Fizyczne i Sport, 4, p. 3–12; [2] Tatarczuk J. (2002): *Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej i typologicznej słuchaczy I roku kierunków pedagogicznych i wychowania fizycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej*

w Rzeszowie. [in:] Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R. (eds.): *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*. Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra, p. 369–373; [3] Wawrzyniak G. (1997): *Normy wybranych cech somatycznych kandydatów na studia wychowania fizycznego*. AWF. Poznań.

c) regardless of the language of the article, sources (titles of publications, magazines, names of archives) and proper names (e.g. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, Dar Pomorza) are given in the original version, plus possible translation in square brackets;

– sample of a biographic description (language of the article: English, source: Polish): Z. Szafkowski, *Światowe Igrzyska Polonijne z lat 1999–2000* [*World Polonia Games in the years 1999–2000*], [in:] B. Woltmann (ed.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce* [*From the most recent history of physical culture in Poland*], vol. 5, Gorzów Wlkp. 2002.

11. The author declares that he has checked whether the bibliographic sources referred to in the article are registered in the Digital Object Identifier (DOI) system and whether they have the DOI. In the case of its occurrence, the DOI number appropriate for the article recalled in the bibliography / footnotes has been given in the relevant footnote, after the bibliographic data of the referenced source, in the form of an active hyperlink. DOI numbers should be verified directly on the websites of magazines or publishers or on the CrossRef agency website:

<http://www.crossref.org/guestquery/>

12. The deadlines for submitting papers to subsequent issues are: 30 September 2021 (number 4, 2021); 30 November 2021 (number 1, 2022) 28 February (number 2, 2022).

The articles should be sent to the address of the editor-in-chief and scientific editors:

Eliżysz Małolepszy (e.malolepszy@ujd.edu.pl)

Teresa Drozdek-Małolepsza (t.drozdek-malolepsza@ujd.edu.pl)

Błażej Cieślak (b.cieslik@ujd.edu.pl)

Katedra Polityki Społecznej, Pracy Socjalnej i Turystyki

al. Armii Krajowej 13/15

42-200 Częstochowa

tel. (34) 378-42-97

The editor-in-chief informs that every issue of the journal will also be placed and available on the website of the UJD Central Library in Częstochowa, in an electronic version.